

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

МИЛИЕВ СУВОНҚУЛ

ГЛОБАЛ ИЛМИЙ-БАДИИЙ ТАЛҚИН ПОЭТИКАСИ

10.00.07 – Адабиёт назарияси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

Докторлик диссертацияси автореферати мундарижаси

Оглавление автореферата докторской диссертации

Content of the abstract of doctoral dissertation

Ми́лиев Суво́нкул

Глобал илмий-бадий талқин поэтикаси..... 3

Miliev Suvonqul

The poetics of global scientific-artistic interpretation..... 37

Ми́лиев Суво́нкул

Поэтика глобальной научно-художественной интерпретации 71

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works 76

**ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИLMИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 РАҚАМЛИ ИLMИЙ КЕНГАШ**

ЎЗБЕК ТИЛИ, АДАБИЁТИ ВА ФОЛЬКЛОРИ ИНСТИТУТИ

МИЛИЕВ СУВОНҚУЛ

ГЛОБАЛ ИLMИЙ-БАДИИЙ ТАЛҚИН ПОЭТИКАСИ

10.00.07 – Адабиёт назарияси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc) ДИССЕРТАЦИЯСИ
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

Фан доктори (DSc) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2019.4.DSc/Fil197 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.tai.uz) ва «ZiyoNet» Ахборот-таълим порталида (www.ziyounet.uz) жойлаштирилган.

Расмий оппонентлар:

Болтабоев Ҳамидулла Убайдуллаевич,
филология фанлари доктори, профессор

Қуронов Дилмурод Ҳайдаралиевич,
филология фанлари доктори, профессор

Аҳмедова Шоира Нематовна,
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети

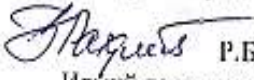
Диссертация ҳимояси Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «17» ноябр соат 14.00 даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил:100060, Тошкент, Шахрисабз тор кўчаси, 5. Тел.: (99871) 233-36-50; fax: (99871) 233-71-44; e-mail: uzlit.@uzsci.net.)

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Асосий кутубхонасида танишиш мумкин (___ рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100100, Тошкент, Зиёлилар кўчаси, 13. Тел.: (99871) 262-74-58.

Диссертация автореферати 2020 йил «16» ноябр да тарқатилди.

(2020 йил 16 ноябр даги 11 рақамли реестр баённомаси).

 Б.А.Назаров,
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш раиси,
филол.ф.д., академик

 Р.Баракаев,
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш илмий
котиби, филол.ф.н.

 Н.Ф.Каримов,
Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш қошидаги илмий семинар
раиси, филол.ф.д., академик.

КИРИШ (Докторлик (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Ҳозирги дунёнинг ялпи ҳолат ва вазиятини бир сўз билан ифодалаш зарур бўлса, шу сўз айнан глобаллашувдир. Инсоният онгли ва онгсиз равишда ушбу жаҳоний жараёнга тортилмоқда, унинг ширин ва аччиқ меваларини беихтиёр татиб кўрмоқда. Глобаллашув таъсирида замон ва макон, бутун Ер сайёраси ўзгармоқда, шу билан бирга онгли мавжудот, инсон ўзгармоқда. Бадиий адабиёт инсоншунослик экан, ушбу ўзгараётган замонда инсон ўзини қандай тутмоқда, унинг бу ҳолати бадиий адабиётда қандай талқин қилинмоқда, глобаллашув илмий-бадиий талқинлар миқёси кенгайишига қандай таъсир кўрсатмоқда ҳамда глобал илмий-бадиий талқинлар моҳияти нимада каби масалалар жаҳон адабиётшунослиги, хусусан, истиқлол даври ўзбек адабиётшунослиги учун илмий аҳамият касб этади.

Жаҳон адабиётшунослигида фаол қўлланиб келинаётган тарихий-маданий, тарихий-қиёсий, қиёсий-типологик ва аналитик методлар асосида мумтоз ва янги ўзбек адабиётида яратилган адабий асар ва бадиий матнларни жаҳон адабиёти контекстида ўрганиш, уларни глобал бадиий маъно нуқтаи назаридан таҳлил ва тадқиқ қилиш нлобаллашув даврининг талаб ва эҳтиёжига айланди. Глобал давр глобал ечимларни талаб қилмоқда экан, аввал тадқиқ этилган асарларни янги нуқтаи назарлар, янги илмий-методологик усуллар орқали қайта ўрганиш давр тақозосига айланмоқда. Бинобарин, ўзбек мумтоз ва янги ўзбек адабиётда яратилган бадиий асарлар зимнига кириб, фалсафий ва ирфоний жиҳатдан тадқиқ этиш XXI ўзбек адабиётшунослигининг долзарб вазифасидир.

Мустақиллик даврида ўзбек адабиётшунослигида мавжуд илмий анъаналар билан бир қаторда жаҳон адабиётшунослигида кенг қўлланиб келинган янгича талқин ва ёндашувлардан ижодий истифода этиш, уларни тадқиқотлар, айниқса бадиий асар таҳлилида фаол қўллаш тамойили шаклланди. Глобаллашув жараёнлари таъсирида бадиий адабиётимизни ушбу давр талаблари даражасида таҳлил ва талқин қилиш зарурияти туғилди ҳамда она тилимизда яратилган бадиий матнлар қаърида умуминсоний, жаҳоний, абадий маъноларни глобал илмий-бадиий талқин асосида ўрганиш имконияти вужудга келди. Мамлакатимиз ўзининг очиқ ва конструктив сиёсати билан жаҳон ҳамжамиятида катта обрў ва мустаҳкам ўрин эгаллаётган ҳозирги пайтда миллий адабиётимизни жаҳоний мезонлар ва усулларда ўрганиш амалий долзарблик касб этмоқда. Зеро, “Бугун жонажон Ўзбекистонимиз “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари” деган устувор ғоя асосида ўз тараққиётининг янги босқичига дадил кадам қўймоқда”¹ экан, адабиётшунослик жабҳасида ҳам илмий юксалиш бўлиши, назарий ишланмаларни жаҳон андозалари даражасига кўтариш мажбуриятини қўяди.

¹ “Миллий ўзлимиз ва мустақил давлатчилигимиз тимсоли”. Президент Ш.Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // Ўзбекистон овози. – Тошкент, 2019, 22 октябрь.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 21 октябрдаги “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш, чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5850-сон Фармони, 2017 йил 17 февралдаги “Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2789-сон, 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПҚ-3271-сон, 2020 йил 19 октябрдаги “Буюк шоир ва мутафаккир Алишер Навоий таваллудининг 580 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги ПҚ-4871-сон қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 16 февралдаги “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқаро конференцияни ўтказиш тўғрисида”ги 124-Ф-сон фармойиши ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Демократик ва ҳуқуқий жамиятни маънавий-ахлоқий ва маданий ривожлантириш, инновацион иқтисодий шакллантириш» устувор йўналиши доирасида бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи²:

Глобаллашувнинг жаҳоний жараён сифатида, хусусан, глобал илмий-бадий талқин поэтикаси сифатида бадий адабиётга, адабий жараёнга, бадий матнни шарҳлаш, асар поэтикаси, илмий-бадий талқин, поэтик структура ва бадий маъно, бинар ва тринар типология, глобал илмий-бадий талқин, глобалистика ва социология каби кўпдан-кўп масалалардаги ўзига хосликлари жаҳоннинг етакчи илмий марказлари ва олий таълим муассасаларида, шу жумладан, Москва давлат университети (Россия), Маданият ва санъат раҳбар кадрларини тайёрлаш Миллий академияси (Украина) Озарбайжон давлат маданият ва санъат университети (Озарбайжон), Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, Фарғона давлат университети, Самарқанд давлат университети, Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти (Ўзбекистон)да кенг кўламда тадқиқ этилмоқда.

Жаҳон адабиётшунослигида глобал илмий-бадий талқин масаласи юзасидан муайян илмий натижаларга эришилган. Ҳар бир миллий адабиётнинг буюк намояндалари асарлари турли йўналиш, концепция ва муаммолар бўйича ўрганиш, буюк асарлар қаъридаги маъноларни очиш XX асрда янги поғонага кўтарилгани, Данте, Шекспир, Пушкин, Гоголь ва Достоевский асарларидаги ғоя ва бадий маъноларини очиш борасида муайян илмий кашфиётларга эришилгани (Италия, Англия, Россия), интерпретация, комментария,

² Диссертация мавзуси бўйича хорижий адабиётлар шарҳи: <https://cyberleninka.ru/article/v/metodologicheskie-aspekty-globalistiki>; <https://www.dissercat.com> ва бошқа манбалар асосида тайёрланди.

текстология муаммоси асослаб берилгани (Франция, АҚШ, Англия, Россия), поэтика ва бадий талқиннинг муштарак жиҳатлари мумтоз анъаналар негизида такомиллашуви жадаллашгани (АҚШ, Франция, Россия), ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини бадий матн талқини (интерпретацияси) нуктаи назаридан тадқиқ этиш тамойиллари белгилаб берилгани (Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти) адабиётшуносликда изчил ўрганилаётгани эътиборга молик.

Жаҳон адабиётшунослигида герменевтика ва талқин назарияси соҳасида, жумладан, қуйидаги устувор йўналишларда тадқиқотлар олиб борилмоқда: поэтик структура ва бадий маъно, бадий структурада қиёс, бинар ва тринар типология, адабиёт фалсафаси қонуниятларини очиш; поэтик маънонинг ўзига хослигини асослаш; бадий матндан ўрин олган образ ва тимсоллар моҳиятига чуқурроқ кириш, асар ғоявий-бадий концепциясидаги диний-ирфоний жиҳатларга алоҳида эътибор қаратиш.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Дунё адабиётшунослигида глобал илмий-бадий талқин масаласи яқин 10-20 йилликлар ичида ўрганила бошланди³.

Ўзбек адабиётшунослигида глобаллашув тушунчаси, адабиётда глобаллашув тушунчасининг намоён бўлиши, глобаллашувнинг ижтимоий-бадий хусусияти, глобаллашув ва типология, глобаллашув ва адабий жанрлар поэтикаси, глобаллашув ва илмий-бадий талқин, глобал туйғулар талқини каби кўпдан кўп масалалар коллектив монографик тарзда ўрганилган⁴. Шунингдек, глобаллашув муаммосининг сиёсатшунослар, тарихшунослар нуктаи назаридан ҳам бир нечта монографик тадқиқотларда ўзбек илм-фанида тадқиқ этилди⁵.

³ Ассман А. Распалась связь времен? Взлет и падение темпорального режима Модерна. – М.: Новое литературное обозрение, 2017; Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с; Вигель Н.Л. Проблема диалога культур в современности // Экономические и гуманитарные исследования регионов. – 2015. – № 4. – С. 100–104; Единство мира и многообразие культур (материалы "круглого стола" украинских и российских философов) [Электронный ресурс]. URL: <http://ebiblioteka.ru/browse/doc/26076702> (дата обращения: 05.11.2018); Орнатская Л.А. Межкультурный диалог: проблемы и перспективы исследования // Вестник Санкт-Петербургского университета, 2014. Серия 6. Политология. Международные отношения. Вып. 1. – С. 48–60; Петрова Е. В. Проблема сохранения культурного многообразия в глобальном информационном обществе / Глобализация и проблема сохранения культурного многообразия / отв. ред. Ю.В. Хен. М.: ИФ РАН, 2010. – С. 127–148; Семьянинов П.В., Семьянинов В.П. О тенденциях глобализации // Социально-экономические явления и процессы. – 2012. – № 1 (35). – С. 152–158; Степин В.С. Глобализация, диалог культур и поиск новых стратегий развития / Степин В. С. Философская антропология и философия культуры. – М.: Академический проект; Альма Матер, 2015. – С. 243–255; Фролова С.М. Социокультурные проблемы повседневности и столкновение цивилизаций в условиях глобализации // Власть. – 2012. – № 2. – С. 9–13; Фролова С. М. Темпоральность как универсалия повседневной культуры // Власть. – 2011. – № 12. – С. 107–110; Хен Ю. В. Глобализация как фактор эволюции homo sapiens / Глобализация и проблема сохранения культурного многообразия / отв. ред. Ю. В. Хен. М.: ИФ РАН, 2010. – С. 34–50; Чумаков А. Н. Метафизика глобализации: культурно-цивилизационный контекст. – М.: Канон+; РООИ "Реабилитация", 2006. – 516 с.; Элмира А. Глобализация и судьбы национальных литератур. InternationalScientificJournalInter-nauka. // <http://www.inter-nauka.com>

⁴ “Глобаллашув муаммоларининг бадий талқини ва замондош образи” конференция материаллари. – Тошкент: Мухаррир, 2018. – 400 б; Глобаллашув: бадий талқин, замон ва қахрамон. – Тошкент: Фан, 2018. – 352 б; Глобаллашув: бадий талқин, замон ва қахрамон. 2-китоб. – Тошкент: Тамаддун, 2019. – 208 б.

⁵ Қаххорова Ш. Глобал маънавият – глобаллашувнинг ғоявий асоси. – Тошкент: Тафаккур, 2009; Умаров Б., Жабборов Ш. Глобаллашув шароитида маънавий тарбия муаммолари. – Тошкент: Академия, 2011; Қосимов Н, Жумаев Ш., Тоғайкулов Т. Глобаллашув: оила ва фарзанд тарбияси. (Ота-оналар учун илмий-амалий қўлланма). – Тошкент: Турон замин зиё, 2016.

Аммо ҳали ҳозиргача ўзбек адабиётшунослигида глобал илмий-бадиий талқин муаммоси монографик тарзда шу пайтгача ўрганилмай келади.

Истиқлол даврида кўплаб соҳалар каби адабиётшуносликда ҳам жиддий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Ўзбек адабиёти манбааларини жаҳон адабиёти контекстида ўрганиш, бадиий матнни турли-туман ракурсларда талқин қилиш ҳаракатлари кучайиб бормоқда.

М.Қўшжонов, У.Норматов, Ҳ.Умуров, Д.Тўраев, Б.Каримов, Ҳ.Болтабоев, Д.Курунов каби олимларнинг ишларида мавжуд адабий асарларни янгича талқин қилиш, бадиий матнни синчков таҳлил қилган ҳолда янгича талқин йўли ва усуллари кашф этиш кўзга ташланмоқда⁶.

Шу ўринда филология фанлари доктори Баҳодир Каримнинг “Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур” илмий монографияси диққатга сазовор. Кириш ўрнида берилган “Талқин назариясига доир” бобида замонавий адабиётшуносликдаги талқин усуллари билан бири герменевтика ҳақида батафсил маълумот ва унинг асосий белги-хусусиятлари очиқ берилган. Монографиядаги “бадиий талқин ва илмий талқин мувозанати” ҳақидаги фикр ишимиздаги шунга мос концепцияларни асослашга ёрдам беради.

Ўзбек адабиётшунослигида типологик қиёс ва ўхшашликлар ҳақида ҳам тадқиқотлар олиб борилган⁷.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган илмий-тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация ЎЗР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ Ф1-80 “Глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образи” мавзусидаги фундаментал тадқиқот доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади глобал илмий-бадиий талқин муаммосини адабий-эстетик категория сифатида аниқлаштириш, унинг структур ва қиёсий-типологик таҳлиллар билан боғлиқлиги, бадиий матнни теран ва фалсафий жиҳатдан ўрганиш глобал илмий-бадиий талқиннинг асоси эканлигини белгилашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

глобал илмий-бадиий талқин глобаллашув даврининг маҳсули ва талаби эканлигини асослаш;

бадиий маъно ва глобал бадиий маъно глобал илмий-бадиий талқиннинг пировард мақсади ва натижаси сифатида назарий умумлашмалар чиқариш;

⁶ Қўшжонов М. Ўзбекнинг ўзлиги. – Тошкент: Халқ мероси, 1994; Норматов У. Қодирий боғи. – Тошкент: Ёзувчи, 1994; Норматов У. Қодирий мўъжизаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010; Каримов Б. Абдулла Қодирий. – Тошкент: Фан, 2004; Каримов Б. Абдулла Қодирий: танқид, таҳлил ва талқин. – Тошкент: Фан, 2006; Каримов Б. Қодирий насри – нафосат қасри. – Тошкент: Ўзбекистон, 2014; Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. – Тошкент: Академнашр, 2015; Болтабоев Ҳ. Теранлик (“Анор” ҳикоясининг структурал таҳлили). – Адабиётимиз фаҳри. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007; Курунов Д. Психологизм характеров в романе Чулпана “Ночь и день”: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1990; Курунов Д. Чўлпон поэтикаси (настри асарлари асосида): Филол фан. д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 1998.

⁷ Қосимов А. Типологик ўхшашликлар ва ўзаро таъсирнинг назарий муаммолари (А.де Сент-Экзюпери ва А.Камю ижоди мисолида): Филол. фан. д-ри ... дисс. автореф. – Фарғона, 2007; Камилова С. Нравственно-психологические искания в художественной литературе 70-90-х годов XX века (на материале произведений В.Распутина и А.Якубова): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2008.

структур таҳлилнинг назарий асослари, уни бадиий асар тадқиқида қўлланиш принципларини яратиш, глобал илмий-бадиий талқинда структур таҳлилнинг ўрни ва аҳамиятини белгилаш;

бинар ва тринар типология, уларнинг глобал илмий бадиий талқиндаги ўрни ва иштирокини асослаш, адабий сиймо ва бадиий асарларни типологик қиёслаш глобал бадиий маъно манбаи сифатида амалий ва назарий асослаш;

адабиёт фалсафасининг бадиий асарга алоҳида, хос ёндашув сифатидаги хусусиятларини белгилаш, у глобал илмий-бадиий талқин маркази ва моҳиятидаги ҳодиса эканлигини илмий-назарий далиллаш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида ўзбек мумтоз

ва XX аср ҳамда жаҳон адабиётидаги мавзу доирасига кирадиган асар, хусусан Алишер Навоий ғазалиёти, “Муножот” асари, форс тилидаги “Тухфат ул-афкор” қасидаси, Платон, Шекспир, Пушкин асарлари, Абдулла Қодирийнинг “Ўткан кунлар”, Ойбекнинг “Қутлуғ қон” романлари, Ғафур Ғулумнинг “Вақт”, Азиз Абдураззоқнинг “Оқликка шафқат”, “Эҳтиёт шарт” каби асарлари олинди.

Тадқиқотнинг предметини глобал илмий-бадиий талқин муаммоси адабий-эстетик таҳлил усули сифатида ҳозирги глобаллашув даврида муҳим ўринга эгаллиги; ушбу талқиннинг тарихий илмий-анъанавий асослари, ўзбек ва жаҳон адабиёти намуналарини глобал илмий-бадиий талқин бўйича кўриб чиқилиши ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотни амалга оширишда аналитик, қиёсий-типологик, герменевтик ва комплекс таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги куйидагилардан иборат:

глобаллашув таъсирида шаклланаётган бадиий онг ва илмий-бадиий тафаккур асносида илмий-бадиий таҳлил ва талқиннинг илмий-назарий асослари, сўз ва образлар поэтикасини белгилашида намоён бўлиши янги ҳодисалиги, глобал илмий-бадиий талқин адабий-эстетик категория эканлиги асосланган;

лексик маъно билан бадиий маънонинг муштарак ва фарқли жиҳатлари, бадиий маъно сифат ва миқёс жиҳатидан янги ҳодиса бўлиб, бадиий маъно адабий матннинг специфик хусусияти эканлиги далилланган;

бадиий матннинг глобал илмий-бадиий талқини бадиий маънонинг универсал миқёс, фалсафий теранлик ва ирфоний моҳият касб этиши сифатида асосланиб, глобал бадиий маъно бадиий маънонинг ҳадди аълоси эканлиги кўрсатилган;

структур таҳлил глобал илмий-бадиий талқин воситаси, структур тафаккур бадиий матнни англаш ва шарҳлашда методологик йўл, бадиий асар структурасини ўрганиш унинг ботиний жиҳатларини кашф этиш сифатида далилланган;

бадиий асар структурасида анъанавий учлик (триада) принципининг бадиий вазифаси, унинг асар бадиий ғоясини очишдаги ноёб хизмати “Ўткан кунлар” романи мисолида очиб берилган;

мумтоз ғазалдаги байт структурасида қиёс усулининг етакчилик қилиши ҳамда байт поэтик маъносини кучайтиришдаги ўзига хос ўрни, мисраларнинг ёнма-ён туриши, ўз-ўзидан, қиёс ҳолатини ҳосил қилиши далилланган;

қиёсий типологик усул глобал илмий-бадий талқиннинг илмий-методологик қуролларидан бири сифатида қиёсланган ҳодиса ва маъноларни бойитади, муайян даражада ўзгартириши асослаб берилган;

адабиёт фалсафаси янги илмий йўналишлиги, бадий асарга буткул умумий нуқтаи назардан ёндашиш усули сифатида моҳиятан глобал илмий-бадий талқин эканлиги исботланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

глобал бадий маъно ва глобал илмий-бадий талқин атамалари ўзбек адабиётшунослигига олиб кирилган, уларнинг параметрлари, асосий хусусият ва моҳияти очиб берилган;

бадий маънонинг белги-хусусиятлари аниқланиб, унинг глобал бадий маъно томон тадрижи бадий матн таҳлили орқали кўрсатиб берилган;

Алишер Навоийнинг айрим асар ва байтлари янги талқин этилган ҳамда улардаги илоҳий-уғоний маъно моҳиятан глобал бадий маъно эканлиги илмий йўсинда қайд этилган;

глобал бадий маъно глобал илмий-бадий талқиннинг мақсади ва эришиладиган натижаси сифатида ўзбек адабиётшунослиги учун алоҳида аҳамиятга эга категорияга айланиши изоҳланган;

глобаллашув жараёни типологик тадқиқотлар, ўзбек адабиётининг буюк сиймолари, улуғ бадий обидаларни жаҳон адабиётидаги сиймо ва асарлар билан солиштиришга кенг имконият очиб бериши далилланган;

адабиёт фалсафаси моҳиятан глобал талқин бўлиб, жаҳон ва ўзбек адабиётидаги мавжуд бадий асарларни чуқур ва самовий нуқтаи назардан таҳлил ва талқин қилиниши самарали йўл эканлиги тасдиқ этилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги муаммоларнинг аниқ белгиланганлиги, улар аналитик ва қиёсий-типологик усуллар асосида тадқиқ этилгани, жаҳон ва миллий сўз санъати, умуминсоний ва илоҳий тамойилларга асосланган ҳолда илмий-назарий хулосалар чиқарилганида кўринади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқотнинг илмий аҳамияти глобаллашув таъсирида шаклланаётган янги бадий онг ва янги бадий ҳамда илмий-бадий тафаккур асносида илмий-бадий таҳлил ва талқиннинг илмий-назарий асослари, сўз ва образлар поэтикасини белгилашида намоён бўлади ҳамда ўзбек мумтоз ва янги ўзбек адабиёти, жаҳон адабиёти намуналарини структур ва қиёсий-типологик усулларда текшириш, герменевтик ва қиёсий-типологик усулларини қўллаган ҳолда адабиётшуносликда фундаментал тадқиқотлар яратишда назарий асос бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти глобал илмий-бадий талқин концепциясини фалсафа, психология, диншунослик фанларига ҳам самарали қўллаш имкониятини бериши, ишнинг илмий хулосаларидан олий ўқув юртлари, умумтаълим мактаблари ҳамда академик лицейлар учун ўзбек

адабиёти бўйича дарслик ва қўлланмалар яратишда, махсус курс ва семинарлар ташкил этишда манба бўлиши мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорийланиши: Глобал илмий-бадий талқин муаммоси тадқиқи бўйича олинган илмий натижалар асосида:

“Глобаллашув ва бадий адабиёт”, “глобаллашув”, “глобал хавсизлик”, “глобал муаммолар”, “глобаллашув тушунчаси ва унинг етакчи белгилари” ҳақидаги илмий-назарий қарашлари ва хулосалардан ФА-Ф8-32 рақамли “Ўзбек халқ ижоди ёдгорликлари” 100 жилдлигини нашрга тайёрлаш ва уни текстологик ўрганиш масалалари” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (ЎЗР ФАнинг 2020 йил 23 июндаги №3/1255-1302-сон маълумотномаси). Натижада ўзбек фольклори ва адабиёти тарихини яратишда илмий-бадий талқиннинг янгича методологик асослари амалиётга киритилган;

илк бадий талқинлар, глобаллашувнинг ижтимоий муаммо сифатида ўрганилиши борасида чиқарилган илмий-назарий хулосалардан Ф1-ФА-055746 рақамли “Марказий Осиё халқлари қўлёзма ёдорликларини тадқиқ этиш. Ўзбекистон шоир ва ёзувчилари архивини илмий тавсифи ва нашр қилиш” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (ЎЗР ФАнинг 2020 йил 23 июндаги №3/1255-1302-сон маълумотномаси). Натижада структур таҳлилнинг назарий асослари, унинг бадий асар тадқиқида қўлланиш принциплари ижодкорлар архивидаги бадий асарларни таснифлаш ва талқин қилишга хизмат қилган;

Алишер Навоий ижоди бўйича чиқарилган янги илмий талқинлар ва умумий илмий-назарий хулосалардан А-1-118 рақамли “Алишер Навоий образининг тасвир ва талқинларига оид ўқув қўлланмасини тайёрлаш ва нашр этиш” мавзусидаги амалий лойиҳада фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 14 сентябрдаги №89-03-3304-сон маълумотномаси). Натижада, Алишер Навоий асарларининг глобал илмий-бадий талқинини бойитишга асос бўлган;

глобал илмий-бадий таҳлил, глобаллашув ва типология, Абдулла Қодирий ва Шекспир асарлари ўртасидаги бадий муштаракликларга доир чиқарилган илмий-назарий хулосалардан Озарбайжон Миллий Фанлар академияси Низомий номидаги Адабиёт институтининг “Озарбайжон-Туркменистон-Ўзбекистон адабий алоқалари” бўлимида озарбайжонлик ўзбекшунослар томонидан фойдаланилган (Низомий номидаги Адабиёт институтининг 2020 йил 16 июндаги маълумотномаси), Натижада глобал таҳлилнинг адабий фалсафий асослари ҳақидаги билимларни кенгайтиришга эришилган;

глобал илмий-бадий талқин ва бадий маънонинг универсал миқёси, фалсафий теранлик ва ирфоний маъно, структур таҳлил глобал илмий-бадий талқиннинг асосий методлардан бири экани, мумтоз ғазалиётда илк байтнинг поэтик маъносини ифодалашдаги функционал вазифаси хусусидаги илмий-назарий хулосалардан Озарбайжон Миллий Фанлар академияси Низомий номидаги Адабиёт институтининг “Озарбайжон-Туркменистон-Ўзбекистон адабий алоқалари” бўлимида озарбайжонлик ўзбекшунослар томонидан фойдаланилган (Низомий номидаги Адабиёт институтининг 2020 йил 16

июндаги маълумотномаси). Натижада Алишер Навоий ғазалиётида байт структураси ҳақидаги илмий хулосалар лойиҳа учун назарий манба сифатида хизмат қилган;

Ўзбекистон телерадиокомпаниясининг Алишер Навоий поэтикасини ўрганишда кўтарилган муаммоларига доир амалий материаллардан айрим кўрсатувлар сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “Ўзбекистон телерадиоканали”нинг 2020 йил 28 майдаги 02-02-651-сон маълумотномаси). Натижада “Ўзбекистон телеканали”да тайёрланиб, эфирга узатилган “Тилга эътибор – элга эътибор”, “Ассалом, Ўзбекистон!”, “Муносабат” каби кўрсатувларнинг савияси оширилишига эришилган;

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабий танқид ва адабиётшунослик бўлимининг 2019-2020 йиллар давомида ўтказган турли йиғилиш ва муҳокамаларида диссертация илмий натижаларидан фойдаланилган (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 2020 йил 28 майдаги № 01-03-06-/524-сон маълумотномаси). Натижада, диссертантнинг қарашлари асосида қиёсий типологик усул глобал илмий-бадиий талқиннинг илмий-методологик қуролларидан бири сифатида қиёсланган ҳодиса ва маъноларни бойитади, муайян даражада ўзгартиради деган илмий хулосага келинган;

Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси Алишер Навоий бадииятини ўрганишда кўтарилган муаммоларига оид амалий материаллардан айрим эшиттиришлар сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “Ўзбекистон ДУК”нинг 2020 йил 12 октябрдаги 04-25-934-сон маълумотномаси). Натижада Ўзбекистон телерадиоканалида тайёрланиб, эфирга узатилган “Тилга эътибор”, “Бедорлик”, “Адабий жараён” каби эшиттиришларнинг мавқеи оширилишига эришилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 5 та халқаро конференция ва 6 та республика илмий-назарий анжуманларида муҳокамадан ўтказилган.

Натижаларнинг эълон қилиниши. Диссертация натижалари бўйича жами 38 та илмий иш чоп этилган. Шулардан 2 таси монография, Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларни чоп этиш тавсия этилган хорижий нашрларда 1 та, шу мақомдаги республика журналларида 18 та мақола эълон қилинган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, ўн тўртта фаслни ўз ичига олган тўрт боб, хулоса ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Тадқиқот ишининг ҳажми 226 саҳифани ташкил қилади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида танланган мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари, объект ва предметлари тавсифланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги, амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти

очиб берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр қилинган ишлар, диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Ҳар қандай илмий-бадий талқин маъно нуқтаи назаридан амалга оширилиши ва у талқин поэтикасида етакчи ўрин тутиши ҳамда глобаллашув даврида илмий-бадий талқин муайян миқдор ва сифат ўзгаришларга учрашидан келиб чиқиб, диссертациянинг биринчи боби **“Глобаллашув ва илмий-бадий талқин”** деб номланган. Унинг *“Бадиий маъно”* деб аталган биринчи фаслида сўз ва унинг маъноси дастлаб тилшуносликда лексик маъно сифатида ўрганилиши қайд этилиб, унинг бадий адабиётда бадий маънога айланиш жараёни кузатилади.

Бадиий маъно вужудга келиши ва юзага чиқишида, айниқса субъектив омил – муаллиф ва тадқиқотчи қалбида илҳом ҳолати ниҳоятда муҳим. Бу тушунча, яъни илҳом, илоҳ ва илоҳий сўзлар билан ўзакдош бўлиб, у илоҳий файз, Ҳақ таолодан етгувчи файз йўли билан пайдо бўладиган маъно ёки ҳақиқатларни англатади. Бу ерда маъно ва ҳақиқат ўринбосар сўзлар сифатида келиши бежиз эмас, зеро чинакам улуғвор маъно ҳақиқат, баъзан илоҳий ҳақиқат рутбасига кўтарилади. Шу ўринда илҳом ҳар икки субъектив омил – муаллиф ва тадқиқотчига бирдай тегишли бўлиши лозим. Аниқроғи, асар яратилгандаги илҳом тадқиқотчи кўнглида ҳам бир қадар содир бўлмоғи лозим. Акс ҳолда у асарнинг ҳиссий-интеллектуал доирасига, орбитасига кира олмайди.

Тилшуносликда сўз ёки лисоний белгининг валентлиги деган тушунча бор. Маълумки, бу атама кимё илмидан олинган бўлиб, бирор элемент атомининг бошқа элемент атомлари билан бирика олиш қобилиятини англатади. Агар буни сўзга кўчирадиган бўлсак, муайян сўзнинг бошқа бир сўз билан бирикиб, маъно англатиш қобилиятидир. Бу ҳақда йирик файласуф ва филолог А.Ф.Лосевнинг *“Лисоний белгининг чексиз маъновий валентлиги”* номли катта мақоласи мавжуд⁸. Ҳақиқатдан ҳам сўзнинг, айниқса бадий асардаги сўзнинг ўзаро бирикиб маъно англатиш қобилияти чексиздир. Агар бу атамани маънога нисбатан қўллайдиган бўлсак, у маъноларнинг ялпи ўзаро алоқадорлиги ва ўзаро бирикиб, янги маънолар ҳосил қилиши ва бундай имкониятнинг чексизлигини англатиши мумкин.

Бадиий маъно, маълумки, тоза ва юксак қалбдан чиққан санъаткорона ижод маҳсулидир. Абдулла Қодирий 1925 йилда чоп этилган *“Муштум”* (Танқид)⁹ мақоласида ёзади:

“Ёзғучилиқда бир қонун бор: ҳаммадан илгари маъно, ундан сўнг шу маънони, фикрни ифода қилиш учун сўз қуриш, сўз эмас – санъаткорона, яъни шундоғ сўзки, айтмоқчи бўлган фикрингни ифодаси учунгина махсус яратилган бўлиб, ясама бўлмасин!”⁹.

Кўрамизки, буюк адиб сўзни эмас, маънони олдинги ўринга қўймоқда. Ул зотнинг фикрича, бу психология илмида тасдиқланган ҳам, дастлаб илҳом оғушидаги ижодкор шуурига муайян маъно ва фикр келади, буни қайд этиш

⁸Қаранг: Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию. – М.: Изд. МГУ, 1982. – С. 114-144.

⁹ Қодирий Абдулла. III. Диёри бакр. – Тошкент: Info capital Group, 2017. – Б. 297.

жуда қийин, албатта, лекин ҳақиқатдан ҳам шундай. Шундан кейингина ушбу маъно ўз ифодасини топиши учун сўз қидирилади. Лекин шунчаки сўз эмас, санъаткорона сўз. Яъни уни топиш, ўрни-ўрнига жойлаштириш жараёни ишга тушади. Бу сўз ясама, тўғри келган, тасодифий эмас, айтилмоқчи маъно учун махсус, танҳо бўлмоғи лозим.

Буюк адиб тасвирлаган бу ҳолат ижодий жараён, асар яралиши онларига тегишли. Асарни, бадиий матнни идрок қилиш, яъни тадқиқот пайтида жараён терсга ўгирилади: топилган ва ўрнига тушган санъаткорона сўз энди ўзи маъно (иккинчи, сўзга мухрланган маъно) тарата бошлайди. Айни шу маъно, одатда, бадиий маъно ҳисобланади.

Диссертация биринчи бобининг иккинчи фасли – “Глобал бадиий маъно” деб номланиб, бунда бадиий маъно ва глобал бадиий маъно орасидаги нисбат ўрганилиб, бадиий маъно асарда тасвир этилган ҳолат ва ҳодисанинг туб моҳиятига дахл қилгандагина глобал миқёс касб этиши, яъни глобал бадиий маънога айланиши қайд этилади. Фаслда Алишер Навоийнинг машҳур қитъаси:

Камол эт касбким, олам уйидин
Санга фарз ўлмағай ғамнок чикмоқ.
Жаҳондин нотамом ўтмак биайних
Эрур ҳаммомдин нопок чикмоқ

глобал бадиий маъно нуктаи назаридан таҳлил этилган.

Қитъа бир-бирига қиёсан қўйилган икки байтдан ташкил топган ва муқояса шунчалик мукамалки, биринчи байтдаги бир неча таянч сўз-тушунчалар иккинчи байтдаги ўз муқобиллари билан топишадилар, бу топишув эса асар мазмунини беҳад чуқурлашуви ва глобал маъно яралишига имкон яратади.

Агар икки байтни миқёс жиҳатидан солиштирадиган бўлсак, улкан маъно биринчи байтда айтиб қўйилган, унда иккинчи байт нега керак, деган савол туғилади. Иккинчи байтда қиёс яралади ва бу қиёс ҳаммага тушунарли ҳаётий асосга эга. Ҳаммомга кирмоқдан мақсад покланиш, тозаришдир. Худди шундай “олам уйи” ҳам тозариш, покланиш (энди бу юксак маърифий маънода) мукамал инсонийликка эришув имкони ва маконидир. “Комил инсонлик одам боласининг бу имтиҳон дунёсида интилган, интилиш лозим бўлган энг нурафшон манзил, олий мақсаддир. Бу манзил – мақсад йўлидаги бирламчи машғулотимиз эса, кўнгилни оқ, дилни соф, қалбни беғубор, юракни тоза тутиб, руҳни муттасил балойи нафсининг кирдикорларидан поклай боришдир. Инсоний тирикликнинг асл маъноси ва пировард мақсади ҳам шудир”¹⁰.

Қитъанинг олий глобал маъноси фақат бу билан чекланмайди. Ундан ташқари бу асар, қитъа бор буди билан юксак жаҳоний маснадда яратилган, ундаги “воқеа” рўй бериш жойи – бежиз “олам уйи” ҳамда “жаҳон” эмас.

Юқорида айтилганидек, ҳар икки байт бири-бирига қиёс тарзида рўбарў қўйилганидан ташқари, иккинчи байтнинг ўзида ҳам қиёс бўлиб, у “биайних” (айнан) сўзи билан мухрланади. Яъни жаҳондан нотамом, комил инсонлик касб

¹⁰ Рангларга яширинган сирлар (тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Н.Юсупова). – Тошкент: Davt Press, 2010. – Б. 74.

этмай ўтиш ҳаммомга кириб, ундан кир ҳолда чиқишдай беўхшов ҳолатга менгзалмоқда. Айтилганидай, бу байт биринчи байт учун тиргак, ҳаёти-дунёдан олинган таянч тимсол.

Бу байт юқоридаги байт билан қиёсий жараёнга киришар экан, улардаги бир неча таянч сўзлар ўзаро учрашади ва маъновий мулоқотга, алкимёвий реакцияга киришади.

Булар: 1. олам уйи – ҳаммом

Икки тушунча бир-бирига ўтади ва ҳар иккиси муайян ўзгаришга, эврилишга учрайди: олам уйи, яъни жаҳон ҳаммомлик, покланиб тозарадиган жой хусусиятига эга бўлади, ҳаммом эса бажарадиган вазифа кичик ўрнидан беҳад кенгайиб, жаҳоншумул кўлам касб этади, олам уйига тенглашади. Оқибатда жаҳон улугвор бир ҳаммом, тозариш ва покланиш маскани деган глобал маъно вужудга келади.

2. ғамнок – нопок.

Бу муқояса ғайриоддий кескинлиги билан эътиборни тортади. Илк қарашда ғамноклик (қайғуга ботиш) қаердаю нопоклик (кир-чирлик) қаерда? Лекин бу чала тасаввур, ҳамда у чуқур фикр ва улкан маъно дебодасидир. Мазкур даъво исботи учун мумтоз адабиётимиз, жумладан Ҳазрат Навоий ижодининг тағзаминида турувчи илоҳий китобимиз “Қуръони карим”га мурожаат қиламиз. “Фуссилат” сурасининг 26-29 оятларида кофир бўлиб, Оллоҳ душманлари бўлган кимсаларга бериладиган жазо ва азоблар ҳақида гапирилиб, кейинги 30-оятда айтилади: “Албатта “Парвардигоримиз Оллоҳдир” деб, сўнгра (ёлғиз Оллоҳга тоат-ибодат қилишда) тўғри – устивор бўлган зотларнинг олдиларига – (ўлим пайтида) фаришталар тушиб (дерлар): “Қўрқманглар ва ғамгин бўлманглар (таъкид бизники – С.М.). Сизларга ваъда қилинган жаннат хушхабари билан шодланинглар!”¹¹

Юқорида қитъа тамом муқояса ва зидлов асосига қурилгани айтилган эди. Асар сарлавҳаси ҳам қиёс ва зидликни таъкидлайди: “Камол касбига далолату нуқсонидин изҳори малолат”. Бундаги “далолат” йўлга солиш, ундаш бўлса, “малолат” оғриниш, кўнгилга етган оғирчиликни англатади ва сарлавҳадаёк камолот – нуқсон, далолат – малолат зидлиги вужудга келади.

Асар вужудида ҳам зидлик сақланади ва у қитъада ҳоким мавқеда бўлган инкор усули билан ҳамкор, баҳамжихат ишлайди. Асарда ягона тасдиқ – “Камол эт касбким...” бор, қолган барча маънолар инкор, бўлишсизлик орқали олға сурилади. Инкор ва тасдиқнинг бирикиши “Санга фарз ўлмағай ғамнок чикмоқ” сатрида ўзининг ҳадди аълосига чиқади. Умуман ушбу мисра ҳажман кичик, мазмунан муаззам бадий асарнинг маънавий ва маъновий марказидир. Айни ушбу мисра билан асар юқорида келтирганимиз қуръоний маъно билан учрашади ва мулоқотга киришади.

Шу ўринда мисрадаги “фарз ўлмағай” жумласига эътибор қаратайлик. “Фарз” тилимизга араб тилидан ўзлашган диний сўз бўлиб, луғовий маъноси

¹¹Қуръони карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур. – Тошкент: Чўлпон, 1992. – Б. 447.

“фармойиш, амр, кўрсатма”дир. У “Шариатда барча мусулмонлар учун бажарилиши мажбурий бўлган диний амаллар”¹²ни билдиради.

Демак, олам уйидан ғамнок чиқиш, уни тарк этиш “сен”, яъни жумлаи одамга бундай қилмасликка амр қилинмоқда.

Иккинчи байтдаги муқоясада “жаҳондин нотаом ўтмак” билан “ҳаммомдин нопок чиқмоқ” тенглаштирилмоқда. Бунда битта сўзга махсус эътибор зарур – “нотаом”. Унинг ўзагидаги “тамом” ҳозирги тилимиздаги каби тугамоқ эмас, асарда айнан луғовий маъноси – “тўлиқ, мукамал” билан ишлайди. Унинг китъадаги зиди “нотаом” тўлиқ эмас, мукамал эмас, нуқсли деганидир. Иккинчи байтда “нотаом” билан “ҳаммом” сўзларининг оҳангдошлиги, “нотаом”нинг “нопок” билан шаклдошлиги (инкор олдқўшимча) ҳам оҳанг ва маъно тизимида муайян рол ўйнайди. Ундан ташқари “нопок” сўзи (пок ўзаги билан албатта) моддийликдан кўра маънавиятга, руҳониятга қараб интилади ва шу билан у “ҳаммом” сўзи ва тушунчасини юқорида айтилган мавқега олиб чиқади.

Қофиядош сўзлар (ғамнок – нопок)дан кейин такрорланиб келадиган сўз – радиф “чиқмоқ” бир қараганда ғоят оддий тушунча, лекин у ҳар икки ўринда, аввал икки маъно – ўлмоқ, дунёни тарк этмоқ ва бир жойдан чиқмоқни англатса, сўнг янги юқорироқ маъно – олам бу бани одам тозариб покланадиган ҳаммом – қоим бўлгач, энди ҳар икки “чиқмоқ” ягона маъно – олам уйини тарк этишни англата бошлайди.

Глобал маъно вужудга келиши, олам уйи – ҳаммом деган самарали муқояса ва ҳукм яралиши учун “ҳаммом” сўзи айнан рамзга айланиши, рамзий моҳият касб этиши зарурдир. Маълумки, рамзда бир воқелик иккинчи воқелик томон кўчади ҳамда каттароқ миқёсга чиқиб боради.

Учинчи фасл “Глобал илмий-бадий талқин” деб номланган. Глобаллашув глобал бадий талқинларга йўл очар, ҳатто шуни талаб қилади экан, глобал талқиннинг моҳияти бадий асарни таҳлил ва талқин қилишда янги миқёсга чиқиш, асардаги туйғу, воқеа-ҳодиса ва образларни ҳадди аълосига етказиб тушунтиришдир.

Шу ўринда савол туғилиши мумкин, талқин ҳам глобал бўладими? Савол ўринли, чунки бу ғалати боғлиқлик – глобал талқин. Кўтарилган масалалар, ғоялар глобал бўлиши мумкин, лекин талқин-чи? Тилимизда “чек” деган сўз бор, у нарса ёки ҳодисаларнинг энг сўнгги чегараси, ниҳояси, поёнини англатади. Муайян бадий асардаги бирор образ ёки воқеани охириги нуқтага (бу нуқта мутлақ охиригиси, деб ҳеч ким айтолмайди, лекин ҳозирча, бошқа таҳлил топилгунча охириги деб ҳисобланади) олиб чиқиб талқин қилишни биз глобал бадий талқин деб ҳисоблаймиз.

Талқиннинг қадимий тарихи ҳақида гап кетганда, Аристотелнинг “Талқин ҳақида” (русчаси “Об истолковании”, аслиятда “Peri hermeneias”, лотинчада “De interpretatione”) асарини тилга олинади. Унча катта бўлмаган бу рисола (трактат) ҳозир биз тушунадиган талқин назариясига унча мос келмайди. У

¹²Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш жилдли. 4-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б. 328.

буюк файласуфнинг мантикқа оид асарларидан бўлиб, унда асосан тил, ёзув, чин ва ёлгон нутқ, исм, феъл каби мантикий категориялар тадқиқ этилади¹³.

Буюк файласуф бобомиз Абу Наср Форобийнинг “Фалсафани ўрганишга киришувдан аввал нимани билиш керак” рисоласида Арасту (Аристотель)нинг “Бари(хор)минийас” (“Талқин ҳақида” ёки “Герменевтика”) икки бор тилга олинади¹⁴. Форобийнинг ўзи ҳам “Таълиқот” (“Талқин”, “Герменевтика”) номли асар ёзгани ҳақида маълумотлар бор.

Ундан ташқари мусулмон Шарқда муқаддас китобимиз “Қуръони карим”га қилинган кўплаб тафсирлар, яъни шарҳлар моҳиятан талқинлардир. Талқин ҳақида ўзбек адабиётшунослигида муайян тадқиқотлар олиб борилган. Шундай муҳим ишлардан бири профессор Баҳодир Каримнинг “Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур” китобидир. Унинг кириш ўрнида берилган “Талқин назариясига доир” мақоласи соф назарий йўсинда ёзилгани билан диққатга сазовор. Олим “Бадиий талқин негизида юксак образли тафаккур, воқеликни санъат тилига кўчириш туради” деб ёзар экан, у бунда албатта адабий асарнинг яратилиш жараёнини кўзда тутди. Назаримизда, бу талқиннинг илк босқичи. Ижодкор асарига нукта қўйиши билан муаллиф талқини ниҳоясига етади ва асар китобхонлар ҳукмига ҳавола этилади. Энди асарнинг илмий-бадиий талқин даври бошланади. Б.Карим ёзганидек, “Ёзувчи бадиий талқинининг тўла равишда, барча ғоялари, қарашлари, фикрларига мос суратда илмий тилга кўчириши, илмий талқинда ўз ифодасини топиши адабий-эстетик ҳақиқатни юзага чиқаради; санъаткор ва олим орасида фикрлар мувозанати пайдо бўлади”¹⁵.

Умуман олганда, ушбу кириш бобда талқин назарияси ҳақида жиддий ва самарали фикр ҳамда ғоялар олға сурилган. “Бадиий талқин ва илмий талқин мувозанати”, “Тушуниш талқин жараёнининг ижодий натижасидир. Талқин – тушунтириш жараёни” каби фикрлар самарали ва махсус тадқиқ этишни талаб қиладики, уларнинг шу тарзда қўйилишининг ўзиёқ мақтовга лойиқдир.

Талқин шунчалик кенгқамров сўз ва тушунча ва ўзига хос бир куч эканки, у нарса ёки ҳодиса ҳақидаги баҳо ва фикрни ҳатто – ё яхши, ё ёмон томонга буриб юбориш қудратига эга экан. Луғатда талқинга шундай изоҳ берилади: “Бирор масалани бошқа кишига аниқ қилиб тушунтириш”¹⁶. Демак, масалага қандай йўналиш, сиёҳ бериш талқинчи ихтиёрида бўлади. Бу ҳаётий ва ижтимоий масалаларга ҳам тегишли. Лекин гап ўзига хос сирли ҳодиса бўлган бадиий асар ҳақида кетадиган бўлса, талқиннинг мавқеи ва масъулияти янада ошади, энди у бежиз илмий-бадиий талқин деб аталмайди.

Шунингдек, ушбу фаслда Ойбек “Қутлуғ қон” романидаги Йўлчи, Ч.Айтматов “Жамила” қиссасидаги Дониёр образлари замиридаги моҳият глобал илмий-бадиий талқин нуктаи назаридан таҳлил қилинган.

Бадиий асарни глобал бадиий маъно нуктаи назардан ўрганиш ундаги аввал пайқалмаган маъно ва маънолар қатламини очишга имкон беради. Глобал

¹³ Қаранг: Аристотель. Соч. В 4-х т. Т. 2. – М.: Мысль, 1978. – С. 91-116.

¹⁴ Қаранг: Аль-Фараби. Философские трактаты. – Алма-ата: Наука, 1971. – С. 8, 14.

¹⁵ Карим Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. - Тошкент: Akademnashr, 2014. – Б. 4.

¹⁶ Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача туғат. - Тошкент: Ўз ФА нашриёти, 1953. - Б. 326.

бадий маъно улуғ ва пировард ҳақиқатларга таянади, уларнинг тасвир ва ифодаси бадий мукаммал бўлиши шарт.

Глобал бадий маъно глобал илмий-бадий талқиннинг мақсади ва бош иштирокчисидир. Бундай талқинга вақт синовидан ўтган юксак сўз санъати намуналаригина муносиб бўлади.

Глобал илмий-бадий талқин аксар ҳолда Яратганга боғлиқ равишда яқун топади. Зеро, Яратгандан олий яна нима бор?

Иккинчи боб “**Глобал илмий-бадий талқин ва структур таҳлил**” деб аталиб, унинг биринчи фасли “*Структур таҳлил моҳияти*” деб номланган.

Кўринадики, бадий асарни структура жихатидан тадқиқ этиш, яъни структурализм чуқур фалсафий ва ҳатто квантфизикавий асосга эга. Худди микрооламдаги бевужуд зарралар каби – уларни оддий кўз билан кўриш мутлақо мумкин эмас – бадий образлар ва умуман бадий воқелик муайян давр ва унда яшаётган одамларни акс эттирса-да, амалда у тил воситасида яралган бевужуд реалликдан бошқа нарса эмас. Бадий асар идеал реаллик сифатида ҳеч қандай моддий вужудга эга эмас. Ҳарфий белгилардан иборат қоғоздаги сўзларни, китоб ҳолидаги асарни моддий вужуд деб бўлмайди, албатта. Бу – асар борлигининг ташқи, зоҳирий кўриниши, холос. Бадий асар ўкилиш жараёнида ўқиётган субъект онгида ҳақиқий маънода **вужудга келади**. Лекин бу ҳам моддий вужуд эмас. идеал вужуд, яъни кўз билан кўриб, қўл билан тутиб бўлмайдиган, фақат тасаввурда яшайдиган хаёлий вужуд, юқорида айтилганидек, идеал ёки нореал реалликдир.

Структура масаласи оламнинг туб асоси, илк тузилишига бориб тақалади. Материянинг тузилиш-таркиби ҳақидаги замонавий концепцияларда геометрик структура ва у билан боғлиқ симметрия масаласи муҳим долзарблик касб этмоқда. Бундай изланишларда математик методларнинг кенг қўлланиши структура масаласини биринчи планга олиб чиқади.

Бинобарин, оламнинг туб асосида муайян аниқ структура мавжуд эканлигининг ўзиёқ ҳодисани, объектни структура нуктаи назаридан ўрганувчи тадқиқот методини юксак бир мавқега кўтаради. Структурализм таълимоти ўзагида “структура” тушунчаси туради. Масалан “структура” атамаси математикада қўлланганда “у яшириш ботиний нимадир ҳақида тасаввур беради ва бир пайтнинг ўзида схема, модель ҳақида фикр уйғотади”¹⁷. «Структура» атамаси адабиётшуносликда қўлланганда ҳам бу фикр ўз кучида қолади.

Бадий асар ёхуд бадий матнга структур ёндашув илмий тадқиқотнинг пировард мақсади эмас, балки унинг самарали бўлиши учун қўлланадиган бир восита, холос. Структур ёндашув муайян илмий усул бўлиб, у бутун асар ёки маълум контекст зимнидаги бадий маъно ва мазмун теранликлари кашф этилишига кўмаклашмоғи лозим.

Структурал нигоҳ якка ҳодисага қаратилганда унинг ички ва қуйи қатламларига кириш, воқеа ва образларнинг рамзлашув даражасини аниқлаш, аввал кўзга ташланмаган **маъно ўчоқларини** кўрғазмали тарзда очиш

¹⁷ Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук. - С. 286.

имконияти туғилади. Агар шундай нигоҳ объектга (ҳодисага) янада яқинлаштирилса, унда муайян образ (персонаж) ҳам структура нуктаи назаридан ўрганилиши мумкин. Структурализм асосчиларидан бири Р.Якобсон Пушкин ижодидаги «ҳайкал» образини тадқиқ этиш жараёнида шундай ёзганди: «Лекин бизни ушбу поэтик образ ва поэтик мифнинг ички структураси ортиқ даражада жалб қилади»¹⁸. Демак, муайян бадиий образнинг ички структураси, яъни бир образ структураси борасида ҳам илмий тадқиқот олиб бориш мумкин. Бу образ қатидаги маъно ва жиҳатларни кенгроқ ва теранроқ очиш имконини беради. Шунда образ қаъридаги бадиий куч – **образ энергетикаси** аниқ асосга эга бўлади.

Бадиий асарни структура нуктаи назаридан текшираётганда икки турдаги структурани фарқлаш зарур кўринади: сиртқи структура ва ички структура.

Бадиий асар, у хоҳ кичик ҳикоя, шеър ёки дoston, хоҳ йирик ҳажмли роман бўлсин, қандайдир сиртқи бўлинишларга эга бўлади. Кичик ҳикоя ҳеч бўлмаса абзацлардан, шеър бандлардан, дoston, қисса ва роман бўлим ва боблардан (ёки фақат боблардан), драма парда ва кўриниш (сахна)лардан ташкил топади. Ушбу бўлақлар ўз ҳолича структур элементлар ҳисобланиб, бадиий асардаги воқеа ва ҳис-туйғу ҳаракати ҳамда сюжет ривожиди, яъни бадиий материалнинг тақдим этилишида муайян роль ўйнайди. Уларни **бадиий асарнинг сиртқи структураси**, деб аташ мумкин.

Бадиий асарнинг ички структураси асардаги воқеалар ривожиди, ундаги у ёки бу қаҳрамон хатти-ҳаракатидаги қонуний алоқадорликлар мажмуи бўлиб, уни аниқлаш учун асарга буткулқамров ва синчков нигоҳ ташлаш зарур бўлади. «Бадиий асар структураси – сўз санъати бўлган асарнинг тузилиши, унинг ички ва ташқи томондан ташкилланиши, уни ташкил этувчи элементларнинг алоқага кириш усуллари дир. Муайян структура мавжудлиги асарнинг яхлитлигини, унда ифодаланган бадиий мазмунни гавдалантириш ва таъсирчан етказиш қобилиятини таъмин этади»¹⁹.

Бадиий асардаги ҳар бир персонаж асар тузилмасида ўзига хос структур бирлик дир. Асарда етакчи мавқеда туриб, унинг воқеий, бадиий-ғоявий ва фалсафий юкини ўз зиммасига олган бадиий образлар эса **асарнинг етакчи структур бирликлари** ҳисобланади. «Структурасиз жисмлар оламда бўлиши мумкин эмас»²⁰ бўлгани каби структурасиз бадиий асар ҳам йўқ. Фақат тадқиқотчи асар структурасини аниқлашда бадиий-ҳиссий ва эстетик ҳамда интеллектуал жиҳатдан тийрак бўлиши лозим. Тўғри ва аниқ белгиланган структура бадиий асардаги мавжуд бош бадиий ғояни топишва асарнинг бадиий маъно уфқини кенгайтиришда муҳим роль ўйнайди. Шунда асарга тушадиган структур калит топилган бўлади.

Бобнинг иккинчи фасли “*Ўткан кунлар*” романи структурасида *учлик принципи*” деб номланиб, бунда асосан биринчи ўзбек романи структурасига асосий эътибор қаратиб, унда учлик принципи етакчилик қилиши қайд этилади.

¹⁸ Якобсон Р. Работы по поэтике. - М., 1987. - С. 166.

¹⁹ КЛЭ. Т. 7. - С. 228-229.

²⁰ Философия луғати. – Тошкент: Ўзбекистон, 1976.– Б. 455.

Янада аниқроқ айтадиган бўлсак, "Ўткан кунлар" романи бадиий структурасининг бош хоссаси - триададир.

"Ўткан кунлар" романи айнан уч бўлимдан иборат бўлиши унинг структурасидаги илк ва муҳим маъно ташувчи аломат. Яна қизиғи шундаки, структура сўзининг ўзак асоси "тр" бўлиб, у қадимги ҳинд тилидаги три (уч) сўзига бориб туташади²¹. Бундан кўринадики, ҳар қандай ҳодиса бутунлик ҳосил қилиши учун албатта учликка эришмоғи зарур: бир (у бу ерда бутун бир эмас, балки учликнинг илк ҳади) пайдо бўлган ва бирикишга тутунган ҳодисанинг бир бўлаги, икки бирга қарши турган, у билан алоқага киришга чоғланган қисм, фақат уч вужудга келиб, бир ва икки муайян алоқага киришгандагина ҳодиса бутунлик яъни структура касб этади. Бундай алоқадан муқаррар ўзаро таъсир туғилади. Демак, структурага эга бўлиш ҳодиса бутунликка эришди, деганидир.

Уч тоқ сон эканини қайд этиб, ҳар уч бўлимдаги боблар сонига эътибор қаратайлик: 1-бўлимда 23 боб, 2-бўлимда 17 боб, 3-бўлимда яна 17 боб, уларнинг йиғиндиси 57 ва уни бўлимлар сони 3 га бўлсак 19 чиқади. Бўлимлар, улардаги боблар сони ва бўлинганда чиқадиган барча сон-тоқ сон. Тоқ-сон, тоқлик, Шекспирнинг Ҳамлети "Замон издан чиқди, О, бу машъум бир алам" (Жамол Камол таржимаси) дегани каби вазият яхши эмаслигига ирфоний ишора, фожеликнинг рамзий математик белгиси, хойнаҳой. "Ўзбек тилининг изоҳли луғати"да тоқ сўзига "иккига бўлинмайдиган, жуфт бўлмаган ... жуфти, шериги, тоқаси бўлмаган; жуфтсиз, ёлғиз" ва "хотинсиз ёки эрсиз" дея изоҳ берилиб, С.Сиёевнинг "Аваз" романидан шундай мисол келтирилади: "Юпун дастурхондаги тоқ нонлар яқинда бу уйдан ўлик чиққанини кўрсатади"²².

Ушбу мисол ҳам тоқ сони азалдан халқимиз онгида кўргилик, кулфат рамзи бўлиб келганини кўрсатади. Жуфт сон, жуфтлик тоққа зид ўларок ҳамиша ҳамжиҳатликни, тўқис-туғалликни англашиб келган. Нон синдириш маросимида албатта иккита, жуфт нон синдирилиши, нон синдирадиган одам албатта бир аёл билан яшаб ўтган бўлиши лозим. Иккинчи никоҳдан ўтилганда жуфтлик бузилиб, тоқликка, тоқ сонга ўтиладики, тоқликка, тўқонликка ўтиш бахтсизлик саналади, ундан ҳазар қилинади.

Шу ерда кибернетика фани асосчиси Норберт Винернинг бир фикри айтилади: "Математик бўлмаган бирон-бир одам рақамлар маданий ва эстетик қиймат касб этиши ёки улар гўзаллик, куч, илҳом каби тушунчаларга, қай бир даражада боғлиқ бўлиши ҳақидаги фикрни ҳазм қилолмаса керак"²³.

Ҳар уч бўлим схемасини чизар эканмиз, биз бунда юқорида айтилган асардаги икки тармоқ - севги-муҳаббат ва ижтимоий-тарихий воқеалар тармоғини таянч қилиб оламиз, улар қисқача севги ва Ватан деб белгиланади.

Ушбу чизмада асардаги уч бўлим алоҳида олиниб, ҳар бўлимдаги севги ва Ватан сюжет тармоғи алоҳида доира тарзда тасвирланади, 1 ва 3-бўлимда икки тармоқ кесишади ва муайян бадиий-ғоявий яхлитликка эришилади, 2-бўлим эса бутунича севги тармоғидан иборат, ундаги Уста Алим ҳикояси бўлим

²¹ Бу ҳақда қаранг: Золотое сечение. Три взгляда на природу гармонии. – М., Стройиздат, 1990. – С. 238.

²² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш жилдлик. 4-жилд, – Тошкент: ЎзМЭ, 2008. – Б. 162.

²³ Золотое сечение. Три взгляда на природу гармонии. – М.: Стройиздат, 1990. – С. 133.

воқеаларига бевосита эмас, билвосита боғланади, яъни кичик доира тарзида катта доирага тегиб туради, холос.

Ҳар бўлимда ўзаро кесишувчи доиралар, яъни воқеий тармоқларда иштирок этувчи асосий образлар қайд этилади, уларнинг сони ҳам асосан 3 та, фақат 3-бўлимдаги Ватан тармоғида Юсуфбек хожи ва Мусулмонкул қаторида йиғма тушунча – Тошкент беклари белгиланади, зеро улар бобда биргаликда машъум вазифа адо этадилар, яъни қипчоқ қирғинини (хон билан келишган ҳолда) уюштирадилар.

Агар эътибор берилса, юқоридаги модел-схемада асар структурасида икки тармоқ ва ундаги асосий иштирокчилар қайд этилган. Биринчи ва учинчи бўлим чизмасида икки тармоқ ёнма-ён, қисман устма-уст тасвир этилади, улар муайян ўринда ўзаро кесишади, бу икки доира учун умумий бўлган сатҳ (+)да акс этади.

Биринчи бўлимда анча юқорига чиққани сабабли, иккинчи бўлимда иккинчи тармоқ - ижтимоий-тарихий воқеалар бирмунча тин олгандек. Ҳатто бу бўлимда иккинчи тармоқ деярли йўқ ҳисоби. Бўлими бошидаги "Азизбек Тошканддан жўнатилди..." деб бошланган маълумот тарзидаги ярим саҳифа матн ҳам илк бобдан ташқарида.

Бинобарин, иккинчи бўлим деярли тўлиғича севги-муҳаббат тармоғидан иборат. Шунинг учун у қолган икки бўлим каби ўзаро кесишган икки доира эмас, бир доира тарзда тасвир этилган, зеро, чакув орқали чиркин ниятига етолмаган Ҳомид қулай фурсат - Отабек Тошкентда уйланишидан фойдаланиб, сохта хатлар ва кейин сохта талоқ хати ёзиш орқали севишганлар орасига ғов ташлашга эришади.

Лекин бу бўлимдан Уста Алимнинг бахтсиз севгиси ҳақидаги ҳазин ҳикоя ўрин олганки, уни бўлим ичидаги кичик бўлим, асар ичидаги асар, дейиш мумкин. У чизмада кичикроқ доира билан белгиланиб, асосий доирага тегиб туради, холос.

Учинчи бўлимда икки тармоқ юксак бадий нуктада синтезлашади. Асар бутун вужуди билан апофезга кўтарилади, яъни воқеалар ва қаҳрамонлар тақдири фоже-тантанавор якун топади.

Йирик маданиятшунос олим, Тарту структур-семиотик мактаби асосчиси Ю.М.Лотман "Бадий матн структураси" китобида ёзганидек: "Асарнинг бадий мазмуни - структура... Структурадан ташқари бадий ғояни идрок этиш мутлақо имконсиз"²⁴. Француз файласуфи Жиль Делёз (1925-1995) фикрича: "структура маъно ишлаб чиқарувчи машина бўлиб, бунда структура сабаб, маъно оқибат сифатида майдонга чиқади"²⁵. Кўриб ўтганимиздек, "Ўткан кунлар" романи структурасида учлик принципи етакчилик қилади экан, демак у асарда инкишоф этилган бадий ғоя ва маъно кўламининг долзарблашуви ва яққолашувида илк ташкилотчи вазифасини ўтайди. Буюк романимизга хос бўлган бундай структур белги орқали ундаги чуқур фалсафий маъноларга йўл очилади.

²⁴ Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – С. 19.

²⁵ Новейший философский словарь. Постмодернизм. – Минск: Современный литератор, 2007. – С. 289.

Маълумки, "глобаллашув"га яқин "глобализм" атамаси ҳам мавжуд. У ҳодисага ҳар томонлама ва кенг қамровли ёндашувни талаб қилиб, уни юксак миқёсга олиб чиқиш имконини беради. Биз "Ўткан кунлар" романи структурасидаги етакчи учлик принципи ҳақида фикр юритар эканмиз, бу принцип асар қаъридаги универсал, жаҳоний тамойилларга дахл қилиш демакдир. Глобаллашув даврида майда, локал ғоялар атрофида ўралашиб қолиш жоиз эмас. "Томчида қуёш акс этади" деган буюк ҳақиқат айна глобализм моҳиятига мос йўл-йўриқ ва дастурамалдир.

Бобнинг учинчи фасли "*Байт структурасида қиёс*" деб аталиб, унда Алишер Навоийнинг икки ғазалидан олинган икки байт тадқиқ этилади.

Биринчи байт:

Ғам туни билмон, шафақдур ё фалак миръотида
Акс кўрғазган кўзумнинг лаългун ёшимидур.

"Б.в.", 173-ғазал

Йирик аллома А.Фитрат 1926 йилда нашр этилган "Адабиёт қоидалари" қўлланмасининг "Муболаға" бобида Навоийнинг ушбу байтини келтириб, ёзади: "Қайғули кечаларда, кўкда қизорғон булутни кўрган, **бу менинг кўзимдан оққан ёшнинг аксидир, онда кўринадир**, (таъкид Фитратники – С.М.) демак янглиш муболағалардандир"²⁶.

Нотўғри анлангани ва нотўғри насрий баён қилингани оқибатида байт маъноси борасида ноҳақ ҳукм чиқарилган. Мазкур байтда Фитрат домла ёзганидек, "янглиш муболаға" эмас, ақлни шоширадиган буюк ва тубсиз маъно бор. Айнан тубсиз маъно.

Бунда қиёс икки мисра орасида кечмайди, аниқроғи байтда икки эмас, уч ҳодиса қиёсланади. Аввал:

Ғам туни ↔ шафақ.

Бу асос қиёс бўлиб, шундан сўнг шафақ иккинчи мисрани тўлиқ эгаллаган – "акс кўрғазган кўзнинг лаългун ёши"га қиёсланади. Қиёс ҳадларини тўлиқ кўрсатадиган бўлсак шундай қатор вужудга келади:

Ғам туни ↔ шафақ ↔ лаългун ёш.

Ғам туни шафаққа ўхшатилаётганида ўртадаги "билмон" сўзига, унинг бадий вазифасига эътибор қаратайлик. "билмадим" маъносини англлатувчи бу сўз қиёсга латифлик бағишлайди, тасвирга осойишта оҳанг олиб киради, яъни узил-кесил, қатъий қиёс эмас, нафис қиёс. Ғам туни шафаққа қиёсланар экан, шафақнинг қизғиш, қонталаш ранги, ғамбода тун оғушидаги "мен"нинг фоже ҳолатини кўримли ифодалайди. **Ғам** билан **тун** бириккан ҳолда яхлит муҳитга айланиб, шафақ тусига кириб боради гўё.

Қиёснинг учинчи ҳади, кўрилганидек, лаългун ёш. Байтда унинг турар жойи ва ҳолати – фалак миръоти ва тавсифи аниқ белгиланган. Аввал тафсифга тўхталсак: "Акс кўрғазган кўзумнинг лаългун ёшимудур?" Кўз ёши ташқарида эмас, кўзнинг тубида. Бу жуда муҳим нуқта. Кўзнинг тубидаги кўз ёш шафаққа ўхшатилмоқда. Шафақ эса коинотда рўй бергич атмосферавий ҳодиса. Демак, кўз тубидаги кўз ёш самовий ҳодиса билан тенглаштирилмоқда, ҳатто. Лекин

²⁶ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. 4-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б. 60.

бу айнийлик қатъий эмас, “ёшимудур”даги сўроқ ва тахмин яна бир бор қиёснинг ва тасвирнинг назокатини таъмин этмоқда.

Буюк Навоий ушбу байтда ғоят катта ўлчамли дунёни (шафақ, фалак) соф инсоний физиологик ҳодиса кўз ёш билан боғлайди, бирлаштиради ва бундан гўзал ва теран поэтик хулоса чиқаради. Қаттиқ изтироб чекаётган, ғам туни оғуши (ёки исканжаси)даги одамнинг кўз ёши фалак кўзгусида аксланиб, осмоннинг қонталаш шафақи билан яхлит, ягона манзара барпо қилмоқдаки, натижада одам ва олам ягона самовий вужудга айланмоқда. Кўз ботинидаги кўз ёш фалак миқёсига чиқади, фалак миръоти учун эса тўсиқ ҳам, ўлчов ҳам йўқ.

Иккинчи байт:

Жонға қўйғач нақди ишқинг қилди кўнглумни ҳалок,
Ўлтурур маҳрамни султон ганж пинҳон айлагач. (ҒС. 98-ғазал)

Байтни яхлит ҳолда бутун жозибаю таровати билан идрок этар эканмиз, ундаги ҳар бир сўз, ҳар бир рукн, ҳар бир талаффуз ва пауза ўз оҳанги, жаранги билан ишлаши, қалбимизни ром этиши маълум бўлади. Мисраларни қайта-қайта ҳаёлан, ёддан такрорлаймиз, сирли оҳангга йўғрилган сўзлар муסיқасидан завқ оламиз. Бу энди – табиий, ақл етакчилик қилмайдиган бокира идрокдир.

Навоий шеъриятида сўз нурланган, нурга чўлганган сўздир. Сеҳрга чўлганган сўздир. Шу ўринда, нур билан сеҳр синоним, маънодош сўзлардир.

Структур таҳлил яна шуни кўрсатадики, ғазалда ушбу байтгача Ҳазратнинг “Маҳбуб ул-қулуб” асарида таснифланган хавосс ишқи етакчилик, устунлик қилган бўлса, энди ушбу байт шарофати билан бутун ғазал сиддиқлар ишқи томон юксалади. Янада аниқроғи, ғазалда хавосс ишқи биплан сиддиқлар ишқининг симбиози, яъни узвий бирикуви, биргаликда мавжудлигини кузатиш мумкин.

Айтилганлардан аён бўладики, байтда ишқнинг мутлақ олий мақоми ҳақида гап бормоқда. Бу ҳақда кўп гапириш мумкин, лекин биз бу ерда Ҳазратнинг “Маҳбуб ул-қулуб” асаридан бир далил келтириш билан чекланамиз. Асардаги “Ишқ зикрида” бобида сиддиқлар ишқи ҳақида шундай фикр бор: “Шухудлари истиғроққа етган ва ул истиғроқдин **истиҳлоқ мақомин** (таъкид бизники – С.М.) ҳосил этган”²⁷. (“Уларнинг Ҳақни кўз билан мушоҳада қилиш умидлари ўзни унутиш даражасига етган ва бундан ҳам ўтиб, **ҳалок бўлиш мақомига** кўтарилган бўлади”).

Демак, байт сиддиқлар ишқи, яъни ишқнинг ҳадди аълоси, олий мақоми, хос ишқ аҳли кўтариладиган истиҳлоқ мақоми ҳақида. Ва байт ушбу мақомнинг мукамал бадийий васфи дейиш мумкин. Бинобарин, ҳалок бўлиш мақоми тасаввуфнинг таянч арконларидан биридир. Фаридиддин Аттор “тасаввуф ичида кутб эди”²⁸ дея таърифлаган буюк шайх Жунайд Бағдодийдан тасаввуф нима, деб сўраганларида, деган экан: “Тасаввуф Ҳақнинг сендаги “сен”ни ўлдириши ва сени Ўзининг наздида тирилтиришидир”²⁹.

²⁷ Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Ўн жилдлик. 9-жилд. – Тошкент, Ғафур Ғулом НМИУ, 2011. – Б. 500.

²⁸ Фаридуддин Аттор. Тазкират ул-авлиё. Ғафур Ғулом НМИУ, 2013 – Б. 341.

²⁹ Усмон Турар. Тасаввуф тарихи. – Тошкент: Истиклол, 1999. – Б. 17.

Буюк шоир ғазалиётидаги байтларда қиёс принципи етакчи структур унсурлардан биридир. Илк бадий бутунлик сифатида байтга жиддий эътибор қаратиш зарур. Ушбу йўналишда изчил тадқиқот олиб борилса, улуғ Навоий кўзда тутган қиёс самарадорлиги, яъни янги-янги маънолар кашфига эришмоқ мумкин. Ирфоний маъно алоҳида, дунёвий маъно алоҳида эмас, улар яхлит бир ҳодисанинг икки босқичи холос. Асл сўз мўъжизаси, юксак бадийлик уларнинг бирлигидан яралади.

Ғазал муҳташам бадий ансамбль, яъни мос ва уйғун қисмлар (байтлар)нинг бирикувидан бунёд бўлган иншоот. Бир пайтнинг ўзида байт нисбатан мустақил ҳодиса. Унинг маъно кўлами кенг, “ҳар дostonни бир байтда ниҳон қилмоқ” (“Сабъаи сайёр”) Алишер Навоий каби буюк сўз санъаткори илгидаги амалдур.

Бобнинг тўртинчи фасли “*Поэтик структура ва бадий маъно*” деб аталиб, унда Алишер Навоийнинг “Муножот” асари структурал тадқиқ этилади.

Илоҳий сезги тирик инсонни ҳеч қачон тарк этмайди. Чунки бу сезги одамнинг қон-қонида, яратилишида, фитратида мавжуд. Одам, таъбир жоиз бўлса, шундай дастурлаштирилган. Олий дастурчи эса – Тангри таоло. Оллоҳсиз, илоҳий сезгисиз Инсон – ёрти, чала. Шарқ мумтоз адабиётида кенг тарқалган “Муножот” ушбу ёртилик, кемтикликни тўлдириш, бутунлик (комиллик)ка эришиш йўлидаги шахт, руҳоний таваллонинг бадий сўздаги тасвир-ифодаси, муҷассаמידир.

“Муножот” тузилиш, структура жиҳатидан 4 қисмдан ташкил топган:

I. Басмала. Қуръони каримнинг биринчи ояти шарҳи. 1–10-бандлар.

II. Ҳамд. Оллоҳга мақтов, Унинг сифатлари таърифи. 11–23-бандлар.

III. Наът. Пайғамбаримиз Муҳаммад саллаллоҳи алайҳи васалламга миннатдорлик. 24–29-бандлар.

IV. Муножот. 30–99 бандлар.

“Муножот” асари поэтикасига дахл қилинаётганда биринчи навбатда, у шоир ижодида мутлақо ўзига хос асар экани ҳисобга олиниши зарур.

Асар шоирнинг қатор асарлари таркибида мавжуд бўлган муножотлардан жиддий фарқланади. А.Аъзамнинг фикри бўйича, “Муножот” бадий асар эмас. У эл-улус учун ҳам битилмаган – Навоийнинг муножоти бевосита ва батамом Тангри таолога қаратилган. Лекин бу масаланинг бир жиҳати.

Иккинчи жиҳат шундаки, битик сўз орқали моддийлашгани, қоғозга туширилгани боис у бадий асарлик хусусиятига эга бўлади, яъни у бадий асарга айланади. Бу фикр юқоридаги “Муножот” бадий асар эмас, деган фикрни рад этмайди. Аксинча, уни тўлдиради.

“Муножот”нинг ушбу икки бир-бирига зид табиати – бадий асар эмас, яъни буюк қалб руҳонияти акс этган инсоний ҳужжат ва иккинчи, у шунга таянган ҳолда, у буюк қалб руҳонияти акс этган ноёб бадий асар, иккала фикр биргаликда “Муножот” ноёб бадий обида эканини тайин этади.

“Муножот” асарининг чоп этилиши ва уни синчиклаб ўрганиш Алишер Навоий дунёқараши ҳақида совет даврида айтилган фикрларга қатъий ўзгариш киритиши аниқ. Бу буюк дунёқараш пантеизм эмас, том художўйлик, яъни теизм экани аниқлашади.

Алишер Навоийнинг “Муножот” асари структурасига диққат қилинса, асар уч буюк олмош: СЕН – МЕН – У, яъни улар орасидаги субстанциал муносабатлар устига қурилганини кўриш мумкин. Асар яхлит олганда ушбу учлик, айниқса дастлабки иккилик: Сен – Мен орасида кечадиган қиёсий алоқалар, ўзаро муносабатдорликдан иборат. Шунда бутун асарда қиёс принципи етакчилик қилишига гувоҳ бўламиз. Яъни Сен – Тангри таоло, Мен – шоирнинг ўзи ва кенг маънода банда, инсон ва Инсоният.

Ушбу структур учлик “Муножот” асари шакл-шамойилини яратади. Уч узв орасидаги турли сатҳдаги алоқалар асарнинг илоҳий руҳияти ва шунга мутаносиб равишда юксак бадий қудратини намоён этади. Бадий маъно олий глобал майдонга кўтарилади. Бадий маъно майдони марказида жанр талаби ва моҳиятан ўн саккиз минг оламни яратган сарвари коинот Аллоҳ туради.

Диссертациянинг учинчи боби “**Глобал илмий-бадий талқин ва типология**” деб номланган. Унинг биринчи фасли “*Бинар ва тринар типология*” деб аталади.

Типология фаннинг барча соҳаларида қўлланиладиган универсал илмий тадқиқот усулидир. Муътабар луғатлардан бирида унга шундай таъриф берилади: “Типология объектлар тизимини бўлиб ташлаш ва уларни умумлашган модел ёки тип ёрдамида гуруҳлаштиришга асосланган илмий метод; объектлар тузилмасидаги муҳим белгилар, алоқалар, функциялар, муносабатлар, сатҳларни қиёсий ўрганиш мақсадида фойдаланилади; типологияда қўлланиладиган асосий мантиқий шакллар – тип, таснифлаш, систематика, таксономия”³⁰.

Типология тадқиқот усули ва тафаккур тарзи сифатида кўпасрлик тарихга эга. Агар биз уни фикрлаш тарзи ва илмий-адабий метод сифатида оладиган бўлсак, қадимги юнон адиби ва файласуфи Плутархни ушбу метод асосчиси дейишимизга тўғри келади. У ўзининг “Параллел таржимаи ҳоллар” асарида 46 жуфтликда олинган тарихий шахснинг ҳаёти ва фаолиятини баён қилади. Мазкур асар типологик тадқиқотлар учун амалий ва қисман назарий асос вазифасини ўтайди, дейиш мумкин. Плутарх юнон ва рим тарихида из қолдирган икки шахсни жуфтлик тарзда олиб. уларни аввал якка, сўнг солиштирган ҳолда кўриб чиқади. Жуфтлик ушбу шахслар ҳаёти ва фаолияти ўртасида мавжуд бўлган муайян ўхшашликка таяниб танланади. Плутарх асарининг илмий қиймати (унинг тарихий ва бадий қиймати билан биргаликда, албатта) шундаки, бир-бири билан қўшни ва тарихан боғлиқ бўлган, аввал юнон, кейин Римнинг икки тарихий даврда яшаб ўтган икки шахс номи ёнма-ён қўйилишининг ўзиёқ муайян маъно-мазмун ташийди; бу асар инсоният тафаккурида **қиёсий-типологик онг** шаклланишида муҳим рол ўйнади дейиш мумкин.

Таъкидлаш жоизки, айтилганидек, бинар типология – типологик тадқиқотнинг илк асоси ва универсал усулидир. Негаки, ҳар қандай қиёснинг илк сони **иккидир**. Қиёсдаги ҳадлар нечта бўлишидан қатъи назар, **қиёс чоғида** икки ҳодиса, икки ҳад бўлиши тайин.

³⁰ Советский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1984. – С. 1325.

Типологик тадқиқотлар замирида ҳам сон мавжуд. Пинҳона мавжуд. Зотан қиёслаш натижасида юзага чиқадиган ўхшаш ва муштарак жиҳатлар асосан **икки** ҳодиса ўртасида кечадиган жараёнлардан аниқланади. Шу сабаб 2 қиёснинг илк сони дейиш мумкин. (1 эса собит рақам бўлиб, у ўз-ўзида қоимдир). Зеро, икки сони типологик тадқиқотларда етакчилик қилади. Буни бинар типология дейиш мумкин. Бунда жиддий мантиқ ҳам бор. Негаки, агар иккидан ортиқ ҳодиса солиштириладиган бўлса қиёсдаги маъно ипини қатъий тизгинда тутиб туриш анча қийин кечади. Лекин агар ушбу муқаррар қийинчилик енгиб ўтиладиган бўлса, иккидан ортиқ ҳодиса ўртасидаги типологик муштаракликни ўрганиш ҳам муайян афзалликка, илмий қийматга эга экани маълум бўлади. Биз ушбу мақолада учлик типологияни оламиз ҳамда қиёсланаётган иккилик ёнига учинчи ҳодисанинг қўшилиши икки ҳодиса қиёсида мавжуд бўлмаган, фақат учлик қиёс натижасида туғиладиган маъно ва қонуниятлар келиб чиқишига гувоҳ бўламиз.

Биз иккидан ортиқ ҳодисалар қиёси ҳақида гапирар эканмиз, учдан кейинги сонлар – тўрт, беш, олти, етти ва ҳ.з сонларча деган савол туғилиши табиий. Бунда икки ва учдан катта ҳар қандай сон ё икки, ё учга қайтиб келаверади. Зеро, инсоннинг ақлий илғами катта сондаги қиёсларни бирдан ҳазм қила олмайди, қиёсланувчи томонлар кўпайиб кетганда уларни соддалаштиришга мойил бўлади, шунга интилади.

Шу ерда тринар типологияга мисол сифатида қадимги юнон мутафаккири Платоннинг “Астерга” дистихи (қўшмисраси), улуғ рус шоири А.С.Пушкиннинг “Циклоп” ва шу шеърнинг Ҳамид Олимжон санъаткорона ўғирган таржимаси типологик қиёс меҳварига тортилади.

Ушбу омиллар бирлашиб таржимани ва Пушкин шеърини Платон асарига қондошлик даражасини орттиради, қўшмисрадаги самовий миқёс шеърга, Пушкиннинг ўзбек тилидаги шеърига кўчиб ўтгандек бўлади. Икки асардаги “лак-лак кўз” – “ягона кўз” муносабати ёнига осмон – юлдуз – ой, яъни самовий боғлиқлик қўшилади. Пушкин шеърини тутиб турган устун ягона кўз ↔ юз кўз қарама-қаршилигидир. Шеър хотимасида улар бирикадилар ва шунда Платон – Пушкин – Ҳамид Олимжон қаторида **лак-лак кўз ↔ ягона кўз + юз кўз** муносабати вужудга келади. Ҳамда “Лак-лак кўз ила боқмоқ учун сенга маҳлиё” билан “Эга бўлса эдим юз кўзга, бари билан қарардим сизга” ўртасида типологик қондошлик кузатилиб, ушбу мисралар, икки шеър ва бир таржима – уч шеър бирлашиб яхлит ҳолда ҳамиша ғолиб севги қўшиғи каби жаранглайди.

Бобнинг иккинчи фасли “*Абдулла Қодирий ва Шекспир – қондош чизгилар*” деб номланган. Унда жаҳон адабиёти даҳоларидан бири Шекспир ва ўзбек романчилиги асосчиси А.Қодирий ижоди ўртасидаги типологик муштаракликлар аниқланади.

“Ўткан кунлар”ни ёзаётган Абдулла Қодирий руҳияти кўп жиҳатдан Ҳамлет руҳиятига яқин эди. Ҳайрон қолманг, Қодирий реал тарихий шахс, Ҳамлет эса Шекспир яратган трагедия қаҳрамони-ку, деб. Буюк адиб ўз қаҳрамонлари Отабек ва Юсуфбек хожи тилидан айтган дарду армонлар, афсус-надоматлар Ҳамлетникидан кам эмас. Қирол отасининг туйқус ўлими, аза тугамай онаси қиролича тахтга ўтирган амакисига тегиб олиши, отаси

арвоҳининг бот-бот пайдо бўлиб, оқибат Ҳамлетга кабиҳ жиноят сирини очиши... Булар бари жамланиб, Дания зиндону асар қаҳрамонларидан Марцел айтганидек, “Мундан маълум бўладики, Дания мамлакатига бир бало юзлангани” ёки М.Шайхзода таржимасида, “Дания давлатига бир бало юккан”, деган хулосага олиб келади.

Абдулла Қодирий яшаб турган воқелик бундан оғир бўлса оғир, енгил эмасди. Туркистон мамлакатига юзланган бало эса большевизм, тоталитаризм балоси эди. Ушбу бало охир-оқибат буюк адиб мансуб бўлган ижодкор авлодни жисмонан маҳв этди.

Трагедияни психология жиҳатидан теран таҳлил қилган улуғ рухшунос олим Л.С.Виготский ўзининг машҳур “Санъат психологияси” асарида ёзади: “Ушбу монолог Ҳамлетнинг чегарадаги, бўсағадаги, қабристондаги ҳолатини аъло даражада тасвир этади”³¹.

Адабий қаҳрамон, айниқса, у буюк бадиий асар таркибида бўлса, ўзи мансуб халқ ва кенг маънода инсон руҳиятининг муайян қиррасини намоён этади. Ҳамлетнинг дард-изтироблари ва Отабекнинг қатл олдидан (ҳали у тасодифий-қонуний тирик қолишини билмайди, албатта) қалбидан кечирган ўй-хаёллари типологик яқинлик касб этади, муайян нуқталарда туташади, айрим ўринларда эса ҳар бири ўз йўлидан кетади.

Ҳамлет ва Отабек образлари балки ялпи типологик қиёсга имкон бермас, лекин образлар ҳаёт йўлининг, буни чизик (–) тарзда белгиласак, ушбу йўлнинг маълум нуқтасида (.) улар муштараклик касб этиши мумкин. Зеро геометрияда ҳар қандай чизик нуқталар жамланмасидан иборат экани маълум. Трагедия ва романдаги муштарак ҳолатлар қиёсланиши қаҳрамонлар ҳаёт йўлидаги икки типологик ўхшаш нуқтанинг қисман мос келиши деб ҳам қараш мумкин.

Ҳамлет монологда ҳаёт ва ўлим ҳақида оғриқлик фикр юритар экан, унда танлаш учун имкон бор – “Ё ўлиш, ё қолиш...”, Отабек эса ушбу лаҳзада ўлимга маҳкум. Унинг тақдирини лаҳзалар ҳал қилмоқда.

“Ҳамлет. Ё ўлиш, ё қолиш – гап шунда!.. Ўлмак ухламоқ демакдир. Чинакам ухламоқ ... балки туш кўрмак. Мана шуниси ёмон. Устимиздан бу фоний дунёнинг бутун изтиробларини ирғитиб ташлаб шу ўлим уйқусига кирганимиздан кейин қанақа тушлар кўрар эканмиз. Шу ерда пича андишага эҳтиёж бор. Мана шу масала орқасида биз ўзимизни бу фоний дунёда қанча йиллар умр қилиш кулфатига боғлаб берамиз... Замоннинг зарбалари ва хунук башараларига, золимларнинг зулмларига, киборларнинг таҳқирларига, рад этилган севгининг аламларига, қонунларнинг бажарилишидаги имиллашларга, ҳукуматдорларнинг зулмларига ва қобил одамларнинг бошларига ноқобил одамлар томонидан тушуриладиган бутун калтакларга кимнинг тоқати бор? Кичкинагина бир ханжарнинг биргина зарби билан шуларнинг барчасидан қутулмоқ мумкин-ку!”³² (Чўлпон таржимаси)

“Ўткан кунлар” да:

³¹ Виготский Л.С. Психология искусство. – М.: Искусство, 1968. – С. 426.

³² Чўлпон А.С. Асарлар. Тўрт жилдлик. 3-жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2016. – Б. 358-359.

“Отабек гарангсиган сумол деворга суянган, мундаги аллақандай маъноларни англаётган тахт, тож, хон, бек каби лаш-лушлар унинг кўз ўнгида қора пуллик кадр қийматсиз... Тўғриси ул ажиб бир табиъатка кирган, унинг вужуди қуруқ ва ҳиссиз... Йўқ, ул сезса-да, билса-да, гўё оёғ, қўли боғланиб бўғизланишга ҳозирланган бир қўй каби қайралаётган пичокқа бутунлай парвосиз, кўрқувсиз томошо қилар эди. Бу турмуш, бу ҳокимият, чеки кўринмаган бу қоронғилик... унинг учун сира қизиқарлиқ эмаслар: ул йўқ эди – тинч эди, ул келди – тинчимоди, ул яна йўқ бўлса эҳтимол яна тинчир эди. Мана шунинг учун ҳам ул безрайган эди. Фақат... фақат шу турмушдаги бировгина унинг кўнглидан тезроқ ювилмас ва ювилиши ҳам қийиндек... Ниҳоят бундан ҳам қутулғандек. Нима... аммо сўнг нафасида унинг билан видолашса, бўғозиға ханжар ботар экан, унинг юзига қарабқина кўзи нурсизланса... Унинг ҳамма орзуси шу эди ҳозир”³³.

Орада икки фарқ яққол кўзга ташланади, бири ифода тарзида, иккинчиси, қахрамонлар ҳолатида. “Ҳамлет” сахна асари, одатда унда залга, томошабинга қарата сўзланади, роман эса баён-тасвир воситасида яратилган эпик асар. Қисқача айтганда, бири – монолог, иккинчиси – тасвир.

Шундай экан, трагедия (“Ҳамлет”) ва роман (“Ўткан кунлар”)даги моҳиятан ўзаро яқин икки ҳолатни солиштирар эканмиз, орадаги тасвир-ифода йўсинидаги фарқни унутмаслик ва қайд этишимиз лозим бўлади.

Лекин ҳар икки матнни бирлаштирувчи, муштарак маҳражга олиб келувчи нуқта бор. Бу – ўлим. Юқорида айтилганидек, Ҳамлетда танловга имкон бор, Отабек эса ўлимга маҳкум. “Кичкинагина бир ханжарнинг биргина зарби билан шуларнинг барчасидан қутулиш мумкин-ку!” Бу – Ҳамлетнинг дил изҳори. Отабек бўғзига эса ханжар тиралган, унинг эрки ўзида эмас.

Драматургия қонунларига кўра, Ҳамлет фақат сўзлайди, у ўзига ўзи муаллиф. Отабек ҳолати эса муаллиф томонидан чизилади: “Отабек гарангсиган сумол деворга суянган... ул ажиб бир табиъатка кирган, унинг вужуди қуруқ ва ҳиссиз”.

Ҳар икки қахрамон оламдаги адолатсизликдан оғринади, ундан фақат ўлим қутқаришини, Ҳамлетни “ўлим уйқусига киргани”дан сўнг қандай тушлар кўриши ташвишга солади, ўйлатади. Отабек эса ўзи ҳақида шундай фикрлайди: “ул йўқ эди – тинч эди, ул келди – тинчимоди. Ул яна йўқ бўлса эҳтимол яна тинчир эди”.

Глобаллашув даври глобал бадиий-типологик талқинларга йўл очади ҳамда шундай талқинларни талаб қилади. Энди инсоният ҳам, инсон кўнгли жавҳари меваси бўлмиш бадиий адабиёт ҳам, у қайси даврда яралганидан қатъи назар, талқин соҳасида тор миллий доирада биқик яшай олмайди. Глобал бадиий талқин глобаллашувнинг хос илмий белгиларидан бўлса ажабмас.

Маънолар, ғоялар учрашуви ва тўқнашувидан янги маънолар, янги ғоялар туғилади. Фақат улар инсон камолотиға хизмат қилса, илоҳий моҳиятиға муносиб бўлса, бас.

³³ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Мехробдан чаён. – Тошкент: Ғафур Ғулом НМИУ, 1992. – Б. 100.

Бобнинг учинчи фасли – “Самовий миқёс: “Ўткан кунлар” ва “Қирол Лир”.

Самовий миқёс “Ўткан кунлар” романига хос хислат. Бу жиҳатдан у улуг бадиий обидалар, жумладан Вильям Шекспирнинг “Қирол Лир” трагедияси билан, хусусан ҳар икки асар учун муштарак бўлган Довул тасвири (Довул образи ҳам дейиш мумкин) орқали умумий тил топишади. Гўё сўзлашади, фикр олишади.

Инсон табиат ҳодисалари билан ёнма-ён, табиат қонунларига бўйсуниб яшайди. Табиат ҳодисалари бадиий асарда тасвирланар экан, муайян мақсадга бўйсундирилади ва албатта, поэтик вазифа бажаради. Асар бадиий жиҳатдан қанча юксак, ижодкор кўзлаган гоё қанча теран бўлса, табиий ҳодисалар тасвири шу қадар ёрқин ва таъсирдор бўлади. Унинг миқёс кўлами шу қадар улканлашади.

Одатда, табиат ҳодиса ва манзараларининг адабиёт ва санъат асарларида тасвирланиши пейзаж деб номланади. Юқорида айтилганидек, пейзаж бадиий асарда деярли ҳамма вақт бадиий вазифа бажаради, яъни асар воқеаларига қўшимча тоза руҳ ёки фикрий теранлик бағишлайди, асарнинг маъно кўламини кенгайтиради.

Бинобарин, бош қаҳрамонлар – Лир ва Отабекнинг муайян пайтдаги рухий ҳолати гўё довулни келтириб чиқаради. Бошқача айтганда, ташқи оламда қутуриб эсаётган довул қаҳрамонлар қалб-жонини ларзага солаётган ички талотумга ҳам кўримли, ҳам рамзий ишорадир.

Оқпадар қизлари томонидан кўчага ҳайдалган Лир сўзлари:

Шундай ишлар қилайинки, билмайман нима:

Ҳар ҳолда мен коинотга даҳшат соламан.

Сиз нима деб ўйлаяпсиз, мен йиғлайманми?

Йўқ, йиғлаётганим йўқ.

Ўқирсам ҳам бўладиган сабаблар бор-ку...

II парда. 4-саҳна. (Ғ.Ғулом таржимаси)

Айнан шу ерда, Лир, Глостер, Кент ва Масхара саҳнадан чиқиб кетишгач, бўрон бошланади. Бу “Момақалдинок, узоқдан бўрон овози” деган ремаркадан ва Герцог Корнуэлнинг “Ва бўрондан қочиш керак” деган сўзларидан маълум бўлади. Шундан сўнг бир қанча муддат Лир бўрон шароитида, у билан яқвужуд бўлиб яшайди.

“Қирол Лир”даги самовий ларза – изтироблар Лирнинг янги одам бўлиб қайта туғилишида шунчаки фон, холос”³⁴. Муайян маънода тўғри бўлган бу фикр трагедиядаги бўрон саҳнаси аҳамиятини бирқадар пасайтиради, бизнингча. Чунки асар самовотида (ҳар қандай буюк бадиий асарнинг ўз олами, самовати бор) рўй бераётган талотумлар нафақат фон, балки аламзада Лир қалбида кечаётган ботиний бўроннинг самовий тимсоли.

Пейзаж реал фалсафий асосга таянади. Модомики, одам табиат қўйнида табиат ҳодисалари билан ёнма-ён қўшилиб яшар экан, табиат ҳодисаларининг қайбир даражадаги тасвирисиз бадиий асар чала ва қуруқ бўлиши муқаррар.

³⁴ Чирков Н. Шекспировские чтения. 1976. – М., Мысль, 1977. - С. 27.

Ундан ташқари, энг муҳими том бадий асарда пейзаж, табиат ҳодисалари тасвири асар воқеаларига ўзгача юксак ўлчам – самовий миқёс бахш этишидир.

«Ўткан кунлар» романининг ўрталик иккинчи бўлимидаги «Жонсўз бир хабар ва кўркунч бир кеч» боби Отабек ва Ҳомиднинг ҳаёт-мамот тўқнашуви тасвир этилган «Душанба кун кечаси» боби билан биргаликда асарнинг драматик кульминацияси дейиш мумкин. «Душанба кун кечаси» асар воқеалари, сюжетининг кульминацияси бўлса, «Жонсўз бир хабар...» боби романдаги самовий ҳиссиёт, коинот туйғусининг чўққисидир. Асарнинг деярли қоқ ўртасидан ўрин олган ушбу боб, аниқроғи, унинг иккинчи қисми, яъни «Хўжа Маъоз» мазоридаги довул (адиб таъбирича. «кучлик бир ел») тасвири романга Коинот кўламини олиб киради. Асарда тасвирланган ва тасвирланажак жами воқеалар кундалик оқим воқеалар ичидан гўё айириб олиниб, жаҳоний-самовий доирага эш этилади.

Адиб ўз романида Шарқ ва Ғарб адабиётларининг етук анъаналарини уйғунлаштирган. Зеро, икки ёки ундан ортиқ ҳодиса – адабий йўналиш, оқим, услуб ва ҳ.к.ларни бир-бирига узвий равишда қўшиб, бир-бирига сингдириб юбориш ва натижада сифат жиҳатидан ўзига хос янги ҳодиса ҳосил қилиш – бадий синтезга шундай таъриф бериш мумкин. “Ўткан кунлар” шу маънода Шарқ-Ғарб бадий синтезининг кўркам намунаси, том маънодаги шарқона реалистик романдир.

Бобнинг тўртинчи фасли “*Ойбек ва Чингиз Айтматов*” деб номланиб, унда “Қутлуғ қон” романидаги Йўлчи ва “Жамила” қиссасидаги Дониёр типологик қондош образлар сифатида қиёсланади.

Йўлчи адибнинг бадий образга эврилган alter egоси, яъни иккинчи «мени»дир. Умуман, адиб қалб жавҳаридан яралган икки буюк образ бор, булар - Навоий ва Йўлчи. Алишер Навоий-ку, адибнинг буюк романидан анча олдин ҳам ўлмас асарлари билан ўзининг буюк руҳоний қиёфасини яратиб кетган. Ойбек эса ўз романи билан ул зотни бизга аниқ кўримли ва яқинроқ қилиб қўйди. Унга қалб кўрини берди. Йўлчи эса бошқача, у тамомила Ойбек даҳоси маҳсули, адиб қалби ва руҳиятидан бино бўлган образдир.

Айни шу омил Йўлчи образининг руҳоний куввати ва маънавий кучини белгилаб берган десак, янглишмаймиз.

«Жамила» қиссасида Дониёр образининг алоҳида руҳоний вазифаси кўзга ташланади. У худди роман бошида Йўлчи Тошкентга кириб келгани каби ўз овулига қайтиши билангина асарнинг ҳозирги шакл-шамойили яралади. Дониёр, таъбир жоиз бўлса, қиссанинг моторидир. Сиртдан қараганда, у асарнинг энг пассив, бўшанг қаҳрамони, ҳамиша «жабрланувчи» ролида намоён бўлади. Лекин аввалбошданоқ, Сеит «гарчи Дониёр улугсифат бир одам бўлмаса-да, унинг шундай ҳеч ким билан гапиришмай, вазмин юришида қандайдир бир хосият (русча нашрда «что то недоступное» - С.М.) бордай»³⁵ лигини қайд этади.

³⁵ Айтматов Ч. Сарвқомат дилбарим. Повестлар. – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1964. – Б. 145.

Дастлаб уни назар-писанд қилмаган шўх-шаддод Жамила аста-секин унинг жозиб майдонига тушиб боради, айникса, «каттакон қора қоп» воқеасидан кейин Дониёрнинг руҳий-маънавий мавқеи ортади.

Йўлчи ва Дониёр - қисман ўхшаш образлар. Маънавий бутунлик, ахлоқан софлик, руҳоний қувват уларни ёнма-ён ва бақамти кўйишга имкон яратади. Тўғри, Йўлчи образидаги кенг қамров, монументал миқёс «Жамила»даги Дониёрда йўқ. Бу - табиий, чунки «Қутлуғ қон» бутун бир халқ ҳаётининг муайян даврини қамраган улкан роман. «Жамила» эса кичик бир қирғиз овулида юз кўрсатган ажиб муҳаббатнинг инжа тасвиридир.

Икки образ вужудидаги биз урғулаган таянч нуқталар уларни яратган буюк қалб соҳиблари - Ойбек ва Чингиз Айтматов кўнгил жавҳаридан тўкилган дурлардир. Зеро, буюкликдан буюклик туғилади, майда қалб ҳеч қачон буюк қадрият ярата олмайди.

Қалб яқинлиги, кўнгил ёвуқлиги қондошликнинг кўзга кўринмас латиф кўринишидир.

Шунингдек, ушбу фаслда адабий асар ёхуд муайян ижодкорнинг асл бадиий қиймати аниқлаш учун қўлланадиган доимий ўзгармас миқдор – *бадиий константа* илмий амалиётга киритилади.

Диссертациянинг “**Глобал талқин: адабиёт фалсафаси**” деб номланган тўртинчи бобида адабиётшунослигимизда нисбатан янги йўналиш адабиёт фалсафаси моҳиятан глобал илмий-бадиий талқин ҳосиласи экани қайд этилиб, бу ғоя мумтоз ва янги адабиётимизнинг сара асарлари таҳлили орқали очиб берилади.

Бобнинг биринчи фасли “*Адабиёт фалсафаси ёхуд кўзга айланган кўнгил*” деб номланган. Адабиёт фалсафаси кўнгил кўзи, пок ақл нигоҳи билан илганган ва кўрилган юксак ва глобал маънолар мажмуидир.

Адабиёт фалсафаси биз биладиган табиат, жамият ва тафаккур тараққиёти, умумий қонуниятлари ҳақидаги фан, яъни фалсафа ёки унинг бир бўлаги эмас. Ушбу қонун-қоидаларни адабий асарларга қўллаш, улар мазмунидан фалсафий категорияларни излаш ва топиш ҳам эмас. Айтиш жоизки, шундай йўл ҳам мавжуд бўлиб, у айтарли илмий ва амалий натижа бермайди. Чунки бундай мажбуран қўлланган фалсафий қоидалар бадиий асарга сингишмайди, унга заха етказди. Адабиёт, бадиий асар қалбини очмайди, у четдан суқилган ғоя ва қоидани хуш кўрмайди. Ўзини ўзида кўришни истайди.

Адабиёт фалсафаси Сўз, унинг олд-орт ва қаъридаги кичик ва катта оламлар фалсафасидир.

Бадиий фалсафа кўзи билан қаралса, муайян асардаги оддий, туйқус кўзга ташланмайдиган жумла, қаҳрамонга берилган тавсиф катта маъно юки ташиб, худди сеҳргар таёқчасидек бадиий асарга янги қиёфа касб этиши мумкин. Мумтоз романимиз “Қутлуғ қон”да Шокир отанинг “туморча шаклли кичкина ҳовлиси” ёки шу қаҳрамон тилидан роман бош қаҳрамони ҳақида “Дуруст, Йўлчибой эр ўғли – эр эди, у бошқа оламдан эди” деган гапи бутун асар ва етакчи қаҳрамон Йўлчи образига бошқача, ирфоний кўз билан қарашга ундайди, шунга йўл очади. Бу тавсиф замирида Йўлчи бу дунёнинг одами эмас, деган маъно борки, қизиғи шундаки, шу гап

романнинг русча таржимасида мутлақо йўқ. Таржимон бу гапнинг кучини англаган, “хушёрлик” қилган чоғи.

Ч.Айтматовнинг машҳур “Жамила” қиссасидаги бош қаҳрамонлардан бири Дониёр ҳақида “Странний человек, не от мира чего”³⁶ (Ўзбекча таржимада кейинги гап акс этмаган) деган тавсиф уни ҳам худди Йўлчи сингари илоҳиётга қоришиқ қиёфасини тиклайди.

Гап шундаки, икки адабий қаҳрамонга берилган бу таъриф асос эътибори билан муқаддас китоб “Инжил”даги Исо пайғамбар сўзига бориб тақалади. Исо ўзи ва умматлари ҳақида дейди: “Мен бу дунёдан бўлмаганим каби, улар ҳам бу дунёдан эмаслар” (Юҳанно, 17:16)³⁷. Яна шу жойда у “Сен яҳудийларнинг Подшоҳимисан?” деб сўраган римлик ҳукмдор Понтий Пилатга: “Менинг шоҳлигим бу дунёдан эмас” (Юҳанно, 18:36)³⁸ деб жавоб беради.

Икки адабий қаҳрамон – Йўлчи ва Дониёрга ислом динимизда ҳам эъзозланадиган Исо алайҳиссаломга хос тавсиф берилиши асло тасодиф эмас. Ва бундай боғланиш (буюк боғланиш!) ҳар икки қаҳрамонни янги, юксакроқ меҳварга олиб чиқади. “Жамила” қиссасини оламга машҳур қилган, Луи Арагон томонидан “Жаҳонда энг гўзал севги қиссаси” дея баҳоланишига илк боис Дониёрнинг бу дунёдан эмаслиги, унинг юраги олис оламлар мавжи билан ҳамоҳанг тепишидан эмасмикан? Жамиладай асов ва мағрур аёлни ўзига ром қилган айни куч шу бўлса-чи?

Буюк романимиз “Қутлуғ қон”га келганда, асар етакчи қаҳрамонини Исо алайҳиссаломга элтиб боғловчи бу таъриф, назаримизда, улуғ адиб томонидан романга жойлаб қўйилган **эзотерик код**, шубҳасиз. У шунчалик моҳирлик билан Шокир ота сўзлари орасига жойлаштирилганки, илк нигоҳда мутлақо кўзга ташланмайди. Ўқувчилик йилларим асарни бир неча марта ўқиганман, лекин ушбу жумла фақат 90-йиллар бошидагина эътиборимга тушди, кўзимга кўринди.

Ушбу эзотерик коднинг хизмат вазифаси, бадиий энергияси нимада? У, биринчидан, Йўлчи образига янги кўлам, ўзгача фасоҳат бахш этади. Йўлчи потенциал йирик шахс, у табиий ёмби ақл эгаси. Инсоний юксаклигини айтмаганда ҳам у асарда тасвирланган барча бойлар ва ўқимишли жадид Абдушукурдан ақл жиҳатидан устун. Ўзини тутиши, маънавий тозалиги, ҳар қандай хавф-хатарга қарамай ҳақиқат, адолат тарафида туриши, у – ғайриоддий одамлигидан, бошқа оламдан келган, бўлган одам эканидан далолат бермайдими? Йўлчини Исо пайғамбар шуъласида тутиб, романни қайта ўқинг ва ҳар бир хатти-ҳаракати ҳақида қайта фикр юритинг – шунда Йўлчи, демакки роман ҳам беҳад юксалишига имон келтирасиз. Мен бунга аминман.

Бобнинг “*Таҳлил ва глобал илмий-бадиий маъно*” деб номланган иккинчи фаслида шоир Азиз Абдураззоқнинг икки дурдона шеъри “Оқликка шафқат” ва “Эҳтиёт шарт” таҳлили орқали улар қаъридаги теран ва глобал маънолар очиб берилади.

³⁶ Айтматов Ч, Повести гор и степей. – М.: Худ.лит, 1971. – С. 21.

³⁷ Инжил. Туркия муқаддас китоб жамаиати, 1995, 263-бет.

³⁸ Шу ерда, 267-бет.

Ҳар қандай бадиий асар ўзига хос сир маскани, яъни ҳомили роздир. Ундаги бадиий сир ва сеҳрни охиригача очиш имконсиз, бунинг устига, очилган сир – сир эмас. Айни шундай сир ва сеҳр бадиий асарни ўзи яратилган давр аҳли учунгина эмас, келгуси авлодлар учун ҳам тансиқ бўлишини таъмин этувчи илк омилдир. Чинакам бадиий асар ҳомили роз бўлар экан, унинг ботиний оламида сайр этиб, сир-асрорини очишга жазм этган одам кашфи роз, яъни сирларни кашф этувчи бўлиши лозим ва тайиндир.

Таҳлил ва муסיқа. Туйкус бир-биридан жуда узоқ ҳодисаларга ўхшайди. Лекин масала зимнига боқиб фикр қилсак, аён бўладики, асл бадиий асар ижодкор қалбига Яратган жойлаган муסיқадан (хоҳланг уни илҳом деб атанг) туғилади ва бу муסיқа сўз ва оҳанг санъати бўлиб яралган асарга кўчиб ўтади. Ушбу муסיқа вужудига қайбир даража кирмай, уни тингламай туриб бадиий асарни тўлақонли таҳлил қилиб бўлмайди. Айни шундай таҳлилда эса сўз санъати муסיқасидан таҳлил муסיқаси яралса ажабмас.

Тўлақонли таҳлил – глобал илмий-бадиий таҳлил белгиларидан биридир.

Бобнинг “*Вақт: глобал илмий-бадиий талқин*” деб аталган учинчи фаслида улуғ шоиримиз Гафур Ғуломнинг “Вақт” шеъри мисрама-мисра, бандма-банд таҳлил қилинади.

Шоир ижодидаги замонасозлик ҳақида гапириб, баъзан «Вақт» шеърини ҳам шу оқимга қўшиб юборишади. Замонасозлик замонга, давр талабига қараб иш тутишликни, ижод қилишни англатса, унда «Вақт» шеъри бундай замонасозликдан анча юқори туради. Умуман, бу каби асарларга оддий мезон билан ёндашиб ҳам, бундай мезонларни «Вақт» каби шеърларга қўллаб ҳам бўлмайди. Шеърни замонасоз асарлар сирасига киритганларни унда жорий замонага оид воқеа--ҳодиса ва шахслар тилга олиниши чалғитган бўлиши мумкин. Лекин сиз ижодкор ўрнига ўзингизни қўйиб кўринг, вақт ҳақида ёзиб, ўша вақтдаги, замонадаги ҳодисаларни тилга олмаслик мумкинми? Вақт фақат вақтдан улги олади, бошқа ҳеч бир нарсадан эмас. Шу боис замонасозлик билан замонавийликни фарқлаш лозим. «Вақт»га юксак замонавийлик, яъни замон билан, ўзи нафас олаётган он, лаҳза билан биргалик, ҳамнафаслик хос. Савол туғилади, қайси замон билан, шеър яратилган ва мустабид Сталин ҳукмрон бўлган замон биланми ёки биз ҳозир шеърни таҳлил қилиб турган истиқлол даври билан? Муайян бадиий даражага эришган асар ҳамма даврлар учун замонавий, барча даврларга замондош. «Вақт» шеърига келсак, у узлуксиз, мутлақ вақт ҳақида, замона эса шу вақтнинг бир парчаси, абадият нигоҳидан қаралса, у мутлақ вақтнинг бир лаҳзаси, холос. Шу боис «Вақт» шеърини замонасоз асарлар сирасига киритиш унинг моҳиятини англамасликдан бошқа нарсаси эмас. Зеро, «Вақт» зоҳиран содда, ботинан тушунилиши қийин шеърлардан. Мисралар сиртдан оддий бўлиб кўринади, уларнинг билқувва маъноси бирдан англашилмайди. Маъно англамагунча онгда поэтик образ шаклланимайди. Бир тур шеърларда аввал образ яққол кўзга ташланиб, образ билан маъно деярли бир пайтда намоён бўлса, «Вақт»да аввал сўз ва мисрадаги маънони чақиш лозим бўлади, шундан кейингина образли тасаввур ишлай бошлайди. «Вақт» шеъри чалғитувчи соддаликни босиб ўтиб, замижда зил маънолар яширинган мисраларни англашга уринган, шундай уринишдан завқ

туя оладиган интеллектуал китобхон мулкидир. «Вақт»ни юзаки ўқиш вақтни бесамар сарфлаш демакдир.

Глобаллашув инсониятга Яратган томонидан жўнатилган буюк Синов бўлса ажабмас. Бунда инсониятнинг ё чанги чиқади ё донғи. Истаймиз ва умид қиламизки, донғи чиқади.

Зеро, глобаллашув инсоният янги онг сатҳига чиқиши учун имконият ҳам бўлиши мумкин. Ҳозирги дунёнинг буюк эзотерик олимларидан бири Дурунвало Мельхиседек “Ҳаёт Гулининг кўхна сири” китобида ёзади: “Ғайбга бокқан устозлар кўрдиларки, биз, яъни Ер руҳоний бирликка эришамиз ва янада юксакроқ онг даражасига кўтариламиз”³⁹

Шундай экан, глобаллашув даврига глобал илмий-бадий талқинлар ярашади. Юқоридаги талқинлар шундай талабга қисман жавоб берса, ўзимизни бахтли санардик.

Шоир ижоди, назм ва насрида вақт бадий-фалсафий концепция мақомига эга. “Вақт” шеърида вақт фалсафаси лаҳза фалсафаси тарзида намоён бўлади. Бинобарин, лаҳза фалсафаси ялпи вақт фалсафасининг хусусий кўриниши дейиш мумкин.

Шеърда дарж этилган Вақт глобал миқёс, фалсафий-эзотерик моҳият ва квант физик асосга эга. Ушбу омиллар синтезлашиб "Вақт" ни вақтдан холи ҳодиса, яъни ўлмас бадий ҳодисага айлантиради.

³⁹ Мельхиседек Д. Древняя тайна Цветка Жизни. М.: ООО Изд. “София”, 2012. – С.395.

ХУЛОСА

Глобаллашув Ер сайёрасининг мисли кўрилмаган янги ҳолатидир. Унинг нохуш маънавий оқибатлари фақат маънавий омиллар – эзгулик ва гўзаллик, ҳақиқат ва муҳаббат, исломий маърифий эътиқод орқали бартараф этилиши, эзгуликка эврилиши мумкин. Инсоният асрлар мобайнида тўплаган бадиий бойлик айна йўсинда глобал илмий-бадиий талқин этилиши шундай эзгу амаллар сирасига киради.

1. Глобаллашув даврининг илмий-бадиий талқинлари глобал бўлиши мақсадга мувофиқ. Акс ҳолда талқин, демакки адабий тафаккур ҳам даврдан ортда қолади; бундай талқин ҳеч кимга керак бўлмайди ва ҳеч кимни қизиқтирмайди. Зеро ҳозирги глобал дунё барчани глобал фикрлашга, воқеа-ҳодисаларни глобал талқин қилишга ундамоқда.

2. Илмий-бадиий талқинда ҳамиша муайян нуқтаи назар етакчилик қилади. Шу маънода у ўта нозик ва масъулиятли амал бўлиб, бадиий ҳодиса ва бадиий асарнинг китобхон онгида яшаш тарзини белгилайди. Илмий-бадиий талқин эса ҳамиша бадиий маъно билан иш кўради.

3. Бадиий маъно тилшунослик, унинг семасиология соҳасида ўрганиладиган лексик маънога бевосита таяниб яраладиган, сифат ва қамров жиҳатидан янги типдаги маънодир. Зеро адабий асар, бадиий матнда бадиий маъно яралиши уч жабҳада кечади: 1) муайян сўз ўз кучи ва иқтидори билан (сўз – образ) бадиий маъно ҳосил қилади; 2) сўзлар ўзаро бирикиб бадиий маъно ҳосил қилади; 3) ҳосил бўлган маънолар ўзаро янги муносабатларга киришиб – мос, таносиб ва зид, тазод йўли билан янги бадиий маъно вужудга келтиради.

4. Улуғ ғоя ва улуғ ҳиссиётлар глобал бадиий маъно ва унинг санъаткорона ифода-тасвири глобал бадиий талқин бўлиб, у бадиий асарда амалга ошади. Сўнг глобал илмий-бадиий талқин ишга тушади. Бу энди илмий тадқиқот майдонидир.

5. Глобал бадиий маъно глобал илмий-бадиий талқиннинг бош мақсади ҳамда алал-оқибат эришадиган натижасидир. Маъно жаҳоний ва уғоний нарса-ҳодисалар, тубмоҳиятга дахл қилгандагина глобал миқёс касб этади.

6. Глобал миқёс ҳодисаларнинг фақат кенг қамров, жаҳоншумул аҳамиятга эга бўлишни аниқламайди, балки уларга ҳам ақлий-интеллектуал, ҳам ҳиссий-эмоционал нигоҳ билан боқишни талаб қилади. “Дунёдаги улуғвор нарсаларнинг ҳеч бири эҳтироссиз юзага келмайди” (Ҳегел) деган фикр глобал бадиий маъно моҳиятини ташкил қиладики, эҳтирос ақл-идроққа алоҳида куч-қувват, таъбир жоиз бўлса, қанот бахш этади.

7. Жаҳон адабиётшунослигида бадиий матнни тушуниш назарияси сифатида шаклланган герменевтик талқин, хусусан бадиий талқин назарияси ўлароқ глобал илмий-бадиий талқин учун методологик йўл ва асос бўлиб хизмат қилади.

8. Структура таркибий қисмларнинг ўзаро боғлиқлиги экан, бадиий матнни структур таҳлил орқали ўрганиш глобал илмий-бадиий талқиннинг муваффақиятини таъмин этади.

9. “Ўткан кунлар” романи структурасининг бош белгиси учликдир. Мазкур соннинг асар матнида турли вариацияларда намоён бўлиши роман қаъридаги потенциал маъноларни очишга ноёб имконият яратади.

10. Алишер Навоий ғазалиётдан олинган байтлардаги қиёс усули, у орқали бадиий матнга ёндашув мазкур усулнинг буюк шоир ижоди ва умуман ўзбек мумтоз шеъриясидаги етакчи мавқеини белгилайди.

11. Алишер Навоий “Муножот” асарини структура жихатидан ўрганиш ушбу буюк асар замирига кириш учун самарали йўл дейиш мумкин.

12. Структур таҳлил ва типологик қиёс бадиий матн доирасида кечадиган семантик жараёндаги маъно генераторидир. Типологиянинг бинар ва тринар турларини қўллаш турли замон ва турли минтақа адабиётларида яратилган асарларни учраштириш, яъни уларнинг маъновий мулоқатга киришуви учун ноёб замин яратади.

13. Буюк ўзбек романи “Ўткан кунлар” билан Шекспирнинг “Ҳамлет”, “Қирол Лир” трагедияларини турли ипостасда қиёслаш глобал илмий-бадиий талқинда яхши самара бериши кузатилади.

14. Адабиёт фалсафаси сўз алкимёсидир. Алкимё оддий металлларни олтин ва кумушга айлантириш бўлгани каби оддий сўздан сеҳр, “эъжоз мақоми” (Навоий), мўъжиза яратиш – сўз алкимёсидир.

15. Глобал илмий-бадиий талқинда субъектив омил, яъни тадқиқотчининг нуфузи ошади, иштироки кучаяди. Лекин бу объектив омил – бадиий матннинг аҳамиятини заррача сусайтирмайди. Асл бадиий матн ҳамиша глобал илмий-бадиий талқин учун асос-пойдевор бўлиб қолади. Тўлақонли глобал илмий-бадиий талқин амалга ошуви учун икки омил – субъектив, яъни тадқиқотчи ва объектив, яъни матн юксак даражада бўлиши лозим. Агар тадқиқотчининг матнга кучи етмаса ёки бўш матн (аслида бўш матн бўлмайди, бўш бўлса, у матн эмас, бошқа атама йўқлиги боис “матн” сўзини ишлатамиз) таҳлили билан тадқиқотчи қанчалик моҳир бўлмасин, узоққа кетолмайди. Кутилган натижага эришилмайди.

16. Глобал илмий-бадиий талқин концепция, яъни фикр юритиш ва англаш усули сифатида қадимдан маълум ва мавжуд, лекин у инсониятнинг ҳозирги глобаллашув замонида алоҳида аҳамият ва долзарблик касб этади.

**SCIENTIFIC COUNCIL № DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 ON AWARD OF
SCIENTIFIC DEGREES THE INSTITUTE OF UZBEK LANGUAGE,
LITERATURE AND FOLKLORE**

**THE INSTITUTE OF UZBEK LANGUAGE, LITERATURE AND
FOLKLORE**

MILYEV SUVONQUL

POETICS OF GLOBAL SCIENTIFIC-ARTISTIC INTERPRETATION

10.00.07 – Theory of literature

ABSTRACT OF DOCTORAL DISSERTATION (DSc) ON PHILOLOGY

Tashkent – 2020

The theme of doctoral (DSc) thesis was registered by the Supreme Attestation Commission at the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under № B2019.4.DSc/Fil197.

The doctoral thesis was written at the Institute of Uzbek language, literature and folklore of the Academy of Sciences of Uzbekistan.

The abstract of the thesis in three languages (Uzbek, English, Russian (summary)) is logged on the web-sites of the Scientific Council (www.tai.uz) and the information-educational portal «ZiyoNet» (www.ziynet.uz).

Official opponents:

Boltaboev Hamidulla Ubaydullaevich,
Doctor of Philological sciences, professor

Quronov Dilmurod Haydaralievich,
Doctor of Philological sciences, professor

Ahmedova Shoirra Nematovna
Doctor of Philological sciences, professor

Leading organization:

**Alisher Navoiy Tashkent state university of
uzbek language and literature**

The defense of dissertation will take place on «27» November 2020^{year} at 14:00 at a meeting of the Scientific Council DSc.DSc.02/30.12.2019. Fil.46.01 at the Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore. (Address: 100060, Tashkent city, str. Shakhrisabz, 5. Tel.: (99871) 233-36-50; fax: (99871) 233-71-44; e-mail: uzlit.@uzsci.net.)

The dissertation could be reviewed in the fundamental library of the Academy of sciences of the Republic of Uzbekistan (registration number _____). Address: 700100, Tashkent city, str. Ziyolilar, 13. Tel.: (99871) 262-74-58.

The abstract of dissertation is distributed on: «16» November 2020.
(Protocol at the register № 4 on «16» November 2020.)

B.A. Nazarov
Chairman of the Scientific Council for
awarding scientific degrees, Doctor of
Philological Sciences, Academician

R. Barakayev
Scientific Secretary of the Scientific
Council for awarding scientific degrees,
Candidate of Philological Sciences.

N.F. Karimov
Chairman of the Scientific Seminar at the
Scientific Council for awarding scientific
degrees, Doctor of Philological Sciences,
Academician.

INTRODUCTION (the abstract of the (DSc) dissertation)

Topicality and necessity of the research theme. If it is necessary to express with one word the whole state and situation of today's world, this is exactly the word "globalization". The mankind is drawn consciously and unconsciously into this universal process, and is tasting mindlessly its sweet and bitter fruits. Under the impact of globalization, the time and space, the entire planet of Earth is changing, and together with it, the conscious being, a human being is also changing. Since artistic literature is a human science, such issues as how man is behaving himself in this changing time, how his present state is being interpreted in the artistic literature, how the globalization is affecting the expanding of the status of scientific-literary interpretation essence, particularly, how scientifically important is the period of independence for Uzbek literature which need deep and comprehensive answer.

In classical and modern Uzbek literature the study of literary works and literary texts in the context of world literature on the basis of historical-cultural, historical-comparative, comparative-typological and analytical methods actively used in world literature for analyzing and researching them from the point of view of global artistic meaning which has become the demand and need of the globalization period. As the global era requires global solutions, the re-examination of previously studied works through new perspectives, new scientific and methodological methods is becoming a requirement of the era. Therefore, the philosophical and philosophical study of Uzbek classics and works of art created in the new Uzbek literature is an urgent task of the XXI century Uzbek literary studies.

During the period of independence, along with the already existing scientific traditions Uzbek literature has developed the principle of active application and creative use of new interpretations and approaches in researches, specifically, in the analysis of an artistic work widely used in world literature. Under the influence of globalization processes, there arose the need to analyze and interpret our literature at the level of modern requirements, and there appeared an opportunity to study deeply universal, global, eternal meanings of literary texts created in our native language on the basis of global scientific and artistic interpretation. At present time, when our country has a great reputation and is playing a strong role in the world community with its open and constructive policy, the study of our national literature in accordance with global criteria and methods is of national urgency today. It is well known that "today, our dear native Uzbekistan is making resolute steps to a new stage of its development on the basis of the priority idea, "From 'National Renaissance to National Rise,'"¹, which imposes an obligation to provide scientific high rise, raise our theoretical works to the level of world standards in the sphere of literature studies.

This dissertation research has served on a certain extent to realize the tasks determined in the Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language" of October 21, 2019 No PF-5850; "On measures to further improve

¹ "Миллий ўзлигимиз ва мустақил давлатчилигимиз тимсоли". Президент Ш.Мирзиёевнинг ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганининг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // Ўзбекистон овози. – Тошкент, 2019, 22 октябрь.

the activities of the Academy of Sciences, the organization, management and funding of research" of February 17, 2017 No. PP-2789; "On measures to radically increase the prestige and status of the state language," and other normative-legal acts related to this issue activity, including the Resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On a comprehensive program of measures on developing the system of publication and distribution of book products, increasing and promoting books-reading and the culture of reading", of September 13, 2017 No PQ-3271; "On broad celebration of the 580th anniversary of the great poet and thinker Alisher Navoi" of October 19, 2020 No PP-4871; "On holding an international conference on current issues of study and promotion of Uzbek classical and modern literature at the international level" of February 16, 2018, 124-F.

Relevant research priority areas of science and developing technology of the Republic. This research was carried out in accordance with the priorities of the development of science and technology in the Republic of Uzbekistan on: "The formation and implementation of the system of innovative ideas into the socio-economic, legal, economic, spiritual-educational development of information, a civil society and a democratic state".

Comments on foreign scientific researches on the theme of the dissertation²: Many issues connected with Globalization such as a global process, in particular, its impact on artistic literature, literary process, commenting on literary texts, scientific-artistic interpretation, poetic structure and artistic sense, binary and trinary typology, global scientific-artistic interpretation, globalism and sociology are being researched extensively in many leading research centers and higher education institutions of the world, including Moscow State University (Russia), Azerbaijan State University of Culture and Arts (Azerbaijan), Tashkent State University of Uzbek Language and Literature, Fergana State University, Samarkand State University, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore (Uzbekistan).

In world literature certain scientific results have been achieved on the issue of global scientific-literary interpretation. The study of the works of great representatives of each national literature in different directions, concepts and problems, the discovery of meanings in the depths of great works has risen to a new level in the twentieth century. Certain scientific discoveries were made in the discovery of ideas and artistic meanings in the works of Dante, Shakespeare, Pushkin, Gogol and Dostoevsky (Italy, England, Russia), based on the problem of interpretation, commentary, textology (France, USA, England, Russia), poetics and artistic interpretation. It is noteworthy that the principles of studying Uzbek classical and modern literature in terms of literary text interpretation (Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore) have been consistently studied in literary criticism.

In world literature, research is being conducted in the field of hermeneutics and theory of interpretation, including the following priority areas: poetic structure and artistic sense, comparison in artistic structure, binary and trinary typology, the laws of

² Comments on foreign scientific researches on the theme of the dissertation were prepared on the bases of the source: <https://cyberleninka.ru/article/v/metodologicheskie-aspekty-globalistiki>; <https://www.dissercat.com> and other sources.

literary philosophy; substantiating the specificity of poetic meaning; making a deeper insight into the essence of the images and emblems contained in the literary text, paying special attention to the religious-mystical aspects of the ideological-artistic concept of the work.

Problem development status. The issue of global scientific and artistic interpretation in world literature began to have been studied for the last 10-20 years³.

In a collective monographic form there were studied many issues such as the concept of globalization in Uzbek literature, the manifestation of the concept of globalization in literature, the socio-artistic nature of globalization, globalization and typology, the poetics of globalization and literary genres, globalization and scientific-artistic interpretation, interpretation of global feelings⁴. In addition, from the point of view of political scientists and historians the problem of globalization has also been studied in Uzbek science in several monographic researches⁵.

But, by the present time the problem of global scientific and artistic interpretation in Uzbek literature has not been studied yet in a monographic form.

During the period of independence, as in many spheres, serious changes have been taking place in the field of literature studies. The efforts to interpret the literary text from different angles and in the context of world literature are increasing in the study of Uzbek literature sources.

Discovery of new ways and methods of interpretation with careful analysis of the literary text of available artistic literature are seen in the works of such scholars as M.Qushjonov, U.Normatov, H.Umurov, D.Turayev, B.Karimov, H.Boltaboyev, D.Kuronov⁶.

³ Ассман А. Распалась связь времен? Взлет и падение темпорального режима Модерна. – М.: Новое литературное обозрение, 2017; Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с; Вигель Н.Л. Проблема диалога культур в современности // Экономические и гуманитарные исследования регионов. – 2015. – № 4. – С. 100–104; Единство мира и многообразие культур (материалы "круглого стола" украинских и российских философов) [Электронный ресурс]. URL: <http://ebiblioteka.ru/browse/doc/26076702> (дата обращения: 05.11.2018); Орнатская Л.А. Межкультурный диалог: проблемы и перспективы исследования // Вестник Санкт-Петербургского университета, 2014. Серия 6. Политология. Международные отношения. Вып. 1. – С. 48–60; Петрова Е. В. Проблема сохранения культурного многообразия в глобальном информационном обществе / Глобализация и проблема сохранения культурного многообразия / отв. ред. Ю.В. Хен. М.: ИФ РАН, 2010. – С. 127–148; Семьянинов П.В., Семьянинов В.П. О тенденциях глобализации // Социально-экономические явления и процессы. – 2012. – № 1 (35). – С. 152–158; Степин В.С. Глобализация, диалог культур и поиск новых стратегий развития / Степин В. С. Философская антропология и философия культуры. – М.: Академический проект; Альма Матер, 2015. – С. 243–255; Фролова С.М. Социокультурные проблемы повседневности и столкновение цивилизаций в условиях глобализации // Власть. – 2012. – № 2. – С. 9–13; Фролова С. М. Темпоральность как универсалия повседневной культуры // Власть. – 2011. – № 12. – С. 107–110; Хен Ю. В. Глобализация как фактор эволюции homo sapiens / Глобализация и проблема сохранения культурного многообразия / отв. ред. Ю. В. Хен. М.: ИФ РАН, 2010. – С. 34–50; Чумаков А. Н. Метафизика глобализации: культурно-цивилизационный контекст. – М.: Канон+, РООИ "Реабилитация", 2006. – 516 с.; Элмира А. Глобализация и судьбы национальных литератур. InternationalScientificJournalInter-nauka. // <http://www.inter-nauka.com>

⁴ “Глобаллашув муаммоларининг бадий талкини ва замондош образи” конференция материаллари. – Тошкент: Мухаррир, 2018. – 400 б; Глобаллашув: бадий талкин, замон ва қахрамон. – Тошкент: Фан, 2018. – 352 б; Глобаллашув: бадий талкин, замон ва қахрамон. 2-китоб. – Тошкент: Тамаддун, 2019. – 208 б.

⁵ Қаххорова Ш. Глобал маънавият – глобаллашувнинг ғоявий асоси. – Тошкент: Тафаккур, 2009; Умаров Б., Жабборов Ш. Глобаллашув шароитида маънавий тарбия муаммолари. – Тошкент: Академия, 2011; Қосимов Н, Жумаев Ш., Тоғайкулов Т. Глобаллашув: оила ва фарзанд тарбияси. (Ота-оналар учун илмий-амалий қўлланма). – Тошкент: Турон замин зиё, 2016.

⁶ Қўшжонов М. Ўзбекининг ўзлиги. – Тошкент: Халқ мероси, 1994; Норматов У. Қодирий боғи. – Тошкент: Ёзувчи, 1994; Норматов У. Қодирий мўъжизаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010; Каримов Б. Абдулла Қодирий. –

In this regard, the scientific monograph of Doctor of Philology Bahodir Karim "Abdulla Qodiri and hermeneutic thinking" is worth noting. The chapter "On the Theory of Interpretation" provided as an introduction gives detailed information about hermeneutics, one of the methods of interpretation in modern literature, and its main features. In the monograph the idea on a "balance of artistic interpretation and scientific interpretation" helps to determine the relevant concepts in our work.

In Uzbek literature there has also been conducted research on typological comparisons and similarities⁷.

Relevance of the dissertation research with the plans of the scientific-research works of the higher education. The dissertation was carried out in the framework of the fundamental research on the theme OT - F1-80: "Artistic interpretation of the problems of globalization and contemporary image".

The aim of the research work is to define the problem of global scientific and artistic interpretation as a literary-aesthetic category, its connection with structural and comparative-typological analysis, the study of fiction in deep and celestial criteria - to determine the scientific and theoretical basis of literary philosophy as being a global-artistic interpretation.

The tasks of the research work. Deriving from the main objective of the research, the following scientific tasks were set:

to substantiate that global scientific and artistic interpretation as a product and requirement of the globalization period;

to make theoretical generalizations as the ultimate goal and result of global scientific-artistic interpretation of artistic meaning and global artistic meaning;

to create theoretical foundations of structural analysis, principles for its application in the study of artistic works, to define the role and importance of structural analysis in the global scientific and artistic interpretation;

to determine binary and trinary typology, their role and function in the global scientific artistic interpretation, to make typological comparison of a literary image and artistic works, to make practical and theoretical reasoning as a source of global artistic meaning;

to define the features of the philosophy of literature as a separate, specific approach to an artistic work, to prove it scientifically and theoretically as the center and essence of the global scientific-artistic interpretation.

The object of the research work is presented mainly by works of Uzbek classics, works of the twentieth century and world literature, in particular, Alisher Navoi's ghazals, "Munojot", Persian poem "Tuhfat ul-afkor", the works by Plato, Shakespeare, Pushkin, the novel "Bygone Days" by Abdulla Qodiri, novels "Qutlugh

Тошкент: Фан, 2004; Каримов Б. Абдулла Қодирий: танқид, таҳлил ва талқин. – Тошкент: Фан, 2006; Каримов Б. Қодирий насри – нафосат қасри. – Тошкент: Ўзбекистон, 2014; Каримов Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. – Тошкент: Академнашр, 2015; Болтабоев Х. Теранлик ("Анор" ҳикоясининг структурал таҳлили). – Адабиётимиз фахри. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007; Куранов Д. Психологизм характеров в романе Чулпана "Ночь и день": Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1990; Куронов Д. Чўлпон поэтикаси (настрий асарлари асосида): Филол. фан. д-ри ... дисс. автореф. – Тошкент, 1998.

⁷ Қосимов А. Типологик ўхшашликлар ва ўзаро таъсирнинг назарий муаммолари (А. де Сент-Экзюпери ва А. Камю ижоди мисолида): Филол. фан. д-ри ... дисс. автореф. – Фарғона, 2007; Камилова С. Нравственно-психологические искания в художественной литературе 70-90-х годов XX века (на материале произведений В. Распутина и А. Якубова): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2008.

Qon" ("Blessed Blood") by Oybek, the works "Time" by Ghofur Ghulom, "Mercy to the White", "Caution is a must" by Aziz Abdurazzaqov.

The subject of the research work is composed of the problem of global scientific and artistic interpretation as a method of literary-aesthetic analysis, their important role in the current period of globalization; historical-scientific-traditional foundations of this interpretation, consideration of Uzbek samples and world literature on global scientific-artistic interpretation.

Methods of the research. In the conduct of dissertation research analytical, comparative-typological, hermeneutic and complex methods of analysis were used.

Scientific novelty of the research work are as follows:

forming the artistic consciousness and scientific-artistic thinking with the help of scientific-artistic analysis and interpretation under the influence of globalization is a new phenomenon in the definition of scientific-theoretical bases, poetics of words and images, it is proved that global scientific-artistic interpretation is a literary-aesthetic category;

in the period of globalization, the global scientific-artistic analysis of a work of art and a literary text is grounded as a literary-aesthetic category;

common and differential aspects of lexical meaning and artistic meaning were proved as new phenomena by their quality and scale;

the fact that the global scientific-artistic interpretation appears as a universal scale of literary meaning, philosophical depth and mystical essence was scientifically proved through the analysis of a literary text;

structural analysis is one of the main ways of implementing the global scientific-artistic interpretation, structural thinking has been proven as a methodological tool in understanding and interpreting the artistic text;

the artistic function of the principle of the trinity in the structure of an artistic work was discovered on the example of the novel "Bygone Days";

since the method of comparison plays a leading role in the couplet structure as a first formal unit in the classic ghazal, the location of lines side by side, formation of a comparison state was scientifically proven;

the comparative-typological method was grounded through the analysis of literary texts as one of the scientific-methodological tools of global scientific-artistic interpretation;

a philosophy of literature as a new scientific direction was substantiated through the analysis that it is essentially a global scientific-artistic interpretation.

Practical results of the research work are as following:

the terms of global artistic meaning and global scientific-artistic interpretation were introduced into Uzbek literature, their parameters, main features and essence were revealed;

the characteristics of artistic meaning are identified and its evolution towards the global artistic meaning was displayed through the analysis of the literary text;

some works and couplets by Alisher Navoi were reinterpreted and it was scientifically noted that the divine meaning in them is essentially a global artistic meaning;

it was explained that global artistic meaning as a goal and a result of global scientific and artistic interpretation would develop into a category of special importance for Uzbek literature;

it has been proved that the process of globalization opens up a wide range of opportunities for conducting typological researches, for comparing great figures of Uzbek literature, great artistic monuments with figures and works of world literature;

it has been proven that the philosophy of literature is essentially a global interpretation, and it is an effective way to analyze and interpret existing artistic works in world and Uzbek literature from the point of view of a deep and celestial perspective.

Authenticity of the research results is seen in the fact that the problems were clearly identified, they were studied on the basis of analytical and comparative-typological methods, scientific and theoretical conclusions were drawn based on world and national rhetoric, universal and divine principles.

Scientific and practical value of the research results. The scientific significance of the research is reflected in the new artistic consciousness formed under the influence of globalization and in the definition of scientific-artistic bases of scientific-artistic analysis and interpretation, poetics of words and images in the context of new artistic and scientific-artistic thinking which serves as a theoretical basis for the creation of fundamental research in literature, using hermeneutic and comparative-typological methods of investigation.

It is determined that the practical significance of the research is that it allows to effectively apply the concept of global scientific and artistic interpretation in philosophy, psychology, religion, to use the scientific findings in the creation of textbooks and manuals on Uzbek literature for universities, secondary schools and academic lyceums, special courses and seminars.

Implementation of the research results. Deriving from the problem of global scientific and artistic interpretation:

The scientific-theoretical views and conclusions on "Globalization and fiction", "globalization", "global security", "global problems", "the concept of globalization and its leading signs" were used for preparation and publication of 100 volumes of "Monuments of Uzbek folk art" under the number FA-F8-32 and for textological study "(A reference book of the Academy of Sciences No. 3 / 1255-1302 of June 23, 2020). As a result, new methodological bases of scientific and artistic interpretation in the creation of the history of Uzbek folklore and literature were introduced into practice;

The first artistic interpretations, scientific and theoretical conclusions were used to study globalization as a social problem within the project under the code number F1-FA-055746 "Study of manuscripts of the peoples of Central Asia. Scientific description and publication of the archive of poets and writers of Uzbekistan "(A reference book of the Academy of Sciences No.3 / 1255-1302 of June 23, 2020). The theoretical foundations of structural analysis, the principles of its application in the study of works of art were introduced into the classification and interpretation of artistic works in the archives of artists;

New scientific interpretations and general scientific-theoretical conclusions on the works of Alisher Navoi were used in the implementation of the practical project under code number A-1-118 "Preparation and publication of a textbook on the image and interpretation of the image of Alisher Navoi" (Ministry of Higher and Secondary Special Education, Reference, 2020 14 September, №89-03-3304). As a result, the research project was realized on the global scientific-artistic interpretation of Alisher Navoi's works;

The scientific-theoretical conclusions on global scientific-artistic analysis, globalization and typology, artistic harmony between the works of Abdulla Qodiri and Shakespeare were used by Azerbaijani scholars of Uzbek literature studies in the "Azerbaijan-Turkmenistan-Uzbekistan literary relations" department of the Nizami Ganjavi Institute of Literature of the Azerbaijan National Academy of Sciences. The Reference of the Institute of Literature of the Academy of Sciences (June 16, 2020) has achieved the expansion of knowledge about the literary philosophical foundations of global analysis;

The scientific-theoretical conclusions about the global scientific-artistic interpretation and the universal scale of artistic meaning, philosophical depth and mystical meaning, structural analysis as one of the main methods of global scientific-artistic interpretation, its functional task in expressing the poetic meaning of the first couplet in classical ghazal were used by Azerbaijani scholars on Uzbek literature studies in the section "Azerbaijan-Turkmenistan-Uzbekistan literary relations" of the Institute of Literature (The Reference of the Institute of Literature named after Nizami, June 16, 2020). In Alisher Navoi's ghazal, the scientific conclusions about the structure of the couplet served as a theoretical source for the research project;

Uzbek Television and Radio Company has used practical materials developed on the problems raised in the study of Alisher Navoi's poetics for preparation of the script of some programs (The Reference of the National Television and Radio Company of Uzbekistan "Uzbekistan TV and Radio Channel" of May 28, 2020 No 02-02-651). As a result, the level of such programs were raised higher on the examples of TV shows as "Care for the language is a care for the people", "Hello, Uzbekistan!", "Relationship" which were prepared and broadcast on "Uzbekistan TV"

The scientific results of the dissertation were used in various meetings and discussions by the Department of Literary Criticism and Literary Studies of the Writers' Union of Uzbekistan for 2019-2020 (The Reference of the Writers' Union of Uzbekistan of May 28, 2020 № 01-03-06- / 524). In particular, deriving from the dissertation author's views, it was concluded that the comparative typological method as one of the scientific and methodological tools of global scientific and artistic interpretation enriches, and to some extent, changes the comparative phenomena and meanings based on the analysis of literary texts;

The National Television and Radio Company of Uzbekistan used practical materials on the problems raised in the study of Alisher Navoi's literary art in the preparation of some broadcast scenarios (National Television and Radio Company of Uzbekistan, The Reference book of the State Unitary Enterprise of Uzbekistan No. 04-25-934 of October 12, 2020). As a result, such programs as "Attention to

Language", "Awakening", "Literary Process", which were prepared and broadcast on the Uzbek TV and Radio Channel, has raised the status and quality of TV programs.

Approbation of the research results. The results of the research have undergone approbation in 5 international and 6 national scientific-theoretical conferences.

Publication of the research results. According to the results of the dissertation, a total of 38 scientific papers were published: 2 of them are monographs, 1 article was published in foreign publication, 18 articles were published in national journals legalized for doctoral dissertations by the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan. .

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four chapters covering fourteen paragraphs, a conclusion and a list of references. The volume of the research work is 226 pages.

MAIN MEANING OF THE DISSERTATION

The introductory part of the thesis grounds the topicality and necessity of the research theme, defines objectives, tasks, the object and subject of the research, shows it's consistency with priority directions of science and technology development of the republic, describes the scientific novelty, reveals the scientific and practical importance of the received results, provides information about the implementation of research results into practice, published works and structure of the dissertation.

Deriving from the view that any scientific-artistic interpretation is realized from the point of view of meaning and that it plays a leading role in the interpretation poetics and that during the globalization period the scientific-artistic interpretation undergoes certain quantitative and qualitative changes, the first chapter of the dissertation is entitled "**Globalization and scientific-artistic interpretation**". In its first paragraph entitled "*Literary meaning*" it is noted that the word and its meaning are studied first in linguistics as its lexical meaning, the process of its transformation into the literary meaning is realized in fiction.

In the development of appearance of artistic meaning, especially the subjective factor - the state of inspiration in the heart of the author and researcher is extremely important. This concept is synonymous with inspiration, divinity, and divine words which have a common root, it denotes the meaning and the truths which develop through a divine grace, the grace endowed by God. It is not without coincidence that meaning and truth come here as substitutes, for the truly glorious meaning rises to the rank of truth, sometimes up to the divine truth. Here, inspiration must be equally relevant to both subjective factors - the author and the researcher. Otherwise, the researcher will not be able to enter the emotional and intellectual sphere, orbit of the author's work.

In linguistics, there is the concept of the valence of a word or a linguistic sign. It is known that the term is derived from the science of chemistry, which refers to the ability of an atom of one element to combine with atoms of another element. If we translate this into a word, it is the ability of a particular word to combine with another

word to convey the meaning. There is a great article about this by the great philosopher and philologist A.F Losev, entitled "Infinite spiritual valence of a linguistic sign"⁸. Indeed, the ability of a word, especially a word in an artistic work, to combine meanings is infinite. If we apply this term to meaning, it can mean the general interconnectedness and interdependence of meanings, the formation of new meanings, and the infinity of such possibilities.

Artistic meaning, as is well known, is the product of artistic creation that comes out of a pure and noble heart. Abdulla Qodiri writes in his article "Mushtum" (Fist, Criticism) published in 1925: "There is a law in writing profession: first of all, it is necessary to build a word, which must, first of all, express the meaning, this meaning, create not simply a word, but the word artistically created in order to express the opinion you want to express, it must be a special word, not an artificial one!"⁹.

As we see that the great writer gives priority to the meaning, not to the word itself. According to him, even though this is confirmed in the science of psychology, first and foremost, to the mind of the writer being in the embrace of inspiration comes meaning and thought, it is very difficult to record this process, but, for sure, it is truly the fact.

Only then there begins the search for a word to express this meaning. But it is not simply a word, it is a word of art. That is, there begins the process of finding, locating it in its proper place. This word must not be artificial, inappropriate, accidental, but it must be special, the only word for expressing this meaning under consideration.

This state of creative process described by the great writer belongs to the very moments of creation of the work. Perception of the work, the literary text, that is, the process in the moment of research works in the reverse order: the artistic word found and located properly begins to spread explicitly its implicit meaning (the second, the meaning sealed in the word). It is this meaning that is usually considered the artistic meaning.

The second paragraph of the first chapter of the dissertation is entitled "*Global artistic meaning*", where it is stated that here the relationship between artistic meaning and global artistic meaning was studied, that the artistic meaning becomes global when it affects the whole essence of the state and event described in the work. Alisher Navoi's famous verse analyses this situation from the point of view of global artistic meaning:

Have a profession in Universe's house,
It is not your duty to come out sad at last.
To live up the life of the ignorant is like
Coming out of the bath with dirt and dust.

The verse is composed of two couplets that are compared to each other, and that the comparison is so perfect that only a few key words in the first couplet

⁸ Қаранг: Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф. Труды по языкознанию. – М.: Изд. МГУ, 1982. – С. 114-144.

⁹ Кодирий Абдулла. III. Диёри бакр. Адабий-танқидий, публицистик мақолалар. – Тошкент: Info capital Group, 2017. – Б. 297.

encounter with their alternatives in the second couplet, thus, this encountering creates the opportunity for the meaning of the verse to deepen and possess a global meaning.

If we study the two couplets in terms of comparison, a huge meaning is stated in the first couplet, then there arises a question why the second couplet is needed here. The second couplet creates the comparison, and it becomes clear for all that this analogy has a vital lively foundation. The purpose of coming into the bathroom is purification, to become clean. In the same way, the "house of the universe" is an opportunity and a place for becoming clean and pure (now in a highly enlightened sense) and the accomplishment of a perfect human being. "Perfect humanity is the brightest place, the highest goal, which the human child aspires to in this world of exams. This address is our primary training in the path of the goal, which is to keep the heart bright, the heart pure, and to purify the soul from the filth of lust. That is the true meaning and purpose of human life"¹⁰.

The higher global meaning of the verse is not limited to this sense. In addition, this work, this verse was created for a highly universal purpose with its whole existence, where the location of the "event" is not without doubt "the house of the universe" as well as the "world".

As it was stated above, in addition to the fact that both couplets were compared with each other, there is also a comparison in the second couplet itself, which is sealed with the word "biaynih" (exactly). In other words, leaving this world without becoming a perfect human being is like entering the bathroom to clean up but coming out of it dirty. As mentioned, this couplet is a pillar for the first couplet, it is like a symbol of foundation taken from the worldly life.

As this couplet enters the comparative voicing process with the above couplet, in them several of the key words come into contact with each other and begin a spiritual communication where takes place an alchemical reaction.

They are: 1. The house of the universe - the bathroom

The two concepts intertwine with each other, and both undergo a certain transformation, harmonization: the house of the universe, that is, it obtains the specifics of the world's bathroom, a place of purification, and the function of the bathrom expands from a small scope, instead acquires a universal dimension, becomes equal to the house of the universe. As a result, there develops a global meaning to denote a worldly glorious bathroom, a place of cleansing and purification.

2. sad - impure.

This comparison draws attention with its extraordinary tension. At first glance, where is the sadness (falling into grief) and where is the impurity (dirt)? Though it is an incomplete impression, but it is a prelude to a depththought and great meaning. In order to prove this claim, we address to our classic literature, including our divine book, the Holy Qur'an, which laid the foundation for the works of Hazrat Alisher Navoi. Verses 26-29 of Sura al-Fussilat speak about the punishment and tortures imposed on those who are enemies of Allah, and so the following verse 30 reads:

¹⁰ Рангларга яширинган сирлар (тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Н.Юсупова). – Тошкент: Davt Press, 2010. – Б. 74.

Surely, those who say: "Our Lord is Allah," and then go straight, the angels will descend upon them: "Do not fear, and *do not grieve* (emphasized by us –S.M), but rejoice in the news of the Garden which you were promised"¹¹.

We have said above that the verse is constructed on the basis of complete comparison and contradiction. The title of the work also emphasizes the comparison and contradiction: In this case, "calling to a profession in the house of universe" means "to show the way, to lead", "to grieve" means pain, heaviness cause to the soul, and just in the title itself there appears the contradiction of perfection - a defect, a proof - a contradiction.

There is also contradiction in the soul of the work, and it functions in partnership with negative method which governs the verse. In the work there is only the affirmation in the sentence: "*Have a profession...*", all other meanings are advanced through negation and impossibility. The joining of negation and affirmation reaches its climax in the line "*To live up the life of the ignorant*". Generally speaking, this line of the verse small by scope, but it presents the spiritual and meaningful center of the work of art. It is exactly this line of the verse which encounters and communicates with the Qur'anic meaning we have quoted above.

Here, now we'd better pay attention to the phrase "not to die" in the verse. "Fard" is a religious word borrowed from Arabic, which literally means "order, command, instruction." It means "religious acts that are obligatory for all Muslims in the Shari'a"¹².

So, to come out of the universe sadly is commanded for "you" that is, for example, a person is ordered not to do it.

The comparison in the second couplet, "To live up the life of the ignorant..." is made equal to "coming out of the bath dirty...". In this case, it is necessary to pay special attention to one word - "incomplete, endless". The root of the word "tamom" ("end") does not express the present day meaning "to end", "to finish", but denotes in its lexical meaning exactly "tuliq", "mukammal" ("complete, perfect") as it is used in our modern Uzbek language.

In the second couplet, the harmony of the pronunciation of the word "tamom" ("end") with the word "hammon" ("bathroom") and the words "notamom" ("endless, incomplete) with the word "nopok" ("dirty, impure") (negative prefix – im-) also play a certain role in the system of both tone and meaning.

In addition, the word "nopok" ("impure") (with its root, surely) strives for enlightenment, spirituality rather than for material wellbeing, and so, it develops the meaning of the word "hammon" ("bathroom") and its concept to the above-mentioned higher position.

The rhyming words "ghamnok", "nopok" (sad, impure) make the radif, which seems a very simple concept at first glance, but in both places it denotes two meanings - to die, to leave the world and to leave a place, and then it obtains a new higher meaning, that is, it develops through the meaning of "hammon" (bathroom)

¹¹ Holy Quran. English translation by Talal Itani. Email: talal@ClearQuran.com Published by ClearQuran Dallas, Beirut p.181.

¹² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш жилдли. 4-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б. 328.

where human beings wash and become clean and arrive at the last destination by “chiqmoq” “to go out, to pass away”, and leaving the house of the universe at last.

In order to develop the meaning, to create the effective comparison of and judgement on the house of the universe and the bathroom, it is necessary for the word “hammom” (“bathroom”) to transform into exactly a symbol, acquire a symbolic essence. It is well known that the symbol denotes the transference of one meaning from one object, event to another bigger object or bigger event, so it goes up to a larger scale.

The third paragraph is entitled "Global Scientific-Artistic Interpretation." Since globalization opens ways to global artistic interpretation, and even requires it, the essence of global interpretation is to raise the analysis and interpretation of a work of art to a new dimension, to explain the feelings, events and images in the work to the highest degree.

Here a question may arise: will the interpretation be also global? The question is appropriate because this strange connection also rises from the global interpretation. The issues and the ideas raised may be global. But what about the interpretation? In our language, there is the word “chek” (“limit”), which means the last limit, the end, the finish of things or events. We consider it the global artistic interpretation of an image or event in a particular work of art or interpreting them by bringing it to the final point, climax (no one can say that this point is an absolute end, but for the time being, until another type or form of analysis is found we consider it the final analysis) is considered the global artistic interpretation.

When we speak about the ancient history of interpretation, we keep in mind Aristotle's work "On Interpretation" (Russian "Об истолковании", originally "Peri hermeneias", Latin "De interpretatione"). This small treatise is not consistent with the theory of interpretation in our perception now. It is one of the works of the great philosopher on logic, which studies mainly such logical categories as language, writing, true and false speech, noun, verb¹³.

The treatise of our grand-grandfather, the great philosopher Abu Nasr al-Farabi, “What you need to know before starting to study philosophy”, mentions twice Aristotle's Bari (Chorus Minas) (On Interpretation” or Hermeneutics)¹⁴. Also there is information that Farabi himself wrote a work called "Ta'liqot" ("Interpretation", "Hermeneutics").

In addition, in the Muslim East, many of the available commentaries on our holy book, “Glorious Qur'an”, are truly interpretations by essence. Some researches on interpretation have been carried out in Uzbek literature. One of such important works is the book "Abdulla Qodiri and hermeneutic thinking" by Professor Bahodir Karim. As an introduction to the work, his article, “On the Theory of Interpretation” deserves attention due to its purely theoretical nature. The scholar writes that "the high figurative thinking, the translation of reality into the language of art lays the foundation for artistic interpretation", in which, surely, the scholar considers the process of creating a literary work.

¹³ Қаранг: Аристотель. Соч. В 4-х т. Т. 2. М.: Мысль, 1978. – С. 91-116.

¹⁴ Қаранг: Аль-Фараби. Философские трактаты. – Алма-ата: Наука Каз.ССР, 1971. – С. 8, 14.

We think that this is the first stage of interpretation. As soon as a writer puts a full stop to the work, his interpretation also comes to the end, and the work is offered to the judgment of readers. Now there begins the period of scientific and artistic interpretation of the work. As B. Karim writes, "The fact that the writer's artistic interpretation is fully transferred into the scientific language in accordance with all his ideas, views, opinions, and finds their expression in the scientific interpretation, reveals the literary and aesthetic truth; there appears a balance of thoughts and opinions between an artist and a scientist"¹⁵.

In general, this introductory chapter puts forward serious and effective thoughts and ideas about the theory of interpretation. Such thoughts as "The balance of artistic interpretation and scientific interpretation", "Understanding is the creative result of the interpretation process", "Interpretation is an explanatory process" require effective and specialized research, and the fact they are put forward as such is worth praising.

Interpretation is such a comprehensive word and concept and a is unique power that it has the power to radically change an assessment and an idea about an object or event even - for better or worse. The dictionary explains the interpretation as follows: "Explaining a problem clearly to another person."¹⁶ This means that the direction of the issue is at the discretion of an interpreter. This applies to both vital and social issues. But when it is about the work of art, which is a mysterious phenomenon in itself, the status and responsibility of the interpretation increases much, and it can no longer be called a scientific-artistic interpretation without doubt.

Also, in this paragraph, the essence of the images of Doniyor in the novel "Qutlugh Qon" ("Blessed Blood") by Oybek, in the story "Jamila" by Chingiz Aitmatov is analyzed in terms of global scientific and artistic interpretation.

The study of a work of art in terms of global artistic meaning allows to discover in it the layer of previously unrevealed sense and meanings. The global artistic meaning is based on great and ultimate truths, their description and expression must be artistically most perfect.

The global artistic meaning is the goal and leading participant of the global scientific-artistic interpretation. Having passed the test of time, only the examples of higher art of speech can be worthy of such an interpretation.

In the majority cases the global scientific-artistic interpretation ends up by the will of Creator. After all, what else is there higher than the Creator?

The second chapter is entitled "Global Scientific-Artistic Interpretation and Structural Analysis" and the first paragraph is entitled "*The Essence of Structural Analysis*".

As it seems, researching the work of art in terms of structure, that is, structuralism has a deep philosophical and even quantum-physical foundation. Just like soulless particles in the microcosmic world, it is absolutely impossible to see them with an ordinary eye - though artistic images and artistic reality in general reflect a certain period and the people living in it, in practice it is nothing more than a

¹⁵ Карим Б. Абдулла Қодирий ва герменевтик тафаккур. Тошкент: Akademnashg, 2014. Б. 4.

¹⁶ Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача тугат. Тошкент: ЎзФА нашриёти, 1953. Б. 326.

soulless reality created by means of a language. As an ideal reality an artistic work¹⁷ has no material body. Surely, the words on paper, consisting of letters, and a work in the form of a book cannot be considered a material body. This is only the appearance of the outside existence. While a work of art is being read, in the mind of the subject who is reading it, there **develops a real meaning**. But still this is not a material body. that is, but it is an imaginary body that cannot be seen with the eye and held with the hand, but which lives only in the imagination, is, as mentioned above, it is an ideal or non-existing, non-real reality.

The question of structure goes back to the root, the initial structure of the universe. In modern concepts of the structure and composition of the matter, the issue of geometric structure and related symmetry is gaining important actuality. The wide-ranged application of mathematical methods to such research causes the issue of structure move to the forefront.

Consequently, the very fact that there is a definite structure at the very foundation of the universe raises the method of research that studies the object from a structural point of view, to a higher degree. In the root of the doctrine of structuralism there is the concept of "structure". For example, when the term "structure" is used in mathematics, "it produces an impression about an internal thing, and evokes an idea of a scheme, a model at the same time"¹⁸. Even when the term "structure" is used in literature, this notion retains its original meaning.

A structural approach to a work of art or a literary text is not the ultimate goal of scientific research, but it is merely a tool to be used to make it effective. The structural approach is a specific scientific method that should facilitate the discovery of the depths of artistic meaning and content within an entire work or a particular context.

When the structural view is focused on an individual event, it is possible to enter its inner and lower layers, to determine the level of symbolism of events and images, to visually reveal previously unseen **hotbeds of the meaning**. If such a view is brought closer to the object (event), then a particular image (character) can also be studied from a structural point of view. One of the founders of structuralism, R. Jakobson, while studying the image of the "sculpture" in Pushkin's work, wrote: "But this poetic image and the internal structure of the poetic myth are attracting more."¹⁹ Hence, it is also possible to conduct a scientific research on the internal structure of a particular artistic image, i.e. on the structure of an image. This allows to discover wider and deeper the meanings and aspects of the inner layer of an image. Only then the artistic power in the depths of the image - the energy of the image - will have a clear foundation.

While examining an artistic work from a structural point of view, it seems necessary to distinguish between two types of structure: the external structure and the internal structure.

¹⁷ Here we consider the meaning of the word "ideal" not as "as an example, model", but as imaginative, not existing event - S.M.

¹⁸ Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук. – С. 286.

¹⁹ Якобсан Р. Работы по поэтике. М., 1987. – С. 166 .

An artistic work, may it be a short story, a poem or an epic, or a large-scale novel, has some external divisions. A short story consists of at least paragraphs, poems, epics, short stories and novel are composed of chapters (or just sections), drama consists of scenes and plays (scenes). These pieces are considered structural elements in their own right and play a certain role in the development of event and feelings or emotion in the work of art, as well as in the development of the plot, that is, in the presentation of the artistic material. They can be called **the external structure of an artistic work**.

The internal structure of an artistic work is a code of events development in the work, a set of legitimate connections in the behavior of this or that hero, and in order to determine them, it is necessary to look into the work thoroughly with critical scrutiny. "The structure of a work of art is the structure of a work of art, its internal and external organization, the methods of relations of the constituent elements which facilitate them. The existence of a certain structure ensures the integrity of the work, empowers the ability to embody and efficiently convey the artistic content expressed in it"²⁰.

Each character in a work of art is a unique structural unit in the structure of the work. The artistic images, which occupy a leading position in the work and bear its real, artistic-ideological and philosophical burden, are considered the leading structural units of the work.

"As there are no matters without structure in the universe"²¹, there cannot be work of art without structure". Only the researcher should be artistically, emotionally and aesthetically as well as intellectually keen and sharp-minded in determining the structure of the work. A properly and clearly defined structure plays an important role in finding the existing main artistic idea in a work of art and in expanding the horizons of the work's artistic meaning. Only then the structural key to be fit in the work of art would be considered found.

The second paragraph of the chapter is entitled "The principle of the trinity in the structure of the novel "Bygone Days" ("Utgan Kunlar"), which mainly focuses on the structure of the first Uzbek novel, where the principle of the trinity plays a leading role.

The fact that the novel "Bygone Days" consists of exactly three chapters, is a sign of its structure to bear the first and foremost meaning. Moreover, it is interesting, that the root of the word structure with its "tr" letter combination goes back to the ancient Indian word "tri" (three)²². It shows that in order for any event to make a full unit, it must necessarily have this trinity: one (here it is not the one which makes the whole unit, but the first term of the trinity) appears as a part of the event subjected to unification, now the two oppose each other, when a third part that comes into contact with them, then the three particles uniting with each other in definite relations acquire integrity, that is, they make a structure. Such a relationship inevitably causes interactions. Thus, when an event has a structure, it means that the event has achieved integrity.

²⁰ КЛЭ. Т. 7. С. 228-229.

²¹ Философии луғати. 455-бет.

²² About it see: Золотое сечение. Три взгляда на природу гармонии. – М., Стройиздат, 1990. - С. 238.

Noting that three is an odd number, let's focus on the number of chapters in each of the three sections: Section I has 23 chapters, Section II has 17 chapters, Section III has 17 more chapters, the sum of which is 57, and if we divide the number of sections we get 19 sections. Sections, the number of chapters in them, and all numbers available in it are odd numbers. Odd number is always odd, not divided further. The odd number, the oddness, the epistemological sign that the situation is not good, as Shakespeare's Hamlet said, "Time is out of the way, Oh, this is an ominous pain" (Jamal Kemal's translation), is probably a symbolic mathematical sign of tragedy. In the "Explanatory Dictionary of the Uzbek language" the word "odd" is interpreted as "indivisible, unpaired ... without a spouse, partner, uncle; without a partner, alone" and "without a wife or a husband", as in the novel "Avaz" by S. Siyoev there is an example: "The odd loafs of bread on Yupun's tablecloth is a hint that the dead was recently taken away from this house to be buried"²³.

This example shows that since ancient times the odd number has always been a symbol of misfortune in the minds of our people. The double number, as opposed to the odd mountain, has always meant harmony, friendship and well-being. During the engagement ceremony in order to wedlock the couples the bread-breaking ritual is conducted where two whole flat breads must be broken into double numbers, and the man who breaks the bread must have married only once. A second marriage is a hint that the marriage of the couples will break up and each will become an odd number, and the transition to the odd is considered unhappiness, and it is not desired, it is corrupt.

Here it is quite appropriate to quote an opinion expressed by Norbert Wiener, the founder of cybernetics: "No non-mathematician can digest the idea that numbers acquire cultural and aesthetic value nor can they be related it to concepts such as beauty, power, inspiration."²⁴

As we draw a diagram of each of the three sections, we base it on the two networks in the above-mentioned work - the network of love and socio-historical events, which are briefly determined as love and Motherland.

In this diagram, the three sections of the work are taken separately, each plot depicts the network of love and Motherland in a separate circle, in sections 1 and 3 the two networks intersect and achieve a certain artistic and ideological integrity, and section 2 consists of a whole network of love. It is indirectly connected to events, that is, it touches a large circle in the form of a small circle.

In each section, the intersecting circles, i.e. the main characters involved in the real networks, are recorded, their number is mainly 3, only in the Motherland network of the 3rd section, along with Yusufbek Hoji and Musulmonqul, the collective concept - Tashkent beks (beys) - is defined, because they together perform an ominous task in the chapter, that is, organize the Kipchak massacre (in agreement with the khan).

²³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш жилдлик. 4-жилд, - Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 162.

²⁴ Золотое сечение. Три взгляда на природу гармонии. – М.: Стройиздат, 1990. – С. 133.

If we pay attention to the above model-scheme that it indicates two networks in the structure of the work and the main participants in it. In the first and third section diagrams, the two networks are depicted side by side, partially on top of each other, intersecting at a specific location, where these two circles are reflected in the surface level common to them.

Since the event went up much higher in the first part, the second network in the second part - the socio-historical events - seem to have calmed down a bit. Even in this section the second network seems almost missing. At the beginning of the section a half-page text in the form of information, beginning with "Azizbek was sent from Tashkent ...", is also left outside the first chapter.

As it is known, the second part is almost entirely composed of a network of love. Therefore, they do not cross two circles like the remaining two sections, it is described in the form of one circle, since Homid, who had not realized his ugly intentions through gossip, uses the later opportunity of Otabek's marriage in Tashkent, tries to create an obstacle between the beloved couples by writing fake letters and then fake divorce letters.

But in this chapter there is a sad story of Master Alim's unhappy love, which can be called a sub-chapter within a chapter, a work within a work. It is marked with a smaller circle in the diagram and just touches the main circle.

In the third section, the two networks are synthesized at a higher artistic level. The work rises to the apotheosis with its whole body, that is, the events and the fate of the heroes arrive ceremoniously at the tragic end.

As the great scholar of culture studies, the founder of the Tartu structural-semiotic school Yu.M. Lotman wrote in his book "The structure of the literary text": "The artistic content of the work is the structure ... It is absolutely impossible to perceive the artistic idea without structure."²⁵ According to the French philosopher Jill DeLoise (1925-1995), "structure is a machine which produces meaning, in which because of the structure there emerges a consequence in the arena"²⁶. As we have seen, in the structure of the novel "Bygone Days" the principle of trinity plays a leading role, it means that it plays the role of the first organizer in the actualization and harmonization of the scale of artistic ideas and meanings discovered in the novel. Through such a structural sign characteristic to our great novel, there opens a broad road to the deep philosophical meanings.

It is well known that there is also the term "globalism" close to "globalization". It requires a comprehensive and wide-ranged approach to the event, creating an opportunity for raising it to a higher level. As we meditate on the principle of the leading trinity in the structure of the novel "Bygone Days", it means that this principle is related to the scope of universal, global principles in the depths of the work. In the era of globalization, one cannot be overwhelmed by small, local ideas. The great truth that "the sun is reflected in a drop" must be a guide and a program consistent with the very essence of globalism.

²⁵ Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – С. 19.

²⁶ Новейший философский словарь. Постмодернизм. – Минск: Современный литератор, 2007. – С. 289.

The third paragraph of the chapter is entitled "*Comparison in the structure of a couplet*", in which two couplets from two ghazals of Alisher Navoi are researched.

The first couplet:

Ғам туни билмон, шафакдур ё фалак миръотида
Акс кўргазган кўзумнинг лаългун ёшимидур.

“Б.в.”, ghazal 173

Translation:

The night of sorrow is in the knowledge of dawn or on dawn's steed,
Or the reflection is the dull tears of my eyes.

B.v., Ghazal 173

The great scholar A. Fitrat quotes this verse of Navoi in the chapter "Mubolagha" ("Hyperbole") of his manual "Rules of Literature" published in 1926 where he writes: "**what is seen sometimes at sorrowful nights** is the reddening cloud in the sky **reflected in my tear run from my eye** (emphasized by us – S.M), that is a mistaken hyperbole"²⁷.

As a result of misunderstanding and misinterpretation of the prose description, an unjust judgment on the meaning of the couplet was drawn. In this couplet, as Mentor Fitrat wrote "there is a great and depthless meaning which shocks the mind, it is not a mistaken exaggeration". Yes, it is exactly the depthless meaning.

In this case, the comparison does not take place between two lines, more clearly, in the couplet, there are compared not two, but three events.

First:

Sorrowful night \longleftrightarrow dawn.

This is the basis of the comparison, after which the dawn covers the second line completely. It is compared to "eye's red tear reflecting... dawn's cloud". If we show the borders of the comparison in detail, there emerges the following lines:

Sorrowful night \longleftrightarrow dawn \longleftrightarrow red tear

Now, let us focus on the artistic function of the word "bilmon" ("knew not" among them. The word which denotes "bilmadim" ("I didn't know") enchants the analogy, introduces a soothing tone to the image, that is, it is not a final comparison, not firm, but a tender analogy. Since the sorrowful night is compared to dawn, the redness, bloody color of the dawn fully expresses the tragic state of "I" in the sorrowful night. In the state of the combination of **sorrow** with **night** it becomes a whole atmosphere, which seems to be turning into dawn.

The third border of the analogy, as it was examined, is the red tear. The couplet definitely determines its location and condition - the celestial space and description. First of all, let's consider the description: "Is it the red tear of my showing the reflection?" The tear is not on the outside, but in the depth of the eye. This is a very important point. The tear in the depth of the eye is likened to dawn. And dawn is an atmospheric phenomenon that occurs in the universe. So, the tear in the depth of the

²⁷ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. 4-жилд. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б. 60.

eye is even made equal to a celestial event. But this identity is not firm, and the suspicion of questioning and speculation in "is it tear" once again ensures the charm of the analogy and the description.

In this couplet the great Navoi depicts the enormous universe (dawn, sky) in connection with the tears of a pure human physiological phenomenon, and draws a beautiful and profound poetic conclusion from it. The tears of a man in agony, at a sorrowful night, are reflected in a celestial mirror, creating a single, unified landscape with the blood color of dawn of the sky, as a result of which man and the universe become unified as one celestial being. The tears in the inner part of the eye rise up to the celestial space, and for the celestial space there is no barrier or dimension or a limit.

Second couplet:

Жонға қўйғач нақди ишқинг қилди кўнглумни ҳалок,
Ўлтурур маҳрамни султон ганж пинҳон айлагач. (FC.ghazal 98)

Translation:

Capturing my heart, your real love killed my soul,
Hiding treasure, in his love-room sultan sat loyal.
(G'S. Ghazal 98)

As we perceive the verse as a whole with all its charm and beauty, it becomes clear that every word, every corner, every pronunciation and pause in it works with its own tone, and captivates our hearts. We rehearse the verses over and over again, imagining, memorizing, enjoying the music of the words flowing in a mysterious tone. It is now a natural, mindless virgin perception.

In Navoi's poetry, the word is enlightened, became an enlightened word. It is a word full of magic. At this point, light and magic are synonymous, meaningful words.

Once again the structural analysis shows that if in the ghazal, up to this couplet, the divine love, qualified in "Mahbub ul-Qulub" by Hazrat Navoi, prevails, plays a leading, priority role, but now, due to this couplet, the whole ghazal rises towards love of the siddiqs (the righteous). To put it more clearly, it is possible to observe the symbiosis of love for God and love of the righteous, that is, there develops their organic union in the ghazal.

As it becomes clear from what has already been said that it is clear that the couplet speaks of the absolute supreme status of love. Much can be said about this, but for us it is suffice to quote from the work "Mahbub ul-Qulub" by Hazrat Navoi. In the chapter "In the remembrance of love" there is the following opinion about the love of the righteous: "His witnesses have reached the deepest meditation, and passed from meditation to **the status of doom**²⁸.(emphasis ours - S.M.)" ("Their hope to see and meditate of God with eyes have reached the point of self-unawareness, and beyond that they have risen to the status of doom.")

So, the couplet is about the love of the righteous, that is, the supreme status of love, the highest status of love, reaching this status is usually followed by doom. And

²⁸ Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Ўн жилдлик. 9-жилд. – Тошкент, Фафур Ғулом НМИУ, 2011. – Б. 500.

it is possible to say that the couplet is a perfect artistic description of and praising this love status. Therefore, the status of doom is one of the cornerstones of mysticism. When Farididdin Attar asked the great sheikh Junayd al-Baghdadi, who defined as "there is a pole in mysticism"²⁹, what mysticism was, he said, "Mysticism is that God kills the image 'you' in yourself, and resurrects you in His own mind before Himself"³⁰.

The principle of comparison in the couplets of the great poet's ghazal is one of the leading structural elements. It is necessary to pay close attention to the couplet as the first artistic whole. If consistent research is conducted in this direction, it is possible to achieve the effectiveness of the analogy, that is, to discover new meanings envisaged by the great Navoi. The mystical meaning is not separate, the secular meaning is not separate, they are just two stages of one phenomenon. The miracle of the original word, the high artistic effect is created by their unity.

A ghazal is a magnificent artistic ensemble, that is, it is a structure made of a combination of appropriate and harmonious parts (couplets). At the same time, the couplet is a relatively independent phenomenon. The range of its meaning is wide, "expressing an epic poem in one couplet" ("Sab'ai sayyar") is a practice exercised by such a great artist of words as Alisher Navoi.

The fourth paragraph of the chapter is titled "**Poetic structure and artistic meaning**", in which Alisher Navoi's work "Munojot" ("Asking Allah's support") undergoes structural analysis.

Divine intuition never leaves an alive person by himself. Because this intuition is present in the blood, in the creation, in the nature of man. Man is programmed, if it is possible to say so. And the Supreme programmer is God himself. Without God, without divine intuition, man is naked, imperfect. "Munojot", being widespread in the classical literature of the East, it is an embodiment of a firm step taken to fill this gap of nakedness, imperfectness, to achieve complete perfectness, it is description, expression of clergyman's preaching with artistic words.

"Munojot" consists of 4 parts:

I. Basmala. Interpretation of the first verse of the Qur'an. Oyats 1–10.

II. Hamd. Praise be to Allah, the definition of His attributes. Oyats 11–23.

III. Na't. Thanks to our Prophet Muhammad (peace and blessings of Allaah be upon him). Oyats 24–29.

IV. Munojot. Oyats 30–99

When starting to analyze the poetics of the work "Munojot", first of all, it is necessary to consider the fact that it is an absolutely unique work in the poet's creative works.

The work differs significantly from the munojots contained in a number of the poet's works. According to A. Azam, Munojot is not a work of art. It is not written for people either - Navoi's Munojot is addressed directly and completely to God. But that's one aspect of the issue.

²⁹ Фаридуддин Аттор. Тазкират ул-авлиё. Ғафур Ғуллом НМИУ, 2013 – Б. 341.

³⁰ Усмон Турар. Тасаввуф тарихи. – Тошкент: Истиқлол, 1999. – Б. 17.

The second aspect is that since work of art is materialized by the word in writing, it is written on paper, so it has the property of a work of art, that is, it has become a work of art. This idea does not ignore the idea that Munojot is not a work of art. On the contrary, it completes verse to the fullest degree.

These two contradictory natures of Munojot are not works of art, that is, a human document that reflects the spirituality of the great soul, and second, based on it, it is a unique work of art that reflects the spirituality of the great soul, these two judgments determine that “Munojot” is a monumental masterpiece of art.

It is apparent that the publication and careful scrutiny of Munojot will radically change the Soviet-era views of Alisher Navoi. It will be made clear that that this great worldview is not pantheism, but worshipping of God, that is, theism in the full meaning of the word.

If we pay attention to the structure of Alisher Navoi's work "Munojot", we can see that the work is based on three great personal pronouns: YOU - I – HE/SHE, that is, they are built on substantial relationship between them. If it is taken as a whole, this trinity, especially the first duality, consists of a comparative relationship between you and me. Then we will witness that the principle of comparison leads to the whole work. That is, You are God, I am the poet myself, and in the broadest sense, a slave of God, man, and Humanity.

This structural trinity creates the form of the work "Munojot". The connections at different levels between the three members reflect the divine spirit of the work, and accordingly, the high artistic power. The artistic meaning rises to a higher global arena. In the center of the field of artistic meaning, according to the demand for genre, and in essence, is Almighty Allah who created the omnipotent universe uniting in itself the eighteen thousand worlds.

The third chapter of the dissertation is entitled "Global scientific-artistic interpretation and typology." Its first paragraph is called *"Binary and Trinary Typology"*.

Typology is a universal scientific research method used in all fields of science. One of the major dictionaries defines it as the following: “Typology is a scientific method based on the division of a system of objects and their grouping by using a generalized model or type; it is used for the purpose of comparative study of important features, relationships, functions, levels in the structure of objects; The main logical forms used in typology are types, classification, systematics, taxonomy”³¹.

As a method of research and a way of thinking typology has a long history. If we admit it as a way of thinking and a scientific-literary method, we have to recognize the ancient Greek writer and philosopher Plutarch as the founder of this method. In his book, “Parallel Biographies”, he narrates the life and creative activity of historical figures chosen in 46 pairs. It can be said that this work serves as a practical, and partly theoretical basis for typological research. Plutarch selected two pairs of figures who left their mark on Greek and Roman history. He considers them first individually and then in comparison with one another. The pairs are selected

³¹ Советский энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1984. – С. 1325.

based on certain similarities that exist between the lives and activities of these individuals. The scientific value of Plutarch's work (along with its historical and artistic value, for sure) is that the names of two persons who lived as neighbors and historically connected, living first in Greece and then in Rome, in two historical periods, carry a certain meaning; it can be said that this work played an important role in the formation of **comparative-typological consciousness** in human thinking.

It should be noted that, as already mentioned, the binary typology is the first basis and universal method of typological research. Why? Because the first number of any comparison, at least, requires two objects. No matter how many limits there might be in a comparison, there must be two events, two limits, during the process of comparison.

Typological research is also based on numbers. They are hidden. Indeed, the similarities and commonalities emerge from comparisons which are largely determined by the processes that take place between the two events. For this reason, the number 2 may be said as the first number of the comparison. (1 is considered a fixed number, and is self-contained). Therefore, number two plays a lead role in typological research. This can be called a binary typology. This has a serious logic. It is because if more than two events are compared, it will be much more difficult to keep the string of meanings in the analogy under consideration. But if this inevitable difficulty is overcome, then it turns out that the study of typological commonalities between more than two phenomena will also have a certain advantage, a scientific value. In this paragraph, we take the trinity typology and see that the addition of a third event to the existing comparison of the binary events, which has not been available in the comparison of the two events, might develop the meanings and laws that might arise as a result of the trinity comparison.

When we speak about the comparison of more than two events, it is natural that there may arise a question: what about numbers after three such as four, five, six, seven, and so on. In this case, any number greater than two and three will return either to number two or number three. Since the human mind cannot digest a large number of comparisons at once, so it is inclined to simplify them as the number of comparison increases, it tries to do so.

Here is an example of a trinity typology: the dual lines (distillation, couplet) of the ancient Greek thinker Plato's "Asterga" and the great Russian poet A.S Pushkin's poem "Cyclops" which were artistically translated by Hamid Olimjon into Uzbek will undergo comparative analysis in the work.

These factors getting together increase the degree of the translation and relateness of Pushkin's poem to Plato's work, and the celestial comparison in the poem seems to have shifted to Pushkin's poem in Uzbek translation. In addition, the relationship between the "lak-lak eye" and "single eye" involves "osmon-yulduz-oy" (sky-star-moon), that is, the celestial connection is added. The only pillar holding Pushkin's poem is the face-to-face contrast. At the end of the poem, they get united, and then there appears the relationship in the line of Plato - Pushkin - Hamid Olimjon expressed by word combinations "lak-lak kuz (eye) – "yagona kuz" (a single eye) + yuz kuz ("a hundred eyes"). There is also a typological similarity observed between "I love you to look at you with my eyes" and "If I had a hundred eyes, I would look at

you with all my eyes". And there is also a typological similarity between "I am charmed to look at you with my lak-lak eyes" and "If I had a hundred eyes, I would look at you with all my eyes". These lines, two poems and one translated verse getting together and becoming a whole, would always sound like a victory love song.

The second paragraph of the chapter is entitled "*Abdulla Qodiri and Shakespeare – related images.*" It reveals the typological harmony between the works of Shakespeare, one of the geniuses of world literature, and the work of A. Qodiri, the founder of Uzbek novels.

The psychology of Abdulla Qodiri, who wrote the novel "Bygone Days", was in many ways close to the psychology of Hamlet. Do not be surprised that Qodiri is a real historical figure, and Hamlet is the hero of the tragedy created by Shakespeare, Isn't he? The great writer who expressed the sorrows and regrets on behalf of his heroes Otabek and Yusufbek hoji are not less than those of Hamlet. The sudden death of the king's father, his mother whom she marries his uncle who sits on the throne, not ending her mourning for his father, that father's ghost haunts him very often, at last revealing to Hamlet the secret of a heinous crime ... All these getting together, leads to the conclusion that, as one of the heroes of the Danish prison, Marcel said that, "It is clear that the country of Denmark is in trouble" or, in M. Sheykhzoda's translation, "the country of Denmark has encountered evil."

The reality in which Abdulla Qodiri lived had been heavier than this, but it was not lighter. The scourge that came to Turkestan was the scourge of Bolshevism and totalitarianism. This scourge physically destroyed the creative generation eventually to which the great writer belonged.

The great psychologist L.S Vygotsky, who analyzed the tragedy in depth in terms of psychology, wrote in his famous work "Psychology of Art": "This monologue perfectly describes Hamlet's condition on the border, on the threshold, in the cemetery."³².

A literary hero, especially when he is a part of a great work of art, represents a certain aspect of the nation to which he belongs and embodies the human psyche in the broadest sense. Hamlet's anguish, grieves, and Otabek's thoughts before his execution (yet he doesn't know if he'll survive accidentally and legally, of course) gain typological closeness, connect at certain points, and in some places, each goes his own way.

While Hamlet thinks painfully about life and death in the monologue, he has a choice - "Either die or stay ..." and Otabek is doomed to die at this moment. Moments decide his fate.

"Hamlet. Either die or stay – that is what matters! .. To die is to sleep. To really sleep ... maybe to dream. That's bad. After throwing off all the sufferings of this fanciful world from us and falling into this sleep of death, what dreams we will have. Here is a need for a little reservation. It is because of this issue we will be subjected to attach ourselves to the calamity of living in this mortal world for so many years Who can stand all these beatings of times' blows and ugly appearances, tortures of evil doers, persecution of the arrogant, sufferings of ignored love, low

³² Выготский Л.С. Психология искусство. – М.: Искусство, 1968. – С. 426.

implementation of laws, tortures of rulers, as well as blows by rude persons on obedient person's faces? Can't you get rid of all this with a single blow of a small dagger?^{33!} ” (Chulpon's translation)

In "Bygone Days":

"Otabek leaned against the dark earthen wall, and within it the throne, the crown, the khan, the bek and such like stuff seemed and meant worthless in his eyes... In fact, he entered a strange nature, his soul was dry and senseless ... No, though he felt it, though he knew it, he was like a sheep being prepared for slaughter, its hands and feet tied, completely carelessly and fearlessly watching the knife being sharpened. This life, this power, this unseen endless darkness ... for him they are not interesting at all: when he was not there he was calm, when he came he became not quiet, if he were not there, he would probably be quiet again. That's why he was looking senseless. It's only ... it's only that someone in this life's toil can't be washed off, and it's hard to wash it off ... Finally he seemed to have gotten rid of it. What ... if he said farewell his last breath, while the dagger was sinking into his throat, while looking at her face his eyes would lose light That was all he wanted now."³⁴

The two distinct differences fall in the eyesight, one in the form of expression, the other in the state of the protagonists. "Hamlet" is a stage play, usually addresses to the audience, and the novel is an epic work created in the form of a narration. In short, one is a monologue, the other is a description.

As it were, when we compare two essentially similar situations in the tragedy ("Hamlet") and in the novel ("Bygone Days"), we must not forget and note the difference in the way they are described.

But there is a point that unites the two texts which lead to the final common denominator. This is death. As it was mentioned above, Hamlet has a choice, while Otabek is subject to death. "Can't you get rid of all this with a single blow of a small dagger?!" This is Hamlet's heartily statement. There is a dagger in Otabek's throat, but his freedom is not in himself.

According to the laws of drama, Hamlet only speaks, he is the author for himself. Otabek's state is depicted by the author: "Otabek leaned against the dark earthen wall ... he entered a strange nature, his soul was dry and senseless."

Both heroes suffer from the injustice of the world, only to be saved by death, Hamlet is worried about and think of what dreams he will have after he "falls asleep of death". But Otabek thinks about himself as such: "when he was not there he was calm, when he came he became not quiet, if he were not there, he would probably be quiet again."

The period of globalization opens the door to global artistic and typological interpretations and requires such interpretations. Now neither humanity nor fiction, which is a pearl fruit of the human soul, cannot live in a narrow national context in the field of interpretation, no matter what period it was created in. It is not without surprise that global artistic interpretation is one of the scientific hallmarks of globalization.

³³ Чўлпон А.С. Асарлар. Тўрт жилдлик. 3-жилд. – Тошкент: Akademnashr, 2016. – Б. 358-359

³⁴ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Мехробдан чаё. – Тошкент: Ғафур Ғулум номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 1992. – Б. 100.

New meanings, new ideas are born from encountering and clash of meanings, ideas. Suffice it that if only they served human perfection, if they were worthy of the divine essence.

The third paragraph of the chapter is "Heavenly Analogy: "Bygone Days" and "King Lear."

The celestial analogy is a characteristic feature of the novel "Bygone Days". In this respect, it finds common ground with great works of art, including William Shakespeare's tragedy "King Lear", and in particular the image of the Storm (also known as the Storm image), which is common to both works. It's as if they're talking, they're exchanging ideas.

Man lives side by side with the phenomena of nature, observing the laws of nature. Since natural phenomena are depicted in a work of art, they are subordinated to a specific purpose and, surely, perform a poetic function. The higher the work is artistically, the deeper the idea of the creator, the brighter and more impressive will be the image of natural phenomena. Its scale of analogy becomes so enormous.

As a rule, the depiction of natural phenomena and landscapes in works of literature and art is called landscape. As it was mentioned above, the landscape almost always performs an artistic function in a work of art, that is, it adds extra pure spirit or intellectual depth to the events of the work, expands the scope of the work's meaning.

Therefore, the mood of the heroes - Lear and Otabek, at a certain time, seems to cause a storm. In other words, a hurricane raging in the outer world is both a visual and a symbolic sign of the inner riot that shakes the hearts of the heroes.

The words of Lear who were driven out to the street by the Oqpadar (father cursed) girls:

I will do such things-
What they are yet, I know not;
but they shall be the terrors of the earth!
You think I'll weep. No, I'll not weep.
I have full cause of weeping (1585)

(Act II, Scene 4(Translated into Uzbek by Ghofur Ghulom)

Шундай ишлар қилайинки, билмайман нима:
Ҳар ҳолда мен коинотга даҳшат соламан.
Сиз нима деб ўйлаяпсиз, мен йиғлайманми?
Йўқ, йиғлаётганим йўқ.
Ўқирсам ҳам бўладиган сабаблар бор-ку...
II парда. 4-саҳна. (Ғ.Ғулом таржимаси)

It is only here when Lear, Goneril, Earl of Kent and Fool leave the stage there begins the storm. This is evident from the remark, "Thunder, the sound of a storm in the distance," and the words of the Duke of Cornwall, "And the storm must be avoided." After that, for some time, Lear lives under stormy conditions, living with him as one soul.

"The heavenly blow- sufferings are just the inner background for Lear's resurrection as a new person in "King Lear"³⁵. We think that in a certain sense this idea diminishes at some level the importance of the storm scene in the tragedy. Because the riots taking place in the sky of the work (every great work of art has its own world, own sky) are not only the background, but also the heavenly symbol of the inner storm that is going on in the soul of distressed Lear.

The landscape is based on a real philosophical foundation. As long as man lives side by side with natural phenomena in the embrace of nature, it is inevitable that a work of art will be incomplete and dry without a piece of description from a natural phenomenon. In addition, the most important thing is that the landscape in a masterpiece of art, the description of the natural phenomena presents a special dimension- the celestial scale to the events of the work.

The second middle section of the novel "Bygone Days" "**A lifeless news and a terrible night**" can be called a dramatic culmination of the work, together with the chapter "Monday Night", which depicts the life-and-death conflict between Otabek and Homid. The events of "Monday Night" are the culmination of the plot, while the chapter "A Lifeless Message ..." is the culmination of the novel's celestial feeling, the feeling of the universe. This chapter, which occupies the place almost in the middle of the work, more precisely, the second part of it, that is, the image of the storm in the tomb of "Khoja Ma`oz" (in the words of the writer. "A strong wind") brings into the novel the scale of the Universe. Totally all events described and to be described in the work seem to have been separated from the daily flow of events and to be attached to the world-celestial circle.

In his novel, the author harmonizes the perfect traditions of Eastern and Western literature. Indeed, two or more phenomena - the literary direction, flow, style and etc. organically combine with each other, absorb into one another, and result in a qualitatively new phenomenon which can be defined as artistic synthesis. In this sense, the novel "Bygone Days" is a brilliant example of the artistic synthesis of the East-West, it presents a truly Eastern realistic novel.

The fourth paragraph of the chapter is titled "*Oybek and Chingirz Aitmatov*", in which the personage Yulchi in the novel "Blessed Blood" and Doniyor in the story "Jamila" are compared as typologically related images.

Yulchi is the alter ego of the writer, transformed into an artistic image, that is, his second 'me'. In general, the writer has two great images created from the ore of writer's heart - Navoi and Yulchi. As for Alisher Navoi, he had created his great clerical image with his immortal works long before the great novel of the writer, Oybek. But Oybek made his vision clearer and brought closer to us with his novel. He absorbed it with the warmth of his heart. Yulchi is different, he is a product of Oybek's genius, the image of the writer's soul and spirit.

We would not be mistaken if we say that it is this factor which determined the spiritual strength and spiritual power of the image of Yulchi.

³⁵ Чирков Н. Шекспировские чтения. 1976. – М., Мысль, 1977. – С. 27. See also: https://www.opensourceshakespeare.org/views/plays/play_view.php?WorkID=kinglear&Act=2&Scene=4&Scope=scene

In the story "Jamila" the image of Doniyor draws the attention with its special spiritual role. Doniyor's return to his village (ovul) like that of Yulchi's arrival in Tashkent at the beginning of the novel, the novel's form was created. If it is possible to say so, Doniyor is the engine of the story. On the surface, he is the most passive, weakest character of the work, who always appears in the role of the 'victim'. But from the very beginning of its development, Seit points out that "although Doniyor is not a man of nobility, he has some quality (in the Russian edition, 'что-то недоступное' - S.M.) of being inaccessible as he would not talk to anyone"³⁶

Jolly and naughty Jamila, who at first ignored him, gradually falls into his charm, especially after the "big black bag" incident, Doniyor's spiritual status increases.

Yulchi and Doniyor are partially similar characters. Spiritual integrity, moral purity, spiritual power allow them to be put side by side and in harmony. It is true that the extensive, monumental scale in the image of Yulchi does not exist in Doniyor in the story "Jamila". This is natural, because "Memorial Blood" is a huge novel that covers a certain period in the life of an entire nation. "Jamila" is a subtle depiction of the wonderful love that took place in a little Kyrgyz village.

These basic points which we stressed in the souls of the two images are the pearls of the great souls - Oybek and Chingiz Aitmatov who created them. For greatness is born of greatness, a small soul can never create a great value.

The closeness of the heart, the warmth of the soul, is an invisible beautiful manifestation of kinship.

At the same time, in this paragraph a literary constant is as a regular unchangeable quantity is introduced into the scientific practice in order to determine the original artistic value or a particular artist in this literary work.

The fourth chapter of the dissertation entitled "**Global Interpretation: Philosophy of Literature**", notes that a relatively new direction in our literary criticism is the essence of the philosophy of literature being a product of global scientific and artistic interpretation, this idea is revealed through the analysis of selected works of both classic and modern new literature.

The first paragraph of the chapter is entitled "**The Philosophy of Literature or the soul turned into an eye.**" Literary philosophy is a set of lofty and great global meanings embraced and seen with the eye of the soul and with the gaze of a pure mind.

Literary philosophy is not the science of nature, society, and the development of thought, the general laws that we are aware of, that is, it is not philosophy, or part of it. Even it is not applying these principles to literary works, it is not searching and finding philosophical categories from their content. It is possible to say that there is such a way which will not provide sufficient scientific and practical results. Because such coercive philosophical rules do not absorb into a work of art, on the contrary, they will harm it. Literature does not disclose the heart of the work of art, it does not like foreign ideas and rules forced into it. It wants to see itself in itself.

³⁶ Айтматов Ч. Сарвқомат дилбарим. Повестлар. – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1964. – Б. 145.

The Philosophy of Literature is the Word, it is the philosophy of small and large worlds existing in its front and back and in its depths.

If to look upon it through the eyesight of artistic philosophy, a simple, unobtrusive sentence in a particular work, a description made regarding the character, can carry a great meaning, and like a magic stick it may present a new look to the work of art. In our classic novel "Kutlugh Qon" ("Blessed Blood"), Father Shakir's words that "a small courtyard in the shape of a talesman" or on behalf of this character of the novel about the leading character of the novel in the language of this hero, "Well, Yulchiboy, the Brave's son, was brave, he was from another world" encourages to look upon the whole novel and upon the leading Character, Yulchi's image with a different scholarly eye, it opens the way to it. At the heart of this description there is the meaning that Yulchi is not a man of this world, and it is interesting that the same sentence does not exist at all in the Russian translation of the novel. The translator might have realized the power of this statement, he could display the "vigilance."

In Chingiz Aitmatov's famous story "Jamila", one of the leading characters describes Doniyor in Russian, "Strannyi chelovek, ne ot mira chego" (a strange man, not from this world)³⁷ (in the Uzbek translation the next sentence is not reflected) which restores his image mixed with divinity like that of Yulchi.

The fact is that the description given to the two literary characters is based on the words of Prophet Jesus in the Bible. Jesus says of himself and his people: "Since I am not from this world they are also not from this world" (John, 17:16)³⁸. Again he said, "Are you the King of the Jews?" the Roman ruler Pontius Pilate, who asked, replied, "My kingdom is not of this world" (John, 18:36)³⁹.

It is no coincidence that the two literary heroes, Yulchi and Doniyor, are described as Jesus, who is also revered in our Islamic religion. And such a connection (a great connection!) Brings both heroes to a new, higher axis. Is it not because Doniyor is not from this world, his heart is in tune with the waves of distant worlds, that Louis Aragon, who made the story of Jamila famous, was called "the most beautiful love story in the world"? What if it was the same power that captivated a woman as wild and proud as Jamila?

As for as the our great novel "The Memorial Blood" is concerned, this description which leads the leading character of the work to Jesus alayhissalom, in our view, is an esoteric code embedded in the novel by the great writer, without doubt. This code is so skillfully placed among the words of Shakir ota that it is absolutely invisible at first glance. During my school years, I used to read the work several times, but it seemed to me that this sentence drew my attention only in the early 90s of the previous century.

What is the service function, the artistic energy of this esoteric code? First of all, it gives a new dimension, a special wisdom to the image of Yulchi. Yulchi is a potentially great personality, he has a natural keen mind. Even not to mention his

³⁷ Айтматов Ч, Повести гор и степей. - М.: Худ.лит-ра, 1971. – С. 21.

³⁸ Инжил, Туркия муқаддас китоб жамияти, 1995, 263-бет.

³⁹ Ibid, p. 267.

human superiority, he is intellectually superior to all the rich and educated jadid like that of Abdushukur described in the novel. Doesn't his demeanor, his spiritual purity, his standing on the side of truth and justice in spite of all dangers, indicate that he is an extraordinary human being, a person from another world? Read and re-read the novel in the light of Jesus, and rethink of every action, every effort, then you will surely believe in the great rise of both Yulchi and the novel itself. I'm sure of it.

The second paragraph of the chapter, titled "***Analysis and Global Artistic Meaning***", reveals the deep and global meanings of two masterpieces - "Compassion for Whiteness" and "Caution" by poet Aziz Abdurazzaq.

Every work of art has its own secret place, that is, the fetus. It is impossible to unravel the artistic mystery and magic in it to the end, moreover, the revealed mystery is not a mystery. Such mystery and magic is the first factor that makes a work of art known not only to the people of the period in which it was created, but also to future generations. While the embodiment of a true work of art is pleasing, the discovery of a person who travels in his inner world and decides to reveal his secrets must be pleasing, that is, the discoverer of mysteries, and he is destined.

Analysis and music. The ostrich looks like an event that is too far apart. But if we look at the matter in depth, it becomes clear that the original work of art is born from the music that the Creator places in the heart of the creator (if you want to call it inspiration), and this music moves to the work of words and melody. It is impossible to fully analyze a work of art without entering it into the body of musician to some extent and listening to it. It is not surprising that in such an analysis, analytical music is created from the music of an artistic word.

Comprehensive analysis is one of the hallmarks of global scientific and artistic analysis.

In the third paragraph of the chapter, *entitled "Time": a global scientific and artistic interpretation*", the poem "Time" was analyzed line by line by our great poet Ghafur Ghulam.

Talking about the modernization of the poet's work, sometimes they add the poem "Time" to this stream. If modernization means to act and create in accordance with the requirements of the time, then the poem "Time" stands much higher than such modernization. In general, such works cannot be approached with a simple criterion, nor can such criteria be applied to poems such as Time. Those who include the poem in the list of modernization works may be distracted by the fact that it mentions contemporary events and personalities. But try to put yourself in the shoes of a creator and perceive whether it is possible not to mention the events of that time while writing about that same time. Time gets an example from time, but not from anything else. That's why it is necessary to distinguish between modernization and modernity. "Time" is characterized by high modernity, that is, it is consistent with time, so it breathes together with the moment, it means breathing harmoniously with the moment. There arises a question: is it breathing with the time, colonial time when dictator Stalin used to be a ruler, or with the period of independence when we are analyzing the poem now? An artistic work which has accomplished a certain artistic level is considered modern for all periods, it is contemporaneous with all times. As for the poem "Time", it is about a continuous, absolute time, and time is a part of this

time, if to look upon it with the view of eternity, it is only a moment of absolute time. That's why to include the poem "Time" in the list of modernization works is nothing but a lack of understanding of its essence. Naturally, "Time" is a simple on the surface, but difficult to understand in depth. The lines seem simple on the surface, their deep meaning cannot be perceived at once. As long as the meaning is not perceived, the poetic image is not formed in the mind. In some types of poems, the image is vividly seen, so the image and the meaning reveal themselves almost simultaneously, while in the "Time" it is necessary to digest the meaning of the word and the line first, and only then the figurative imagination begins to function. The poem "Time" is the property of an intellectual reader who has passed the obstacles of distracting simplicity, who has attempted to understand the deep hidden meanings in its background, and who can enjoy such attempts. Reading the "Time" superficially means to spend time in vain.

It is no wonder that globalization is a great test sent to mankind by its Creator. In this, humanity is subjected either to failure or to victory. We want and hope that it will come out victoriously.

Indeed, globalization can also be an opportunity for humanity to rise to a new level of consciousness. One of the great esoteric scholars of the modern world, Durunvalo Melchise, writes in his book "The Ancient Mystery of the Flower of Life": "Teachers who looked at the invisible realized that we, the Earth, would achieve the spiritual unity and rise to a higher level of consciousness"⁴⁰.

So, global scientific and artistic interpretations are worthy of the period of globalization. If the above interpretations partially meet such a requirement, we would consider ourselves lucky.

In the poet's work, poetry and prose, time presents the status of an artistic and philosophical concept. In the poem "Time" the philosophy of time reveals itself in the form of the philosophy of the moment. Consequently, the philosophy of the moment can be said to be a special manifestation of the philosophy of the entire time.

Time dimension in poetry has a global scale, a philosophical-esoteric essence, and a quantum physical basis. These factors being synthesized would turn the poem "Time" into a timeless phenomenon, that is, it turns into an immortal artistic phenomenon.

⁴⁰ Мельхеседек Д. Древняя тайна Цветка Жизни. - М.: ООО Изд. "София", 2012. – С. 395.

CONCLUSION

Globalization is an unprecedented new state of the Earth planet. Its undesired spiritual consequences can be eliminated only through spiritual factors - goodness and beauty, truth and love, Islamic enlightened faith, can be transformed into goodness. The fact that the artistic wealth accumulated by mankind over centuries is interpreted scientifically and artistically in such way that it belongs to such noble practices of goodness.

1. It is expedient that the scientific and artistic interpretations of the period of globalization should be global. Otherwise, it means that literary thinking also lags behind the time; no one needs such an interpretation and it would interest nobody. Since the current global world encourages everyone to think globally, to interpret events globally.

2. In the scientific and artistic interpretation, a certain point of view always plays a leading role. In this sense, it is a very delicate and responsible practice that determines the artistic event and the way of life of the work of art in the mind of a reader. But the scientific-artistic interpretation always deals with artistic meaning.

3. Literary meaning is a qualitatively and comprehensively new type of meaning, which is directly based on the lexical meaning to be studied in the semiotic sphere of linguistics. For the artistic meaning to be created in a literary work, the literary text undergoes three processes: 1) a certain word with its power and ability (word - image) creates an artistic meaning; 2) words combining with each other develop an artistic meaning; 3) The created meanings enter into a new relationship with each other and create a new artistic meaning through harmony, proportionality and contradiction.

4. The great idea and the great feelings, their global artistic meaning and its artistic expression present a global artistic interpretation which takes place in the work of art. Then there begins the global scientific-artistic interpretation. This is now a new field of scientific research.

5. The main goal of global scientific and artistic interpretation is the global artistic meaning and its ultimate result. As soon as the meaning has a connection with the deep essence of worldly and nonmaterial matters and events, it obtains a global scale.

6. The global scale does not mean only the wide range of events, their global significance, but it also requires to look upon them from both a mental-intellectual and an emotional point of view. The idea that "none of the great things in the world come into existence without passion" (Hegel) constitutes the essence of the global artistic meaning, that passion provides the intellect with a special power, with a wing, if it is possible to say so.

7. In world literature a hermeneutic interpretation developed as a theory for understanding the literary text, in particular, as a theory of literary interpretation, serves as a methodological way and basis for global scientific-artistic interpretation.

8. As the structure is the interdependence of constituents, the study of a literary text through structural analysis ensures the success of global scientific-artistic interpretation.

9. The main sign of the structure of the novel "Bygone Days" is the trinity. The fact that this number appears in different variations in the text of the work provides a unique opportunity for revealing the potential meanings in the depths of the novel.

10. The method of comparison in the couplets taken from the ghazals of Alisher Navoi, through which the approach to the literary text determines the leading position of this method in the work of the great poet and in Uzbek classical poetry in general.

11. It is possible to say that the structural study of Alisher Navoi's work "Munojot" is an effective way to get to the heart of this great work.

12. Structural analysis and typological comparison are the generators of meaning in the semantic process that takes place within the literary text. The use of binary and trinary types of typology creates a rare basis for works created in literature at different times and in different regions to come together, that is, to engage in spiritual communication.

13. It is observed that the comparison of the great Uzbek novel "Bygone Days" with Shakespeare's tragedies "Hamlet" and "King Lear" in different hypo states presents a good effect in the global scientific and artistic interpretation.

14. The philosophy of literature is the alchemy of words. As alchemy is the conversion of ordinary metals into gold and silver, so is the creation of miracles from a simple word, a "miracle status" (Navoi), is the alchemy of words.

15. In the global scientific and artistic interpretation, a subjective factor, that is, the prestige of the researcher increases, the participation becomes active. But this objective factor does not diminish the importance of the literary text in the slightest degree. The original literary text will always remain as a basis for global scientific-artistic interpretation. For a full-pledged global scientific-artistic interpretation to take place, the two factors - the subjective, i.e. the researcher, and the objective, i.e. the text must be of the highest degree. If the researcher cannot handle the text or the analysis of the text is weak (actually there is no weak text, if it is weak, it is not text, we use the word "text" because there is no other term) no matter how skilled the researcher is, he cannot go far. The expected result will not be achieved.

16. Since ancient times the global scientific and artistic interpretation has long been known and existed as a concept, that is, a way of thinking and understanding, but it is of particular importance and actuality in the current globalization time of mankind.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЕНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ИНСТИТУТЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА,
ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОР**

ИНСТИТУТ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА, ЛИТЕРАТУРЫ И ФОЛЬКЛОР

МИЛИЕВ СУВОНКУЛ

**ПОЭТИКА ГЛОБАЛЬНОЙ НАУЧНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ИНТЕРПРЕТАЦИИ**

10.00.07 – Теория литературы

АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК (DSc)

Ташкент – 2020

УДК: 82.0:808.1 (043.3)

Тема диссертации доктора филологических наук (DSc) зарегистрирована за номером B2018.1.DSc/Fil123 Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Институте узбекского языка, литературы и фольклора АН Республики Узбекистан.

Автореферат диссертации на двух (узбекский, русский) языках размещен на веб-странице Научного совета (www.tai.uz) и Информационно-образовательном портале «ZiyoNet» (www.ziynet.uz).

Официальные оппоненты:

Болтабоев Хамидулла Убайдуллаевич,
доктор филологических наук,
профессор

Куროнов Дилмурод Хайдаралиевич,
доктор филологических наук,
профессор

Ахмедова Шоира Нематовна,
доктор филологических наук,
профессор

Ведущая организация:

Ташкентский государственный
университет узбекского языка и
литературы имени Алишера Навои

Защита диссертации состоится «27» ноября 2020 года в 14 часов на заседании Научного совета DSc.02/30.12.2019.Fil.46.01 при Институте узбекского языка, литературы и фольклора Академии наук Республики Узбекистан (Адрес: 100060, город Ташкент, проезд Шахрисабзский, 5.Тел.: (99871) 233-36-50; факс: (99871) 233-71-14; e-mail: uzltafi@academy.uz.)

С диссертацией можно ознакомиться в Фундаментальной библиотеке Академии наук Республики Узбекистан. Адрес: 100100, г. Ташкент, улица Зиёлилар, 13. Тел.: (99871) 262-74-58.

Автореферат диссертации разослан «16» ноября 2020 года.
(Протокол реестра рассылки 2020 У от «16» ноября 2020 года)

Б.А.Назаров
Председатель Научного совета по
присуждению ученых степеней,
д.ф.н., академик

Р. Баракаев
Участник секретарь Научного совета
по присуждению ученых
степеней, к.ф.н.

Н.Ф.Каримов
Председатель научного семинара при
научном совете по присуждению
ученых степеней, д.ф.н., академик

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора филологических наук (DSc))

Целью исследования является определение проблемы глобальной научно-художественной интерпретации как художественно-эстетической категории, выявление его связи со структурными и сравнительно-типологическими анализами, определение тщательного и философского изучения художественного текста в качестве основы глобального научно-поэтического толкования.

Объектом исследования выбраны произведения классической узбекской и мировой литературы XX века, касающиеся темы, в частности, газели Алишера Навои, его произведение “Муножот”, касыда на фарси “Тухфат ул - афкор”, произведения Платона, Шекспира, Пушкина, “Минувшие дни” Абдуллы Кадыри, “Священная кровь” Айбека, “Время” Гафура Гуляма, “Милосердие к белизне”, “Будь осторожен” Азиза Абдуразака.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

обоснована новизна явления, которое проявляется в определении научно-теоретических основ, поэтики слова и образов на основе художественного сознания и научно-художественного мышления, формируемых под влиянием глобализации, доказано, что глобальная научно-художественная интерпретация является научно-эстетической категорией;

доказано, что общие и отличительные признаки лексического и художественного значения, поэтический смысл по качеству и охвату являются новым явлением, а художественный смысл – специфической особенностью литературного текста;

научно обосновано, что глобальный научно-художественный анализ имеет универсальный охват, философскую глубину и познавательную суть, показано, что глобальное художественный смысл является пиком художественного смысла;

структурный анализ обоснован как средство научно-художественного толкования, структурное мышление – методологическим инструментом восприятия и интерпретации художественного текста, а изучение структуры художественного произведения – его глубинных особенностей;

художественная функция принципа традиционной триады в структуре художественного произведения, её заслуги в раскрытии художественной цели произведения раскрыта на примере романа “Минувшие дни”;

обоснованы превалирование в структуре бейта классической газели метода сравнения и его роль в усилении поэтического смысла бейта, а рядом расположенные строки, само собой, порождают сравнение;

философия литературы обоснована в качестве нового научного направления, которая по сути является глобальной научно-художественной интерпретацией как способ общего подхода.

Внедрение результатов исследования: На основе результатов по изучению глобальной научно-художественной интерпретации:

Научно-теоретические взгляды и заключения о “Глобализации и художественной литературе”, “глобализации”, “глобальной безопасности”,

“глобальных проблемах”, “понятии глобализации и ее основных признаков” использованы в фундаментальном проекте ФА-Ф8-32 “Подготовка к изданию 100 томника “Памятники узбекского народного творчества” и проблемы его текстологического изучения” (Справка №3/1255-1302 Академии наук от 23 июня 2020 года). В результате, в практику внедрены новые методологические основы научно-художественной интерпретации в освещении истории узбекского фольклора и узбекской литературы;

научно-теоретические выводы о первых образцах художественной интерпретации, об изучении глобализации в качестве социальной проблемы использованы в рамках проекта Ф1-ФА-055746 “Исследование рукописных памятников Центральной Азии. Научная характеристика и публикация архивов узбекских поэтов и писателей” (Справка №3/1255-1302 Академии наук от 23 июня 2020 года). В результате, теоретические основы структурного анализа, принципы его использования в исследовании художественного произведения внедрены в процесс классификации и интерпретации художественных произведений из архивов писателей;

новые научные толкования творчества Алишера Навои и общие научно-теоретические выводы использованы в реализации прикладного проекта А-1-118 “Подготовка и публикация учебного пособия, посвященного образу Алишера Навои и его интерпретациям” (Справка №89-03-3304 Министерства высшего и среднего специального образования от 14 сентября 2020 года). В результате, они послужили дополнению глобальными научно-художественными интерпретациями произведений Алишера Навои;

научно-теоретические выводы о глобальной научно-художественной интерпретации, глобализации и типологии, художественной общности между произведениями Абдулла Кадыри и Шекспира использованы узбековедами отделения “Азербайджано-туркмено-узбекских литературных связей” Института литературы имени Низами Генджеви Академии наук Азербайджана (Справка Института литературы Академии наук Азербайджана от 16 июня 2020 года). В результате, значительно расширены знания о литературно-художественных основах глобального анализа;

научно-теоретические основы о том, что сравнение глобальной научно-художественной интерпретации и художественного значения, философская глубина и мистико-суфийское значение, структурный анализ являются одним из основных методов глобальной научно-художественной интерпретации, о том, что первая строка в классических газелях выполняет функцию выражения поэтического значения были использованы узбековедами отделения “Азербайджано-туркмено-узбекских литературных связей” Института литературы имени Низами Генджеви Академии наук Азербайджана (Справка Института литературы Академии наук Азербайджана от 16 июня 2020 года). Научные выводы о структуре стихотворной строки в газелях Алишера Навои послужили теоретическим источником для проекта;

практический материал о проблемах изучения поэтики Алишера Навои использован при подготовке сценариев ряда программ Телерадиокомпании Узбекистан (Справка № 02-02-651 “Телерадиоканала Узбекистан” от 28 мая

2020 года). В результате, было повышено качество таких программ, как “Тилга эътибор – элга эътибор”, “Ассалом Узбекистон”, “Муносабат”;

научные результаты исследования использованы на различных собраниях и обсуждениях, проходивших с 2019 по 2020 годы на отделении Литературной критики и литературоведения Союза писателей Узбекистана (Справка № 01-03-06-/524 Союза писателей от 28 мая 2020 года). Кроме того, на основе взглядов диссертанта были сделаны следующие выводы: сравнительно-типологический метод является одним из научно-методологических инструментов научно-художественной интерпретации, который на основе анализа художественных текстов обогащает сравниваемые явления глобальной-художественной интерпретации, и в какой-то степени изменяет его;

практический материал о проблемах изучения поэтики Алишера Навои использован при подготовке сценариев некоторых радиопередач Национальной телерадиокомпании Узбекистан (справка №04-25-934 ГУП “Узбекистан” от 12 октября 2020 года). В результате это послужило повышению статуса таких транслируемых программ, как “Тилга эътибор”, “Бедорлик”, “Адабий жараён”.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех глав из четырнадцати параграфов, вывода и списка использованной литературы. Общий объем диссертации составляет 226 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОКОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS
I бўлим (I часть; I part)

1. Милиев С. Глобал илмий-бадий талқин поэтикаси. Монография. – Тошкент: Фан, 2020. – 216 б.
2. Шеърый сўз // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1981. – №6. – Б. 31-36 (10.00.00.14).
3. Милиев С. Шеърый сўз ва эстетик таъсир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1982. – №2. – Б. 27-34. (10.00.00.14).
4. Милиев С. Контекста сўз динамикаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1983. – №4. – Б. 50-54. (10.00.00.14).
5. Милиев С. Шеър таҳлили ҳақида мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1985. – №4. – Б. 11-16. (10.00.00.14).
6. Милиев С. Лирик фожелиқ // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1991. – №3. – Б. 7-11. (10.00.00.14).
7. Милиев С. Комик катарсис // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003. – №2. – Б. 19-28. (10.00.00.14).
8. Милиев С. Структур таҳлил ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2008. – №2. – Б. 12-20. (10.00.00.14).
9. Милиев С. "Хамса"да муаллиф образи категорияси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2008. – №3. – Б. 24-31. (10.00.00.14).
10. Милиев С. "Асрга татиғулик кун": роман бадий структурасининг айрим хоссалари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2010. – №2. – Б. 3-9 (10.00.00.14).
11. Милиев С. "Янги танқид (Ғарб адабиётшунослигидаги бир оқим)" // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 2010. – №4. – Б. 161-173 (10.00.00.19).
12. Милиев С. Ғафур Ғулом: вақт фалсафаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – №3. – Б. 15-23 (10.00.00.14).
13. Милиев С. Самовий миқёс: "Ўткан кунлар" ва "Қирол Лир" // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2014. – №2. – Б. 11-20 (10.00.00.14).
14. Милиев С. Поэтик алжабр ёхуд ноаниқ аниқлик // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2015. – №4. – Б. 52-57 (10.00.00.14).
15. Милиев С. Бир байтнинг қиёсий таҳлили // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2016. – №1. – Б. 30-39 (10.00.00.14).
16. Милиев С. Садоқатга садоқат // Шарқ юлдузи. 2017. – №6. – Б. 120-124 (10.00.00.19).
17. Милиев С. Адабиёт фалсафаси ёхуд кўзга айланган кўнгил // Жаҳон адабиёти. – Тошкент, 2018. – №1. – Б. 142-148 (10.00.00.04).
18. Miliev S. Cosmic scale: "Utkan kunlar" ("Past days") and "King Lear" ("The artistic synthesis of east-west") // International Scientific journal theoretical Applied Science. – Philadelphiya (USA), 2018. – №10. – P. 64-69. Impact Factor: ISRA (India) = 1.344 ISI (Dubai, UAE) = 0.829 GIF (Australia) = 0.564 JIF = 1.500

SIS (USA) = 0.912 ПИНЦ (Russia) = 0.156 ESJI (KZ) = 4.102 SJIF (Morocco) = 5.667 ICV (Poland) = 6.630 PIF (India) = 1.940 IBI (India) = 4.260

19. Милиев С. Салбий қахрамон полифонияси ("Ўткан кунлар": Ҳомид, Мусулмонкул) // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2019. – №4. – Б. 33-41 (10.00.00.14).

20. Милиев С. “Назм ул-жавоҳир”: интерматнлик ва маънолар мулоқоти // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2020. – №1. – Б. 15-24 (10.00.00.14).

II бўлим (II часть; II part)

21. Милиев С. Сўзу сўз. “Адабиёт фалсафаси”га чизгилар. – Тошкент: Sharq, 2020. – 528 б.

22. Милиев С. Талабим – кенглик / Омон Матжон. Эркин ҳаволарда. Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1997. – Б. 356-362.

23. Милиев С. От “Подражания Корану” к “Пророку” / Пушкин в Узбекистане. – Ташкент: Народное наследие, 1999. – С. 122-126.

24. Милиев С. Тилла балиқча фожиаси / М.Қўшжонов, С.Мели. Абдулла Орипов. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б. 76-88.

25. Милиев С. Юксак фазоларда учрашув / М.Қўшжонов, С.Мели. Абдулла Орипов. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б. 89-106.

26. Милиев С. Найнинг ноласи – кимнинг ноласи / М.Қўшжонов, С.Мели. Абдулла Орипов. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б. 114-118.

27. Милиев С. Лирик фожелик / М.Қўшжонов, С.Мели. Абдулла Орипов. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б. 106-113.

28. Милиев С. Камолот – интилиш демакдир / Маънавият гулистони. – Тошкент: Шарқ, 2002. – Б. 114-125.

29. Милиев С. Таҳлил ва талқин ёхуд адабиётшуносликда “Қўшжонов мактаби” / XX аср ўзбек адабиёти масалалари. – Тошкент: Фан, 2012. – Б. 142-147.

30. Милиев С. Форобий ва Ибн Сино трағузиё (трагедия) ҳақида / Ўзбек адабиёти масалалари. – Тошкент, 2013. – Б. 7-17.

31. Милиев С. Тринар типология (Платон-Пушкин-Ҳамид Олимжон) / Ўзбек адабиёти: таъсир ва типология. – Тошкент: Мухаррир, 2013. – Б. 74-81.

32. Милиев С. Бинар типология // Ўзбек адабиёти: таъсир ва типология. – Тошкент: Мухаррир, 2013. – Б. 38-45.

33. Милиев С. “Муножот” поэтикасига доир / “Алишер Навоий ижодий меросининг умумбашарият маънавий-маърифий тараққиётидаги ўрни” мавзусидаги халқаро илмий конференция материаллари. – Навоий, 2017. – Б. 145–155.

34. Милиев С. Адабиёт фалсафаси ёхуд кўзга айланган кўнгил / Ўзбек адабиётшунослигининг долзарб муаммолари. – Тошкент: Фан, 2018. – Б. 101-111.

35. Милиев С. Глобаллашув. Маънавият. Исломий эътиқод / “Глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образи”

мавзусидаги халқаро илмий конференция материаллари. 2-китоб. – Тошкент, 2018. – Б. 51-58.

36.Милиев С. "Ўткан кунлар" структурасида учлик принципи / "Глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образи" мавзусидаги халқаро илмий конференция материаллари. 2-китоб. – Тошкент, 2018. – Б. 115-125.

37.Милиев С. Хотирада замон ва замондош образи / "Глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образи" мавзусидаги халқаро илмий конференция материаллари. 2-китоб. – Тошкент, 2018. – Б. 199-206.

38.Милиев С. Салбий қаҳрамон полифонияси ("Ўткан кунлар": Ҳомид, Мусулмонкул) / "Абдулла Қодирий ижодининг мустақиллик давридаги ижтимоий-маънавий-маърифий аҳамияти" мавзусидаги республика илмий-назарий конференцияси материаллари. – Тошкент: Фан, 2019. – Б. 37-42.

39. Милиев С. Истиклол даврида адабий танқиднинг ўрни ва мавқеи / "Ўзбек адабиётшунослигида таҳлил ва талқин муаммолари" республика илмий-назарий анжуман материаллари. - Қарши, 2016. – Б. 48-50.

Автореферат «Ўзбек тили ва адабиёти» журнари тахририяида
тахрирдан ўтказилди (03.11.2020 йил).